Köztes terek, megosztott életek

Város és…

Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal
AZ NKFI ALAPBÓL MEGVALÓSULÓ PROJEKT

A kötet
a NKFI-143598 számú
„Köztérkutatás nem organikus városokban”
című pályázat segítségével készült.

Köztes terek, megosztott életek

Szerkesztette:
Bognár László
Dobák Judit
Faragó László
Molnár Ágnes
R. Nagy József
Török Zsuzsanna

A *Város és összkép* című tanulmánykötet
a *Város és...* sorozat 4. része

Aldebaran Kutatóműhely ● Miskolc, 2024

Város és…

Sorozatszerkesztő: Dobák Judit, R. Nagy József

Az első és hátsó borító fotográfiáit Bognár László készítette

Szakmai lektor: Molnár Gábor

© A szerzők, 2024
© A szerkesztők, 2024
© Aldebaran Kutatóműhely, 2024

ISBN 978-615-6183-06-4
ISSN 2939-7162

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Előszó 7

Bognár László 10
Kommentár a szocialista építésű miskolci Avas
és a kazincbarcikai belváros lakótelepeinek
lépcsőházairól készült fényképekhez

Dobák Judit 32
A lépcsőház mint köztes tér
Közösségi terek határai és szabályai egy panelházban

Faragó László 53
Lépcsőházi élettér evolúciók

Lurcza Zsuzsanna 68
Szubjektum és térhasználat
a hatalom által strukturált térben

Molnár Ágnes 87
Gyermekek a lakótelepen
Reflexiók Bognár László fotóihoz

Nagy Emőke 98
Temetőből park
Közteresedés és zöldülés egy nagyváradi lakótelepen

R. Nagy József 110
Kozmaszag és sáros papucsok
Terep-asszociációk Bognár László *Lépcsőház* című
vizuális antropológiai kiállításának képeihez

Bognár László 131
Lépcsőház

Előszó

A városok nem csupán épületekből és utcákból állnak – formálják őket azok a terek is, amelyekben az emberek nap mint nap találkoznak, elhaladnak vagy akár hosszabb időt töltenek. Köztes terek, átmeneti zónák, a közösségi és a privát világ határvidékei. Az itt zajló mindennapi mozgások és interakciók sokat elárulnak egy adott társadalom működéséről, az együttélés szabályairól, a térhasználati szokásokról és a kulturális jelentésrétegekről.

A *Város és…* sorozat negyedik, *Köztes terek, megosztott életek* című tanulmánykötete ezt a témát járja körül a városi lakótelepek közös használatú tereire, különösen a lépcsőházakra fókuszálva. A tanulmányok szerzői a filozófia és a társadalomtudományok – a kulturális antropológia, a vizuális antropológia, etnográfia eszközeivel vizsgálják, hogy ezek a sajátos terek miként válnak a hétköznapi élet színtereivé, hogyan alakul ki a lakók közötti interakció, és milyen módon tükröződnek bennük a társadalmi viszonyok.

A kötet tanulmányai különböző nézőpontokból közelítenek a témához. A vizuális antropológiai megközelítés a térhasználat lenyomatait rögzíti és elemzi: a fényképek és a hozzájuk kapcsolódó reflexiók bemutatják, hogyan formálják a lakók saját környezetüket, miként alakítanak ki privát szférát a közös terekben. Más tanulmányok a lépcsőházak társadalmi dinamikáit tárják fel: milyen íratlan szabályok mentén osztják fel a teret, hogyan jelenik meg a rend és a rendetlenség, milyen viszony fűzi össze az itt élőket, és hol húzódnak az egyéni és közösségi tér közötti határok.

Bognár László a szocialista építésű miskolci Avas és a kazincbarcikai belváros lakótelepeinek lépcsőházairól készült fényképeket elemzi, a miskolci antropológiai iskolára oly' jellemző vizuális antropológiai megközelítéssel. A tanulmány alapjául egy olyan fotókiállítás képsorozata szolgál, amelyet a szerző készített, s amely teljes egészében, képaláírásokkal együtt szerepel a kötetben.

Dobák Judit tanulmánya a lakóközösségek és szabályrendszerek működésének bemutatására vállalkozik. A lépcsőházak egy sajátos „mikroközösségi" terepként működnek, ahol a lakók együttélésének szabályai nem mindig hivatalos, írott formában jelennek meg, hanem gyakran informális megegyezések és hallgatólagos normák formájában. A közösségi kontroll milyen módon működik egy lépcsőházban: például egyes lakók hogyan lépnek fel a rend fenntartása érdekében, és milyen konfliktusok keletkeznek a közös tér eltérő értelmezései miatt.

Faragó László írása az épített környezet változásait követi nyomon. A szerző bemutatja, hogyan alkalmazkodtak a lakók a lépcsőházi térhez, milyen módon alakították azt saját igényeik szerint, és milyen folyamatok játszottak szerepet a tér átalakulásában.

Lurcza Zsuzsanna tanulmányában a tér és az egyéni tapasztalat összefüggéseit vizsgálja. A szerző a hatalmi struktúrák és az épített környezet kölcsönhatásaira helyezi a hangsúlyt, és bemutatja, hogy a lakók miként formálják megélésük alapján a teret.

Nagy Emőke „Temetőből park" című tanulmányában egy nagyváradi lakótelep zöldfelületeinek átalakulását mutatja be. A szerző azt elemzi, hogyan formálták a lakók és a városvezetés a temető helyén kialakított közteret, és milyen társadalmi jelentéseket hordoz a tér.

Molnár Ágnes és *R. Nagy József* szövegei Bognár László fotóihoz fűzött reflexiókat, értelmezéseket, kapcsolódási pontokat tartalmaznak. Molnár Ágnes azt vizsgálja, milyen szerepet játszanak a lakótelepi terek a gyerekek mindennapjaiban, és hogyan alakul ki viszonyuk a közösségi környezethez. R. Nagy József terep-asszociációkat dolgoz fel. A terepmunka idézetekre alapozó, azokat elemző írás egyes vizuális elemek értelmezésén keresztül vizsgálja a lépcsőházi közeg sajátosságait.

A lakótelepi lépcsőházak gyakran homogén, funkcionális térként jelennek meg a várostervezés szempontjából, ám a mindennapi használat során sajátos jelentésrétegeket kapnak. Egyes esetekben a lakók igyekeznek otthonossá tenni a köztes tereket – növényekkel, bútorokkal vagy dekorációval –, máskor a tér kisajátítása konfliktusok forrásává válhat. Az is megfigyelhető, hogy a lépcsőházakhoz való viszony különböző kulturális mintázatokat követhet: míg egyes társadalmakban csupán közlekedési útvonalként tekintenek rá, máshol szervesebb része a társadalmi életnek.

A kötet egyik fontos kérdése, hogy a lakók miként sajátítják ki a közös tereket, milyen tárgyi és vizuális elemekkel teszik azokat a magukévá. A növények, kisbútorok, díszítőelemek vagy éppen elhagyott tárgyak egyszerre szolgálnak térjelölőként és identitáskifejező eszközként. A közös terek használati szabályai és az azokkal kapcsolatos diskurzusok a közösségi normák és konfliktusok lenyomatai, amelyeket az egyes tanulmányok részletesen feltárnak.

A tér kisajátítása azonban gyakran konfliktusok forrásává is válhat. Az eltérő elképzelések és normák ütközése feszültségeket eredményezhet a közösségen belül, különösen ott, ahol a lakók között társadalmi vagy generációs különbségek figyelhetők meg. A közös tér megosztása nem csupán fizikailag, hanem szimbolikusan is kifejezi az adott közösségen belüli hierarchiát, hatalmi viszonyokat vagy éppen a társadalmi integráció sikerességét.

A vizsgálatokból az is kirajzolódik, hogy a lépcsőházak rendje és rendetlensége miként válik a közösségi élet sajátos indikátorává.

A vizuális antropológia különösen értékes eszköz egy ilyen kutatásban, mivel lehetőséget ad arra, hogy a lakók térhasználati szokásait, a lépcsőházak vizuális átalakulását és a közösségi interakciók rejtett mintázatait képi eszközökkel is rögzítsük és elemezzük. A fotódokumentáció készítése révén a kutatás nem csupán a verbalizált narratívákra támaszkodik, hanem feltárja a térbeli gyakorlatok vizuálisan megfigyelhető, de sokszor tudattalan aspektusait is. A lépcsőházak egyéni

kisajátítása a vizuális antropológia módszereivel nemcsak dokumentálható, hanem értelmezhetővé is válik.

A vizuális antropológia az emberi társadalmak működésének megértéséhez egy újfajta perspektívát ad. A vizuális eszközök nem csupán dokumentációs célt szolgálnak, hanem a kutatás aktív részévé is válhatnak. Segítenek a kutatónak új szempontokat felfedezni, amelyeket szöveges adatokkal nehéz lenne megragadni. A kutatásban részt vevő közösségek számára is hozzáférhetőbbé teszik az eredményeket, hiszen a képek egyetemesebb jelentéssel bírnak, mint az akadémiai szövegek.

Bízunk benne, hogy ez a tanulmánykötet hozzájárul a városi terek kulturális és társadalmi aspektusainak mélyebb megértéséhez, és ösztönzést ad további kutatásokhoz. A tanulmánykötet az NKFI-143598 számú „OTKA” pályázat keretében készült.

Dobák Judit

Bognár László

Kommentár a szocialista építésű miskolci Avas és a kazincbarcikai belváros lakótelepeinek lépcsőházairól készült fényképekhez[1]

Bevezetés – A lépcsőház mint köztes tér

A lépcsőházba a ház kapuján (esetleg több kapuján) át lehet bejutni, amelynek zárja, kódja, kulcsa van, a lépcsőház tehát valamiképp magánterület. De valamiképp közterület is, hiszen a lakások bejárati ajtaján kívül fekszik, a lakások alapterületébe nem számolják bele. A lépcsőház átmenet a köz és a magán terek között. Hogy melyikhez áll közelebb, azt különbözőképp, akár lakásonként, más- és másféleképp értik a házak lakói.

A lépcsőházba különböző mértékben, de mégiscsak behatol a kapun kívüli világ (a városé, a városnegyedé, a háztömbé, ahonnan a lakók és látogatóik érkeznek a lépcsőházba), és éppígy a lakásokba zárt magánvilágok is kiterjeszkednek, belenyúlnak a lépcsőház terébe, megfelelően annak, hogy a bejárati ajtókon át is ide lépni ki először. A lépcsőház az átmenet helye, ahol különböző módon és mértékben időznek, tartózkodnak a lakók, ahol ők elsődlegesen mégiscsak épp valahová tartanak. Olykor persze maga a lépcsőház is célállomás, ahová ezért lépnek be, hogy ott legyenek, tegyenek-vegyenek. Jelen vizsgálódás az emberi ott-lét nyomait, lenyomatait, az ott élőkre és ott tartózkodásukra utaló jeleket, vonatkozásokat keresi és törekszik értelmezni, anélkül, hogy párbeszédet kezdeményezett volna a lakókkal vagy az épp a lépcsőházban felbukkanó emberekkel. A vizsgálódás a tárgyi, dologi létezőket és nem az embereket törekedett szóra bírni. Az így felhalmozódott megfigyelések, élmények, tapasztalatok azonban olyan előzetes tudást kínálhatnak (előre vetítve a kutatás lehetséges távlatát), amellyel majd már az ott lakókat és a házban megforduló másokat is meg lehet kérdezni, hogyan látják saját szemszögükből a teret, személyes viszonyulásukat a lépcsőházhoz, mit láttak, látnak meg belőle, mi az, ami érzékenységüket megszólítja, figyelmük mire irányul – amiből alighanem arra is rálátás nyílik, hogy mi az, ami elkerüli a figyel-

[1] A kommentár és a kommentált fényképek a NKFI-143598 számú, *„Köztérkutatás nem organikus városokban”* című pályázat keretében 2024. augusztusában készültek. A felvételeket Bognár László készítette. A képek a Miskolc-Avas és Kazincbarcika Egressy Béni úti és a belőle nyíló Pollack Mihály úti lakótelepek lépcsőházait mutatják. A kommentárokat kulturális és vizuális antropológiai tájékozódás vezeti. A szocialista városépítészethez általánosságban vö. PRAKFALVI 2022, 11-63., 150-155.

müket a lépcsőházban, vagy mi az, aminek észlelését maguk elől is elfedik (elnyomják, palástolják). Mert az, ami a jelen vizsgálódás számára szembeötlő és a figyelem előterébe kerül, az ott lakó vagy a hozzá érkező számára nem okvetlenül az. Elvégre a vizsgálódás elidőzni törekszik a lépcsőháznál, érdeklődésének kitüntetett tárgya a lépcsőház, amelyet megfigyelés végett keresett fel és amelyben így tartózkodik, míg az ott lakó vagy látogatója számára az átmenet helye a lépcsőház, az ő gondolata és figyelme alighanem máshol jár, miközben benne mozog. Továbbá a vizsgálódás nem rendelkezik az ott lakás saját tapasztalataival, nem is támaszkodik arra. Ilyképp vizsgálódni – hasonlóan a külvilág más mozzanataihoz – maga is valamiféle behatolás az átmeneti térbe.[2]

A vizsgált helyeken a lépcsőház világának legfőbb meghatározója, megkülönböztető jegye az, hogy van-e lift a házban vagy nincs. Ha van, akkor – nem számítva a ház kapujától a bejárati szint liftajtajáig megtett utat – a lakók a lépcsőházzal csak azon a rövid szakaszon találkoznak, amely a liftajtótól lakásuk bejárati ajtajához vezet. Ez lehet félemeletnyi – akkor, ha a lift nem a lakások szintjén, hanem köztük félemelet magasságban áll meg –, de lehet pár lépés – akkor, ha a lift a bejárati ajtók szintjén áll meg. Ha nincs lift, akkor a ház kapujától a bejárati ajtóig tartó, olykor több emeltnyi szakaszon is végig kell gyalogolniuk, elkerülhetetlen, hogy ne hosszabban találkozzanak a lépcsőházzal. Az Avason és Kazincbarcikán is voltak lift nélküli házak, négy-öt emelet magasak.[3]

A lépcsőház térbeli és vizuális kapcsolata a házon kívüli világgal – ha csupán részlegesen is – szintén függvénye annak, hogy van-e lift a házban. A vizsgált házakban négyszög alaprajzúak voltak a lépcsőházak. Ahol nem volt lift, a lépcsőháznak mindig volt a külvilággal közvetlenül érintkező oldala, amelyet nagy, többnyire átlátszó üvegtáblák vagy – nem egyszer nyitható – ablakok fedtek. Ugyanez áll azokra a lépcsőházakra is, amelyek mintegy körülindázták a liftaknát. Mindkét esetben közvetlenül érkezett természetes fény a lépcsőházba. A lift nélküli házakban ez a fény a lépcsőház összes karját megvilágítja, a bejárati ajtók szintjére pedig két irányból (az alatta és a felette lévő félfordulók üvegfelületeiről is) érkezik természetes fény, az emeletek közti fordulónál, az üvegfelület melletti pihenő szakaszon pedig – ahol gyaloglás közben a lakó megpihenhet – közvetlen kitekintés nyílik a külső tágas világra, egészen az utcára (a járdákra, az úttestre) látni rá rajtuk keresztül (hiszen ezek csupán négy-öt emeletesek). A liftes házakban a természetes fény terülését akadályozza az átlátszatlan, zárt liftakna, így a lépcsőház lakószintek közi pihenő szakaszát teljes, a lépcsőkarokat csekélyebb mértékben éri természetes fény, a bejárati ajtók előtti szakaszokat erősen árnyékolja a liftakna, ugyanakkor a bejárati ajtók szintjéről a lépcsőfokok szélességében – ha résnyire is – rálátni a lépcsőfordulók nagy üvegfelületeinek a szélső csíkjaira, illetve ki is látni rajtuk. Azokban a házakban azonban, amelyekben a liftakna el-

[2] Vö. MÜLLNER 2022. Az antropológiai fényképezés és filmkészítés lehetőségeihez és korlátaihoz vö. FEJŐS 1999, YOUNG 2004, RUBY 2004.

[3] Miskolc lakótelepeinek általános bemutatásához ld. KAPUSI 2012; Kazincbarcika fényképezett lakótelepeihez ld. KISMARTON 2023. 132-161., továbbá CSURÁK 2004, 76-106.

különül a lépcsőház terétől – attól mintegy különálló, a ház lakásokból álló testéhez hozzásimuló hasábot alkot –, nem jut közvetlenül természetes fény a lépcsőház járóterébe. Ezekben a házakban a lépcsőház kihasasodásaként értelmezhető, a liftakna hasábjához kapcsolódó, a liftből ki-, illetve az abba belépésre szolgáló fülkék (kilépők, belépők) helyiségeiből érkezik az azok faláról visszaverődő természetes fény a lépcsőház járataiba. Ezek a helyiségek mintha külön szobácskák volnának, amelyeknek a lépcsőházzal közös oldalán nincs faluk, egyik oldalukon a liftakna és az onnan nyíló liftajtó, a másikon (többnyire ezzel szemben) a külvilággal határos rácsos üvegfal határolja őket.

A vizsgált lakótelepek lépcsőházait éppúgy, mint ezeknek a panelházaknak a lakásait is a szűkösség jellemzi. A szobák alapterülete többnyire kisebb, olykor jóval kisebb, mint az ugyane szerepet beöltő helyiségeké a falusi parasztházakban vagy a száz-százötven éve épült városi bérházakban, amely utóbbiakban hasonló financiális és egzisztenciális helyzetben élők laktak, mint később a lakótelepi panelházakban. A panelházak lakótereinek belmagassága messze elmarad a városi bérházakéitól és nem egyszer alacsonyabb, mint a falusi parasztházakéi. A lakótelepi házak különböző lakótereinek szűkösség érzete azonban különböző. A lakások külvilággal érintkező falán többnyire nagy üvegtáblás nyílászárók vannak, amelyeknek az ugyanazon a falon nem ablak borította felülethez mért aránya sokkal nagyobb, mint amekkora a falusi parasztházakban vagy a városi bérházakban. A lakótelepi panellakás nagy felületen nyitott a külvilágra, a bentlakó tekintetét a kinti, a külső tágasság felé tereli, a tekintet nem reked benn a szűkösségben, hanem nyújtózhat, nyúlhat kifelé a messziségbe. Lakótelepi panelházakban gyakori az erkély, amelynek mérete többnyire alig éri el a pár négyzetmétert, olykor a külső fal síkjánál sem nyúlik tovább, arra azonban mindenképp alkalmas, hogy általa átlépje a lakó a külső tágasság küszöbét, mintegy belépjen a külső tágasság terébe, hogy érzékeivel megtapasztalhassa az időjárásnak vagy a házat környező természet jelenségeinek (például fák és virágok illatozásának, madarak hangjainak, vagy épp az alant zajló forgalomnak) a hatásait. Kitekintve az erkélyről érezhetjük a mélységet vagy a magasságot (aszerint, hányadik emeleten lakunk). Horizontálisan egészen a lakótelep szemközti házának a faláig akadálytalanul mozoghat a tekintet (hacsak közben a fák lombkoronájába nem ütközik). A vizsgált lakótelepeken a házak közti távolság biztosítja a tekintet mozgásszabadságát. Mindez azonban többnyire csak a lakó és a hálószobákat, olykor még az étkezőként is szolgáló konyhákat jellemzi, a többi helyiség nyílászárói többnyire kicsik, föltéve, hogy egyáltalán van nekik, nem pusztán szellőzőnyílások nyílnak belőlük.

Az ablak rányit a külső tágasságra a lakótelepi lakásokban, ezáltal fordítja el a tekintetet a belső szűkösségről, vagy másképp fogalmazva: a tágasság-érzetet, a tágasság-élményt a lakáson kívül adja meg, ahová a többemeletes panelházakban nem magától értetődő kijutni Ellentétben például a falusi parasztházzal, ahonnan egyazon napon belül is gyakran kijárunk (nem csak a munka köt a természethez, a növénytermesztéssel, az állattartással foglalkozás, maga is több napszakra kiterjedő tevékenység, de mindennapi életvitelünk több eleme, mozzanata is a kerthez, a háztájihoz kapcsol, ráadásul a földszintes házból elegendő kilépni az ajtón, máris

kint találjuk magunkat), és amelyekben – ezzel összefüggésben – többnyire elég kicsi az ablak (amit természetesen még a lakás hőgazdálkodása is indokolhat). A falusi házakkal ellentétben, amelyek a külső természetben feloldódó életvitelt szolgálják, a lakótelepi lakásokban bent élünk. Ezzel ellentétes a városi polgári lakás, amely belül teremti meg a tágasságot, magánvilágot épít (ennek eszköze például a nagy belmagasság, a magasból lenyúló és a fényt a szobában középről terítő és így derítő csillár, amely elég magasan áll ahhoz, hogy a szobában tartózkodó ember ne vessen árnyékot, éppígy erre vall belül a többnyire két rétegben felszerelt függöny, kívül pedig a redőny, amelyek szigorúan elválasztják a két világot, a külső világtól mintegy függetlenítik a lakás belső terét). A polgári lakásban az ablak a külsővel határos fal maradék felületéhez képest kisebb arányú, mint a lakótelepi lakásban. A lakótelepi lakásokban a függöny inkább arra szolgál, hogy a kívülről behatoló, tolakodó tekintetet távoltartsa a bent lakó magánéletétől, a polgári lakás függönye viszont inkább szolgálja a belső tágasság zárt egésszé alakítását, ahol a belsőépítészeti megoldásoknak köszönhetően nincs hiányérzete a lakónak. Az egyiknél tehát a referencia az életvitel, a másiknál a környező világegész. A bérházakban ehhez ad bevezetést a polgári lakásokba nyíló lépcsőház is, amely magának a háznak a belső, zárt világát mutatja, amely kerek egész, amelynek horizontálisan és vertikálisan is van tágassága (levegője), amely a külvilágra nyíló ablakaival, üvegfelületeivel integrálja magába a külső természeti világ fényeit (és ezáltal a napszakokat), belőle ágaznak le a lakások magánvilágai.[4]

A lakótelepi házak legelzártabb, a külső tágassággal legkevésbé érintkező, következésképp a legszűkösebb és a leginkább szűkösség érzetet keltő része a lépcsőház. Hozzájárul ehhez az is, hogy az emeletek közti vertikális távolság ugyanolyan kicsi, mint a lakások belmagassága, hogy a kétkarú lépcsősorok elhelyezkedése miatt a lépcsőházban nem nyílik mélység és magasság, a tekintet nem tud sehol elkalandozni a messzeségbe. Ezekben a házakban a lépcsőház funkciója (szerepe) az, ami csökkentheti a bezártság-érzetet, hiszen a lakó csekély időt tölt ebben a térben, a liftes házakban csak annyit, amennyi a liftajtótól a bejárati ajtóig vezető rövid útszakasz megtételéhez szükséges, amely pár lépés. Ráadásul elinduláskor vagy hazaérkezéskor (a rajtvonaltól ellépve vagy a célba beérkezendő) figyelmünk ritkán szokott elidőzni a környezetnél. A lift nélküli házakban, amelyekben olykor több emeletnyi utat kell gyalog megtenni, a lépcsőházak tágas ablakai csökkenthetik a bezártság élményt. A városi bérházakban többnyire háromkarú, középen mintegy üres kürtőt alkotó, tágasabb lépcsőházakat terveztek, amelyeket díszes és vizuális mozgalmasságot kínáló korlát határol, ezek mellett haladva vagy megállva, és körül tekintve a mélység és a magasság élményében részesülhetünk, ahonnan akár a kürtő mélyére zuhanhat, aki túlságosan áthajol a korláton vagy elveszíti az egyensúlyát. Nem volt ritka az sem, hogy a lépcsőház belső mennyezetét freskó díszítette, mint például Lotz Károlyé Budapesten a józsefvárosi Magdolna negyedben, a Tavaszmező utca 6. számú házban, amely eredetileg is lakóépületnek, bérháznak épült és ezt a rendeltetését és típusát a későbbi

[4] Vö. Somlai 2014.

átépítések során sem veszítette el.[5] Nem így a hátsó- vagy cselédlépcsőházak (többnyire ablaktalanok, csak a folyosóra kivezető nyílásból kapnak fényt, csigalépcsősek, pihenő szakaszok nélkül – építésükkor más katasztrófavédelmi szabályok voltak érvényben –, elvétve sincs bennük lift), amelyek éppúgy a szűkösség érzetét keltik, mint a lakótelepi lépcsőházak. Felvinni az emeletre a bevásárlást ugyanolyan nehézkes a cselédlépcsőkön, mint amilyen a lakótelepi lift nélküli lépcsőházakban, igaz, az utóbbiakban alighanem kevesebb a fáradság, mert az alacsonyabb belmagasság miatt kevesebb a vertikálisan megteendő út. Ráadásul a mosógépeknek és a távfűtésnek köszönhetően ma már nem kell a mosott ruhát vagy a tüzelőt a mosókonyhából, a pincéből felvinni a lakásokba a lakótelepi épületekben.[6]

A szűkösség megjelenítése nehezen oldható meg állóképpel (fényképpel). Mindazáltal utalhatnak rá a majdnem minden képbe benyúló szerkezeti elemek, a lépcsőház részleteire alig adódik azokat elkülönítő rálátás, hacsak premier vagy kisszekund plán beállítással nem, ám ez a mód csupán a narratíva manipulációjával zárja ki a részletet térben szorongató környezetet.

A képek egymásutánját a lépcsőház meghatározásából és szerepéből származó narratív rend adja. A kommentárok egyik feladata az egyes képek narratív tematikában kapott értelmének a kibontása.[7] A képek tematizálása azonban nem okvetlenül meríti ki a képek megjelenítő képességét, erejét. A többlet kifejtése a kommentárok másik feladata.

Éles határvonal

Kommentár az 1. és a 2. képhez[8]

A rács – amelyet a lakásajtó vagy a lépcsőház lakásajtó előtti beugrója (vagy fülkéje) elé szerelnek, vagy amellyel a lakásokhoz vezető emeleti folyosót választják el a lépcsőház szűkebben értett terétől (járórészétől) – azt sugallja, hogy a lépcsőház egyéb része köztér ugyan, ám a ráccsal leválasztott rész mégis inkább magánterület, mintha a lakás része, ajtón túli tartozéka volna. Nem egyszer kulccsal zárható ajtó választja el a több lakáshoz vezető külön folyosószakaszt a lépcsőháztól.

---

[5] Vö. DÉRY 2007, 435. 1991-2016 között az épületben volt a *Roma Parlament* székhelye, vö. GYÖRGY 2020, 11.

[6] Vö. MÓNUS – SZŐKE 2024.

[7] A tematika összefoglaló vázlata: a lépcsőház mint köztes tér, éles határvonal, átfedés magánlakás és köztes tér között, biztonságérzet, a külvilág belépése a lépcsőházakba, az ajtó mint identitáshordozó, az identitás térbeli terítésének (kivetítésének, kivetülésének) változó határai, az identitás mint környezet gondozás változó határai, egyfelől a gondozott, az épülő, a friss, a szép, másfelől az elhanyagolt, a romló, a rút egymásmellettisége, tisztaság, a lépcsőházak műszaki állapota, a lakások magánvilágának belenyúlása a lépcsőházba, a lépcsőházi dohányzás mint a magánvilág kiterjeszkedése, a lépcsőházi vizuális környezetének az alakítása, rajzolás, karcolás a lépcsőház falára, a fal anyagisága. Vö. DÚLL 2017, 31-35., 38-42., 55-56., 71-75., 82-95., 117-128.

[8] 1. kép = Kulcsra zárt ajtó, a lépcsőházból a bejárati ajtókhoz vezető folyosóra nyílik. 2. kép = Rács a bejárati ajtó előtt 1.

Néhol a folyosóajtó mellé a lakásokban megszólaló csengőket szereltek, mintha itt történnék a második, a közvetlen, az igazi beléptetés. A leválasztott, elzárt területet azután az ott lakók otthonossá teszik: polcokat szerelnek a falra, háztartási gépet vagy más, nagyobb, a lakótérből kiszorult tárgyat, holmikat tárolnak. Otthonosságról vallanak a 2. képen a rács elé és mögé fektetett, gonddal választott és elhelyezett szőnyegek, lábtörlők. A rácsok, a folyosóajtók mind a lépcsőház közösen használt területébe nyílnak, vészhelyzetben komoly akadályt jelenthetnek a menekülők számára.

Átfedés a lépcsőház és a magánlakás közt

Kommentár a 3. és 4. képhez[9]

A bejárati ajtón kívül szabadon heverő, levetett utcai cipők inkább azt mutatják, az ott lakó nem húz éles határvonalat magán és köz között. A 3. kép a lépcsőházból leágazó folyosó kanyar utáni végét mutatja, nincs szem előtt, aligha téved arra véletlenül bárki. Csakhogy a 4. képen a lépcsőforduló mellett hevernek a cipők (a több pár arra vall, hogy alighanem a látogatóké is van közöttük), ami arra vall, viselőik biztonságban érzik a lábbeliket, nem gondolják, hogy ellopná őket bárki vagy kárt tenne bennük. Igaz, liftes a ház, a lift a lakások szintjén nyílik, tehát a cipőket jobbára csak az emeleten lakók vagy az oda érkezők látják.

Alighanem a lépcsőház tere iránti bizalom az oka annak, hogy aránylag kevés ráccsal elzárt lakást találtam. Lépcsőháztól ajtóval elzárt folyosószakaszt egyetlen házban találtam, de ott minden emeleten. A lépcsőház iránti bizalmatlanság egyedül ezt a házat jellemezte. Az ajtók különbözősége, az esetlegesség, hogy vannake mellette csengők, azt mutatja, mindezt nem a tervezők gondolták el így, hanem időközben a lakók.

Kommentár az 5 képhez[10]

Az 5. képen nem keríti el rács a lakás előtti beugrót. Benne szék, amely elférne az előszobában is, nem volna fáradság alkalmanként onnan tenni ki az ajtó elé. Ittlétéből arra következtessünk, hogy szívesen és gyakran elüldögél rajta a lakó az ajtaja előtt? Kilátás sehová, semmire nem nyílik róla, hamutartót nem láttam mellette (ami nem szól ellene annak, hogy akár dohányozhatnék is ott valaki), sem cipőt (amelynek felvételében segítene, hogy ül). Talán telefonálni ül ki rá valaki, hogy ne zavarja vele a lakótársait. Ez érthetővé tenné, miért marad a fülkében a szék. A szék és az ajtókeret azonos színű vagy pácolású – nem kizárt, hogy szándékosan. Lehet, hogy amikor üldögél rajta, akkor megfordítja vagy kiteszi a fülkéből a széket a lakó – igaz, ezzel az erővel az előszobából is kitehetné, tehát ott is tarthatná. Esetleg arra szolgál a szék, hogy elmenőben vagy hazatérőben rátegye a táskáját, a szatyrát a lakó, így könnyebb elővehesse belőle a lakáskulcsot?

[9] 3. kép = Cipők ajtón kívül 1., 4. kép = Cipők ajtón kívül 2.
[10] 5. kép = Szék a bejárati ajtó előtt.

Nem kizárt az sem, hogy mozgásában akadályozott idős vagy beteg lakó ül ki rá az ajtaja elé, hogy így társaságot, beszélgetőtársat találjon – ha csupán percekre is – abban, aki épp arra vetődik. A bejárati ajtó a lakásba nyílik, így abból, hogy szék van a fülkében, nem következtethetünk rá, hogy otthon vannak-e a lakásban vagy sem.

A fülke elrendezése kirí a látott lépcsőházak hasonló fülkéi közül: letisztult, minimalista, ápolt, gondozott. A székkel személyesebbé változik a bejárati ajtó előtti tér. És ha nem is sok négyzetméterrel, de növekszik a személyes lakóterület, annak ellenére, hogy helyet nem kerítették el ráccsal, nem választották el a lépcsőház közös használatra szánt terétől. A fülke egyéniesítése („testre szabása") nem jelent akadályt a lépcsőházban közlekedők számára. A ház tervezéséből egyenlőtlenség fakad: azok a lakók, akiknek az ajtaja közvetlenül a lépcsőház járóterébe nyílik, nem tudnak ekképp kitelepülni az ajtajuk elé úgy, hogy azzal ne akadályoznák a lépcsőház gyalogos forgalmát. A 36. képen[11] valaki használaton kívüli tűzhelyet állított az ajtaja mellé és hozzá külön ülőkét – mindezt a lépcsőház gyalogos terében. Csakhogy a legfelső szinten tette, ahol a kép tanúsága szerint nincs is másik lakás, tehát senki haladási útja nem vezet ott és arra. Az 5. képről (amelyen nem látni rácsot) visszagondolva a ráccsal zárt bejárati ajtó előtti fülkékre, a rácsokról már nem csupán a biztonság, biztonságérzet megerősítése juthat eszünkbe, hanem sokkal inkább a fülke terének, az osztatlan közös tulajdonrésznek (e hely használatának) a kisajátítása, hiszen a lépcsőházból így elkülönített, leválasztott területet aligha számolták bele egykor a lakás vételárába. Úgy fest, a fülke a tulajdonviszonyokat és használati jogokat is érintő (tehát nem csak lokális, hanem vagyoni) különbséget is teremt azok között a lakások között, amelyeknek a bejárati ajtaja nyílik a lépcsőház gyalogos terébe nyílik, és azok között, amelyeké nem.

Biztonságérzet

Kommentár a 6. és a 7. képekhez[12]

A lakótelepi lépcsőházak biztonságának fontos alkotója, hogy itt senki nem eshet ki, nem zuhanhat át a korláton, sem nem vetheti magát több emeletnyi mélységbe – sem kisgyermek, sem öngyilkosjelölt. A két képen a kétkarú lépcsőházak karjai egymás mellett futnak, köztük nem nyílik tér, egymástól rácsos korlát választja el őket, vagy a 7. képen fal, ahonnan még apróbb tárgyak sem tudnak kiesni a korlát hézagjai között, csak lefelé gurulhatnak előre a lépcsőfokokon.

Emiatt azonban nem nyílnak vertikális távlatok a lépcsőházban, nem kínálkozik tágasság- és mélység-élmény, nincs olyan nézőszög, amelyből szemlélhető volna a lépcsőkorlátoknak, lépcsőperemeknek térbeli.

[11] 36. kép = Bútorozott lépcsőház 2.

[12] 6. kép = Lépcsőházrészlet 1. A mélység- és magasságérzet hiánya. 7. kép = Lépcsőházrészlet 2. A mélység- és magasságérzet hiánya.

A külvilág különböző módokon lép vagy hatol be a lépcsőházakba.

Kommentár a 8. képhez[13]

A 8. képen fedélnélküli pár talált pihenő helyet egy liftakna melletti fülkében. Egymást átölelve békésen alszanak. A felvétel idején épp esett az eső. De mi ez a fülke, hogy nincsenek senkinek az útjában?

A házban, mint több másikban a környéken, a lift nem a lakószinteken áll meg, hanem a szintek között félúton (félmagasságban), ráadásul nem is minden, hanem csupán minden második félszinten. Ahol megáll, ott egy fülkébe (kilépőbe, belépőbe) lép az utas, amelynek az egyik oldala a lépcsőházba nyílik, annak mintegy toldalékaként, járulékaként, kihasasodásaként, ahogyan a kép mutatja is. Így fél emeletet lépcsőzve lehet eljutni a lakásokhoz. Mindenkinek lépcsőznie kell – kinek lefelé, kinek felfelé, de valamelyik irányban biztosan. Mivel nem lehet minden fél szintnél kiszállni, ezért nem érdemes a korábbi vagy későbbi kiszállást választani csupán azért, hogy a nem kívánt lépcsőzési irányt elkerülje valaki, különben három félszintet kellene gyalog megtennie, nem egyet. A tervezők aligha gondoltak az idős emberekre, akiknek minden lépcsőfok külön fájdalom.

Ahol nem áll meg lift, ott betonfal választja el a fülkét az aknától, nincs liftajtó. Csendes, zárt tér, amely ugyan a lépcsőházba nyílik, de senkinek nem rajta keresztül, hanem rajta kívül, csak az oldalánál vezet az útja. A hely benapozott. A fűtőtestből ítélve nem okvetlenül hidegek a fülkék, igaz, több fülkében leszerelték a fűtőtesteket, semmibe vezető fűtéscsöveket látni.[14] fülkékben élő szobai dísznövények is tanúsíthatják (már ha gondozzák őket), hogy nincs túl hideg.

Hogy éppen ki van a lifttől érintetlen fülkében, arra aligha nyílik rálátása a liftből kiszállván a lakónak, háttal van neki, miközben félemeletet lépcsőzve az ajtajához tart vagy onnan a lifthez, már nyitva is ki a szemével a lakásajtót vagy a liftajtót. De ha mégis arra tévedne a tekintet, aligha időzik a látványnál, hiszen érkeznék már haza vagy indulna útjára.

A liftajtó nélküli fülkén menekülő útvonal sem vezet át – feltételezve valamilyen vészhelyzetet. Nem csak felirat, jelzés vagy tilalom nem utal rá (egyetlen lépcsőházban nem láttam nyomát), de a hely sem alkalmas rá: a fülke egyik oldala üveg, amelyet erős fémrácsok tagolnak (a 8. képen ez az oldal nem látszik, csak a rajta beáramló fény). A fémrácsozat olyan sűrű, hogy ember vagy gyerek nehezen fér át (nem is eshet ki), annyira megbontani, hogy átférjen rajtuk egy ember (hogy azon át kimenthető legyen) nehezen valósítható meg. Egyébként is sokkal egyszerűbb a lakások erkélyén vagy utcára nyíló ablakain keresztül menteni.

A betérő fedélnélküliek azért sincsenek senkinek az útjában, mert társas életnek nyomát sem látni a szabad fülkékben. A lépcsőházak más szegleteivel ellentétben, ezeket nem vették birtokukba még a dohányosok sem. Nem váltak szomszédolós kávé- vagy cigarettaszünetek, pár szavas társalgások helyszínévé. Egyetlen helyen láttam a virágföldben elnyomott csikkeket, mellette felmosó rúddal,[15]

[13] 8. kép = Két fedélnélküli alszik.
[14] Pld. a 28. és a 29. képen.
[15] Ld. 24. kép.

de ez nem utal társas cigarettázásra. Alighanem olyan lakóknak tervezték az épületet, akik nem a lakóhelyükön törekszenek társaság iránti szükségleteiket kielégíteni – mert például a munkahelyük megfelelő társasági vagy szabadidős programot és alkalmat kínál (például a munkahelyi étkezdében, a munkahelyi rendezvényeken, a munkahelyi üdülőben, a munkahelyi bölcsődében, óvodában), amelyeket manapság ritkán kínálnak munkáltatók. Vagy mert például munka után gyakran jönnek össze vendéglátóhelyeken (kocsmában, presszóban, kávéházban), ami feltételezi, hogy a munkájuk nem rombolja egymás iránti érdeklődésüket vagy szolidaritásukat.[16]

Kommentár a 9. képhez[17]

Behatol a lépcsőházba a házban működő utcai üzlet, amikor göngyölegjeit, csomagolóanyagait a kapualjban rakja le, ha rendezetten, ha ideiglenesen is.

A 9. kép a tágasság és a távlat lakótelepi lépcsőházakban ritkán tapasztalható élményét kínálja. A kapualjat megvilágítja a ház két, az utcai szintről, ellenkező oldalról nyíló üvegbetétes kapuja, ehhez járul hozzá, hogy az alsó lépcsőfordulók ablakaiból is érkezi ki fény a teljes kapualjba, amely így szabad, levegős, dinamikus tér lesz, izgalmas járásokat kínál, belépve felfelé vezeti a tekintetet.

A lift nélküli házak lépcsőházaira, amilyen a 9. képen látható, általában is áll, hogy világosabbak és inkább kínálják a tágasság élményét, mint a liftes házak lépcsőházai. Szembeötlő amannak szűkös, szorongató, sötét tere, ahová csak fülkék sötét faláról visszaverődve jut el természetes fény és amelyet különben többnyire búra nélküli lámpatestekben árválkodó villanykörték világítanak meg.[18]

Kommentár a 10. képhez[19]

Behatolás eredménye a kötetben látható fényképösszeállítás, noha sehol nem találkoztam fényképezést tiltó táblával, felirattal. Az önarckép azt is tanúsíthatja, menyire szűkös a hely a liftben. Kétgyerekes család aligha tud együtt utazni benne. Babakocsival vagy bevásárló kézikocsival egy ember épp, hogy elfér. Úgy fest, inkább egyedülálló fiatalokra vagy gyermektelen párokra vagy középkorúakra (semmiképp nem idősebbekre) tervezték. A tükör repedt. Nem biztos, hogy rongálás miatt. Lehet, hogy véletlenül ütődött hozzá valami, amit a liftben vitt valaki, aki nem volt ura a szűkös térnek. Repedt tükörrel is szállít az eszköz, így is látni benne magunkat, már ha egyáltalán belenézünk evégett. Aligha cserélik ki egyhamar. Azért kerültem a liftbe, mert a kilenc-, tízemeletes épületek lépcsőházait a legfelső szintről kezdtem el fényképezni, ahová lifttel mentem fel. Nem vállalkoztam rá, hogy alulról felfelé gyalogoljak a lépcsőkön.

[16] Vö. VALUCH 2001, 73. sk., 217-220.,228. sk., 232., 284., 302. sk., 308-316., 330. sk., 335. sk., 340., 359. sk., VALUCH 2015, 244-247., VALUCH 2024, 215-223., 364-375.
[17] 9. kép = Göngyöleg az utcai üzletből.
[18] Ld. pld. a 36. képen.
[19] 10. kép = Önarckép liftben.

Az ajtó mint identitáshordozó

Kommentár a 11. és 12. képhez[20]
Lakótelepi lakásokat többnyire egyforma bejárati ajtókkal adják át. Szembeötlő az a változatosság, amelyet az ajtók a felvétel idején mutatnak. Ahány lakás, szinte annyi féle.

A lépcsőház lehetőséget ad rá, hogy a lakó megmutatkozzék az arra járók számára, akkor is, ha nincs nyitva a lakás vagy magánélete nem nyúlik bele a lépcsőház terébe. Mivel nehezen távolítható el és minden lakásnak van, a bejárati ajtó nem csupán lehetőséget ad a megmutatkozásra, de akkor is bemutat, ha nem gondol rá a lakó vagy nem erre tekintettel dönt a nyílászáróról. Lakásunkról és életünkről az első benyomásokat, meghatározó hangoltságát, viszonyulásmódját a bejárati ajtóból meríti az is, aki csak elmegy mellette, az is, aki belép rajta. Az ajtó szerepét fokozza, hogy alig akad más felület (a szomszédok számára látható ablak, kerítés, kert), amely kielégíthetné az identitás és státusz megjelenítésének a szükségletét. Identitásunkat, hovatartozásunkat környezetünkkel is közölni törekszünk, csakhogy a panelházak szomszédjai nem látnak rá egymás ablakára (sem nem látnak be rajta), ha erkélyeik érintkeznek is, akkor is csupán a rövidebb oldalukkal. Az erkélyekre, ablakokra többnyire a szemközti házból nyílik rálátás, onnan azonban ritkán azonosítható, ki lakik egy-egy ablak mögött – és ritkán válnak érdekessé a több száz ablak lakói külön-külön tekintve.

Az első pillantásra gondosan felületkezelt tölgyfaajtók nehezen vezethetők le a tömeglakások betonelemeiből, éppígy a folyosók falainak, járófelületeinek a textúráiból. A 11. képen egy falon kívül futó kábelvezeték keretezi felülről az ajtót. A 12. képen egy hatósági felszólításokkal teleragasztott, eldolgozatlan purhabbal körülvett ajtó tőszomszédságában látunk ilyen tölgyfa ajtót. Az elhanyagolt ajtó szintén identitáshordozó, ráadásul illeszkedik a visszavakolatlan falrész és a falon kívül futó kábelvezetékek környezetébe.

Tüzetesebben szemügyre véve azonban – mint arra kollégám felhívta a figyelmemet – kiderülhet, ezek a betörésbiztos, többnyire hő- és hangszigetelő, acéllemezből készült fémajtók, amelyeknek csupán a festése tölgy (egy a több választható minta közül). Nehezen magyarázható, hogy miért az alsó négy-öt emeleten találkozni sűrűbben ezekkel az ajtókkal, a felsőbb szinteken miért nem.

A többpontos biztonsági ajtók visszatekintve ismét csak elgondolkodtatnak a rácsok létjogosultságán. Aligha hihető, hogy a fülkéből nyíló bejárati ajtónyílásokba ne lehetne ezeket építeni be.

Kommentár a 13. képhez[21]
Egy kevésbé tekintélyt parancsoló, inkább könnyed, vidám és olcsóbb egyéniesítése az ajtónak. Megerősíti ezt a lábtörlő, amelyen négy macska farka a „home” feliratot rajzolja ki.

[20] 11. kép = Tekintélyes tölgyfamintázatú biztonsági fémajtók. 12. kép = Kopott, elhanyagolt ajtó ragasztószalaggal rátűzött hatósági felszólításokkal.
[21] 13. kép = Geometrikusan rendezett matricákkal egyéniesített bejárati ajtó.

Kommentár a 14. képhez[22]
Az ajtók egyediségét és a lakó önmegjelenítését segíthetik az ajtón elhelyezett, többnyire vendégváró, vendégmarasztaló, vagy valami ünnepi alkalomra utaló díszek, függők, feliratok. A látott lépcsőházakban egyedüliként megy szembe ezzel a gyakorlattal a 14. képen látható ajtó és lakás, a harapós kutyára figyelmeztető három különböző feliratával. Ki az, akit ennyi felirattal kel távoltartani, miközben a csendes lépcsőházban nem hallik, hogy volna kutya valamelyik ajtó mögött? Vagy miféle betolakodó tévedhet az emeletre? Vagy inkább a bent lakó elutasító viszonyulását jelzik a kis táblák, szemben a többi ajtó fogadókészséget és nyitottságot jelző üzenetével? Vagy inkább irónia volna mindez? Még érthetetlenebb a jól járó falióra az ajtó jobb felső sarkában. Kit hivatott tájékoztatni a pontos időről, a bent lakót, amikor épp a lakása előtt tesz-vesz vagy dohányzik (nincs semmi effélére utaló jel), vagy inkább a hozzáérkezőt (figyelmeztetve, ne csöngessen idő előtt)? A környezet tudatos alakításáról vall az ajtószegély és az ajtó fölött futó kábelvezeték ugyanolyan sárga színű csíkja, továbbá a csíkok párhuzamos vagy derékszöges beállítása.

Kommentár a 15. képhez[23]
Hasonlóan az ajtóhoz, a rács is alkalmas az identitás, a státusz megjelenítésére. Így a képen látható kovácsoltvasból készült is, amely a többi rácshoz képest hivalkodóbb módon sajátítja ki a lakás előtti fülkét az osztatlan közös tulajdonból.

Meddig terjed a térben az identitás kivetítése, kivetülése?

Kommentár a 16. és 17. képhez[24]
Az új ajtók beillesztése és közvetlen környezete különbséget mutat. Azt jelzi, a lakók különféleképp ítélik meg és döntenek róla, milyen határig nyúlik, nyúlhat, nyúljék a saját magukról kínált kép. A két kép a két szélsőséget mutatja. A 16. képen az új ajtó és ajtótok a határ, körülötte, közvetlenül mellette eldolgozatlan a purhab szigetelés vagy kijavítatlan a sérült vakolat. Ezzel véglettel gyakran lehet találkozni. A 17. képen látni másik végletet: egyedi kialakítású működő falburkolat és járólap, amely a lakás előtti fülkén is túlnyúlik. Figyelemre méltó, hogy az így átalakított területet nem védi rács. Ilyen messzire nyúló környezetgondozással máshol nem találkozni.

[22] 14. kép = Bejárati ajtó a lépcsőházi beugróban.
[23] 15. kép = Rács a bejárati ajtó előtt 2.
[24] 16. kép = Bejárati ajtó 1. 17. kép = Működő és csempeborítású portál.

Az identitás avagy a környezet gondozásának a határai

Kommentár a 18. képhez[25]

A környezet egyéniesítéséről vallanak továbbá a lábtörlők, a kisebb szőnyegek, amelyek nem csak bejárati ajtók előtt, de gyakran a lépcsőfordulóknál is láthatók. Mindet jó állapotban találtam, elnyűtt egy sem volt. Olykor kopottas, lelakott ajtók előtt is akadt belőlük. A lábtörlők meghatározó jelenlétét nem indokolja a funkció: mi marad a cipő talpán, mire eljutunk a bejárati ajtóig? A házak kapuja előtt többnyire van lábtörlő rács, a maradék hólé, sár még a liftben és a lépcsőkön lecsöpög. A lábtörlők, szőnyegek alighanem inkább a dekorativitásnak és az identitás megnyilvánításának elérhető (megfizethető, beszerezhető), ugyanakkor látványos és látszólag hasznos (funkcionális) eszközei.

Különbséget mutat, meddig érzik feladatuknak a lakók, hogy lakásuk környezetét gondozzák. Hol a határ, ahonnan kezdve már nem foglalkoznak, nem törődnek a hely elhanyagoltságával. A gondozott és az elhanyagolt területek találkozásának a látványa feszültséget mutat.

A 18. képen a lépcsőfordulónál a gondosan elhelyezett, jó állapotban lévő szőnyeg mellett több helyen lekopott a lépcsőfokokról a burkolat.

Együtt a gondozott, az épülő, a friss, a szép és az elhanyagolt, a romló, a rút

Kommentár a 19., 20., 21., 22., 23. képhez[26]

A lépcsőházak látványának meghatározó jellemzője az egymásnak feszülő, az ellentétes, az egymást kizáró dolgok egyidejűsége és egymásmellettisége.

A lépcsőházi forduló ablakából nyíló kilátás is ezt mutatja a 19. képen: az üde természet látványban (fák, zöld, napfény) egy elrozsdásodott, használaton kívüli antenna éktelenkedik (nem csak maga a tárgy, de az általa szolgált műsorszórástechnológia is idejétmúlt). A reluxa szétterülő geometriája remek ellenpontja és hordozója mindkettőnek, nem csak puszta formájával, de puritánságával is.

A gonddal ápolt, zöldellő növény mellett a 20. képen rozsdásodó ablaktok, mállott, beázott vakolat, a lépcső élénél levált burkolat. Mindezt aligha kerüli el a tekintet, hiszen a növények ápolásához le kell hajolni hozzájuk, szinte érintés közelbe kerül a pusztuló felületek anyagisága.

A 21. képen a nemrég felszerelt új kapcsoló mellett a munka során sérült vakolat. A 22. képen karcos a fémkorlát, a fordulónál az élnél, a saroknál sérült csempeburkolat. Az elhanyagoltság a két képen nem puszta látvány, bárki számára tapintható, aki felkapcsolja a villanyt vagy megkapaszkodik a korlátba.

---

[25] 18. kép = Műperzsa szőnyeg a lépcsőfordulónál kilépve a liftajtóból.

[26] 19. kép = Kilátás a lépcsőfordulóból 1. 20. kép = Csendélet a lépcsőfordulóban. 21. kép = Újonnan felszerelt kapcsoló. 22. kép = Lépcsőforduló. 23. kép = Fehér tollkoszorú dísz a fehér bejárati ajtón.

A 23. képen a két szép új bejárati ajtó, a fehéren ünnepi dísz, fehér tollkoszorú, a hozzájuk vezető lépcsősor mellett pereg a falról az olajfesték, a két ajtó felett a sarokban lóg a vezeték.

Kinek kellene elvégezni az elhúzódó javításokat? A rozsdás antennát talán annak kellene, kellett volna leszerelnie, aki felszereltette a saját lakásához, ám aki alighanem már elköltözött. A lógó vezetéket az a szerelő is visszabújtathatta volna a műanyag csatornába, aki – mint azt a 23. képen az ajtó felső sarkánál látni – bevezette a kábelt a lakásba. Az újonnan felszerelt konnektor körül a levert vakolatot a villanyszerelő is pótolhatta volna. De mind inkább elbátortalanodik a kommentár. Mert – a korábbi fényképekre gondolva – kire tartozik az eltört csempe, a málló védőfesték, hát még a virág mellett az ablak alatt a málló, beázott vakolat, rozsdás ablaktok megjavíttatása?! Kinek kellene megrendelnie a munkát és legfőképp kifizetnie a javításokat? És miből? Aligha a legközelebbi lakás lakójának. Egyazon lépcsőházban számtalan hasonló javítandó akad. A megoldatlansághoz bizonyosan hozzájárul a ház tulajdonosi szerkezete (amely nem jogi értelemben azt a kérdést veti fel, hogy ki mit milyen értelemben és mértékben tudhat a sajátjának, hiszen az osztatlan közös tulajdon elsődlegesen senki egyesé, tehát senkié, másodsorban leginkább azé, aki elszenvedi a változást, harmadsorban azé, aki szolidaritást vállal az elszenvedővel, ők azonban mind nem teszik ki a közös sugalmazta mindet). Továbbá hozzájárul a lakók (sőt inkább a lakók közösségének a) financiális helyzete, amely korlátot szab a közös költségnek, továbbá az itt leírt viszonyokon és a körülményeken nevelődött érzékek is, amelyek alighanem eltompultak vagy legalábbis fáradtak jelezni a teendőket.

Tisztaság

Kommentár a 24., 25., 26. képhez[27]

Meghatározó élmény, hogy egyetlen lépcsőházban nem volt eldobott szemét, morzsa, papírhulladék vagy üvegtörmelék, kifolyt ital, pép – ami nem csupán a takarítók munkáját dicséri, de a lakók körültekintéséről, tisztaság iránti igényéről is vall. Elnyomott csikket virágföldben, hamutartóban – amit a 24. kép mutat – láttam, de járófelületen sehol! Hasonlóról vallanak az emeleti lépcsőfordulóknál, a kapuajtók mögött elhelyezett felmosók és a növények közelében az üres vizespalackok (locsolni azokat). Seprűt viszont sehol nem láttam. Hová is lehetne kidobni, amit felsöpörnek? Közösségi szemét- vagy hulladékgyűjtőt sehol nem látni a lépcsőházak tereiben. Ebből egyfelől arra következtethetni, hogy nem szoktak szemetelni a lakók, ám másfelől arra is, hogy nincs, aki sűrűn ürítené azokat.

Dobozba vagy nejlon zacskóba gyűjtött szemetet láttam egy-egy bejárati ajtó mellett – mint amit a 25. és a 26. kép mutat. Valószínűleg hosszabb ideig hever ott, hiszen aligha viszi le házmester vagy takarító. Éppúgy voltak liftes, mint a

[27] 24. kép = Csendélet a liftes fülkében 1. 25. kép = Szemét nejlonzacskóban a bejárati ajtó előtt. 26. kép = Hagyományos és ötletes szemételhelyezés a lépcsőház járóterében.

liftnélküli házakban, pedig az utóbbiakban több ember jár az ajtók előtt, mint a liftesekben. „Kreatív" szemételhelyezésre mutat példát a 26. kép, a lépcsőkorlátra függesztett műanyag virágtartóban az üres italos fémdoboz.

A 24. és 25. képen a csikk, a szemét illeszkedik a környezetéhez: málló vakolat, rozsdás fémrács (amelyben az üvegbetétek némelyike repedt), bejárati ajtó felett koszmintás fal.

A lépcsőházak műszaki állapota javításra szorul

Kommentár a 27., 28., 29. képhez[28]
Kirívó példákat mutatnak rá a liftakna melletti fülkék. A 27. képen a foghíjas fűtőtest, mögötte a falon a villanykapcsolónak csak a nyoma látszik, a kettőt aligha tervezték egymás közelségébe, elrendezésük a fűtés- és elektromoshálózat többszöri átépítésére utal. A 28. képen már fűtőtest sincs, a helyén látszik a régi falfestés, a fűtéscsövek szabadon lógnak ki a falból, a kábelvezetékből és -elosztóból hiányoznak a vezetékek, a falikapcsoló aligha kapcsol be bármit is. A padló szintjén szintén egy egykori kábeldoboz nyoma. A 29. képen már a fűtéscső is hiányzik, helyét a mennyezeten és a padlón fúrt nyílások jelzik. A fülkéknek egykor fűtött tere lehetett, a kényelmi szolgáltatás megszűnt, nem látni erőfeszítéseket a visszaállítására, pótlására, a hiánnyal megbékélt a lakóközösség.

Az egyidejű és egymásmelletti ellentétek nem tudják semlegesíteni egymást.

A gondozott bejárati ajtó, a lakás portáljának csinosítása nem teszi láthatatlanná a lepergett vakolatot, a levált burkolatot, a repedéseket és ez megfordítva is állítható. A zöldellő növény nem tünteti el a fűtőtestek csorbult lemezeit, ám fordítva sem. A hatást, az üzenetet, a szimbolikus értelmet, amelyet külön-külön hordoznának magukban, korlátozza, olykor egyenesen kioltja a tönkrementnek, a romlott állapotúnak és az újnak, a gondozottnak az együttese, egymásmellettisége.

[28] 27. kép = Csendélet a liftes fülkében 2. 28. kép = Hiány 1. 29. kép = Hiány 2.

A lakás magántere különféleképp nyúlik bele a lépcsőházba

Kommentár a 30., 31., 32. képhez[29]
A lépcsőház köztes terébe nem csak a külvilág hatol be, hanem az ellenkező irányú mozgás is megjelenik, a magánélet beszüremlése. Nem csak az ajtón kívül heverő cipők vagy háztartási hulladék jelzik a magántér átnyúlását a közös területre.[30]

Az egyik emeleten gyermeki látványelemek vezetik a tekintetet a lift és a bejárati ajtó között. A liftes fülke ablakán üvegmatrica fogad a kinti világ ellenfényében. Ha a lépcsők felé fordulunk, lejjebb, a lakásszint falán pillangómatricákból kirakott csokor fogad a falon, a lépcsőút után a lakás felé fordulva, már látszanak a bejárati ajtó előtt a beugróban, egy fémszekrény ajtaján a gyermek saját rajzai.

Kommentár a 33., 34. képhez[31]
Kerékpár és babakocsi is felbukkannak a lépcsőház járóterében. Ez azt jelzi, nincs tárolóhely számukra az épületben (valahol a földszinten vagy esetleg a ház oldalában keresnénk). A liftek belső mérete arra vall, a lakások tervezésekor aligha gondoltak kisgyerekes családokra. A 34. képen a babakocsit liftes házban hagyták elől, így azt csak az adott emelet lakóinak kell kerülgetnie. A kerékpár a 33. képen a legfelső lépcsőfordulónál áll egy négyemeletes, lift nélküli házban, így csak a legfelső szint lakói számára jelenthet akadályt (ha ugyan nem épp az övéké). Biztonságérzetről vall, hogy lánc nélkül, szabadon áll mind a kettő.

A lépcsőházi dohányzás mint a magántér kiterjeszkedése

Kommentár a 35., 36. képhez[32]
A virágföldben elnyomott csikkek a 24. képen azt jelzik, a cigarettákat a liftakna melletti beugróban szívták el, ahonnan (ésszerű választás lévén) a füstöt könnyen ki lehet szellőztetni, hiszen a fülke üvegfalán van nyitható kicsi ablak. A lépcsőház más részein a cigarettafüst a közösen szívott levegőt rontja. Olyik ajtó mellett otthonos dohányzót rendeztek be a lépcsőház aktív járóterében – hamutartóval, ülő alkalmatossággal (szék, puff) és asztallal. A 35. képen azt látni, hogy nem ürítik minden használat után a hamutartót az asztalon (amit jelen kommentár hajlamos az otthonosságérzet megnyilvánulásaként érteni). A 36. képen a hokedli mellé állított, alighanem kiselejtezett tűzhely szolgál asztalként. A dohányzást egymásnak feszülő látványelemek keretezik: egyfelől a tűzhely felett a búra nélküli lámpatestben a csupasz égő, másfelől felül a falon időtálló, zöld műnövény. A tetőtér felől természetes fény árad be a legfelső lakószintre.

[29] 30. kép = Itt kisgyerek lakik 1. 31. kép = Itt kisgyerek lakik 2. 32. kép = Itt kisgyerek lakik 3.
[30] Lásd korábban 3., 4., 25., 26. kép.
[31] 33. kép = Közlekedési eszközök a magasban 1. 34. kép = Közlekedési eszközök a magasban 2.
[32] 35. kép = Bútorozott lépcsőház 1. 36. kép = Bútorozott lépcsőház 2.

Kommentár a 37., 38. képhez[33]
A belsőépítészek alighanem eleve gondolhattak a dohányosokra. A liftajtók mellett minden szinten volt falba erősített hamutartó – némiképp szokatlan módon vállmagasságban –, amelyet a falhoz rögzítő nagyobb csavar tengelyén lehet elfordítani, ha üríteni kellene. Néhol már csak a csonkja áll ki, a legtöbb szinten annyi sem maradt belőlük. Elgondolkodtató, hogy hogyan használták: érdemes volt-e a lakásajtótól a szinten nyíló liftajtóig rágyújtani, és azon a pár méteren keletkezett-e annyi hamu, amennyit le lehetett pöckölni a hamutartóba. A hamutartó barázdált pereme arra vall, benne lehetett hagyni az égő cigarettát, de ki és mikor szívta azt tovább, ha lement a lakó a lifttel? Egyáltalán, miért nem szívta tovább benn a liftben? Ha pedig hazafelé jött és dohányzott a liftben, miért tette volna ide az alig szívott cigarettáját és miért ne folytatta volna a cigarettázást az otthonában? Továbbá ki ürítette és üríti napjainkban a hamutartót? Természetesen nem lehet és nem kell mindent funkcionálisan magyarázni.

A hamutartómaradvány csonkhoz illeszkedik a környezetébe: szemben vele a levert, lepergett vakolat a csengő és az új ajtó mellett, távolabb, a fülkében nemrég felszerelt tekintélyes, tölgyfamintázatú biztonsági ajtó, amely mellett szintén megrongálódott a vakolat és a fal alját szegélyező csempesor. Egyazon látómezőben a gondozott és az elhanyagolt. Az új az elhasználódott keretében.

Kommentár a 39., 40., 41., 42. képhez[34]
A Kazincbarcika centrumában álló épületben kicsi, loggia szerű állóhelyet terveztek, alighanem dohányosoknak, bár hamutartót, szemetest nem találni benne. Egy, legfeljebb két ember fér el benne szűkösen, állva. A füst a szabadba megy. Eleve nem fűthető, tehát fel kell öltöznie, ha a lakásból kijön ide valaki. A felsőbb emeleteken szép kilátás nyílik belőle a városra. A házban a lift az emeletek közötti lépcsőfordulóknál áll meg, minden félszinten. A liftajtó mellől nyílik a loggia sárgaüvegbetétes csapóajtaja. Az üvegen át érkező sárgás, meleg fény deríti a fehér műtőcsempével burkolt lépcsőházat. Amikor nem a mozgásérzékelővel indított lépcsőházvilágítás világít, akkor nappal derengő fény járja be a lépcsőházat és a lakások előtti teret, sejtelmet térélményt kínálva. A loggia, miként a lépcsőház burkolata és a loggiaajtó üvege is, kopottas, töredezett. A loggia belső betonfalán pótolták a keletkezett lyukakat, hézagokat, ettől gondozottabbnak mutat. Az utca felől nézve ugyanezt a függőleges loggiasort sokkal elhanyagoltabbnak mutatják a kívülről rárakódott évtizedes szennyeződések, lepergett vakolatrészek.

Kommentár a 43. képhez[35]
A kapu előtt elhelyezett pad remek dohányzóhely, társalgásra hív, társaságbarát, a füst a szabadba száll. A mellette kialakított virágágyás azt is az otthonosságérzetével lépteti be az épületbe, aki nem dohányzik vagy nem szokott a kapu előtt üldögélni.

[33] 37. kép = Falihamutartó a múltból 1. 38. kép = Falihamutartó a múltból 2.
[34] 39. kép = Loggia 1. 40. kép = Loggia 2. 41. kép = Loggia 3. 42. kép = Loggia 4.
[35] 43. kép = Dohányzás, társalgás, szomszédolás.

A kilenc kép összegzéseképp állítható, hogy a dohányzás, akár mint egyéni addikció, akár mint a társas létezés hordozója, jelentősen meghatározza a lakóépületek belső, avagy közösségi tereit.

A lépcsőházi vizuális környezetének az alakítása

Kommentár a 44., 45., 46., 47., 48., 49. képhez[36]

A bejárati ajtók, díszeik, függelékeik, körülöttük a portál mind alkotói a lépcsőház képének, ha nem születik is általuk egységes látvány, harmónia. Hozzájárul ehhez a benapozottság is: a lift nélküli házakban vagy azokban, amelyekben a liftaknát körülindázzák a lépcsők, a lépcsőházak közvetlenül kapnak természetes fényt, a másokban a liftfülkékből visszaverődő, beszűrődő fény deríti a lépcsőházakat, amelyeket különben villanyégő világít.

A 44. képen az ajtótáblára geometrikus rendben erősített lécek inkább csak dekoráció, nem úgy, mint más ajtókon a függelékek, amelyek nem egyszer verbális üzeneteket közvetítenek vagy hagyományos alkalmakra, viselkedési mintákra utalnak. A képen az ajtó melletti falnak támasztott rendezett falapokat és a mellékjük állított felmosókészletet ellenpontozza, hogy a fémajtó tokja körül a falról itt-ott levált a vakolat, a lépcsőfokokról pedig a burkolat.

Leggyakoribb díszítőelem a növény. A 45. képen a lift nélküli házban a lépcsőforduló teljes hosszában rendezett sorban gondozott növények állnak, akadálytalanul éri őket a természetes fény. A 46. képen a liftakna mellett, a hidegben fűtött és teljesen benapozott fülkét betölti a gondozott, dús, zöldellő növényzet. Szembeötlő, hogy bennreked a fény, alig jut belőle a lépcsőház terébe.

A leginkább akkor szolgál díszítéséül a térnek a növény, ha gondozzák, ám ha nem, akkor is alkotói a látványnak a kiszáradt növények vagy az üres tartók, mint a 47., 48. képeken. Az üres virágföldben természetesen megjelennek a friss, zöld, apró csakazértis-hajtások.

A 49. képen a növény mellett álló, nyáron (a felvétel idején) sem olvadó télapó- vagy hóemberalakzat inkább lom, mint dísz. A pincében volna a helye, ám ilyen nincs az épületben. Karácsony idején alighanem visszakerül az egyik lakásba.

Kommentár az 50., 51. képhez[37]

Csupán egy helyütt találtam képet a lépcsőház falán. Sokszorosított virágcsendéletek. Mindhárom stílusa rokon, alighanem ugyanaz a lakó helyezte el őket, mert egyazon ajtó környezetében vannak, az egyik az ajtó mellett, a másik kettő abban a liftes fülkében, amely a lakásajtóra nyílik. A fülkében az egyik a falon függ, a

[36] 44. kép = Csendélet a lakás előtt. 45. kép = Csendélet a lépcsőfordulóban. 46. kép = Csendélet a liftes fülkében 1. 47. kép = Csendélet (Une nature morte) 1. 48. kép = Csendélet (Une nature morte) 2. 49. kép = Csendélet a liftes fülkében 2.

[37] 50. kép = Kép a falon (sokszorosított virágcsendélet) 1. 51. kép = Kép a falon (sokszorosított virágcsendélet) 2.

másikat azonban a fűtőtestre állították – vajon a helyét keresik, vagy csak átmenetileg került ide? A bejárati ajtó mellett ellendarabja a nyolcadik emeletet jelző táblának ugyanazon a falon – vajon valamiféle mezuza gyanánt szolgál hazaérkezéskor, vagy nincs több szerepe, mint a lakó ízléséhez igazítani, és így tenni otthonosabbá a lakás közvetlen környezetét?

Rajzok, karcolások, a fal szövete

Kommentár az 52., 53., 54., 55. képhez[38]

A lépcsőházakban kevés a graffiti, igaz, a rossz minőségű falfelületek sem kínálják magukat, és a távlat hiánya sem enged nagyobb méretű alkotást. Apróbb, Kodolko-szobor méretű rajzok, feliratok azonban megjelenek.

A parányi falfirkák – mint az 52. kép képzelt lénye – teszik láthatóvá, irányítják rá a figyelmet a fal anyagiságára, szerkezetére, amelyhez hozzá kell érni, amellyel meg kell küzdeni, hogy tartható legyen a vonalvezetés, hogy a rajzoló mindvégig ura maradjon az íróeszköznek.

A dátum az 53. képen mintegy naplóvá emeli a falat. Vajon érkezőben vagy távozóban írták? És olyan valaki, aki helyben maradt (azután is, hogy felírta), vagy olyan, aki csak erre járt?

A fal textúráját hangsúlyozza a naptári adat is, de másképp, mint a graffiti. Az anyag enyészetének (állagmegmaradása és állagromlása küzdelmének) az idejét teszi hozzáférhetővé azáltal, hogy érintkezteti az események, az emberi cselekvések más léptékű és mércéjű idejével, hogy ütközteti a természet és a cselekvő ember sajátos (más mozgatóktól ébresztett) mozgását. A felírás nem szembeállítás, nem annyira a két idő ellentétét tárja fel, mint inkább a két idő létezésmódjának (természetének, valóságának) másféleségét. Az épület és az emberi történések együttélésének tartósságát alighanem épp ez a végletes (egymáshoz képest kitérő) különbözőségük hordozza.

A rárajzolás, a ráírás jelentésadást nélkülöző módja a karcolás, amely az értelmetlen rombolás módján teszi érzékelhetővé a lift fémfalának a szövetét az 54. képen.

Írás nyomait mutatja a lépcsőház falán az 55. kép. Ám ami látszik, az csupán az eltüntetésére tett erőszakos igyekezet, amely átalakította a fal szövetét, mintegy nonfiguratív réteggel vonta be.

[38] 52. kép = Lépcsőházi textúrák 1. 53. kép = Lépcsőházi textúrák 2. 54. kép = Lépcsőházi textúrák 3. 55. kép = Lépcsőházi textúrák 4.

Összegzés

Kommentár az 56. képhez[39]

A képek a lépcsőházakban az ellentétességek az egyidejűségét, együttlétét és a lakóknak a tárgyi környezetben tapasztalható szembenállásokkal, feszültségekkel való együttélését mutatják. Az ellentéteségek az értelmező tekintet számára adódnak. Az együttélésen értendő egyfelől az elfogadó, belenyugvó változatlanul-hagyás, másfelől a küzdelem, hogy a körülmények ellenére helyet teremtsenek annak, amire igényük vagy szükségük van.

Az 56. kép összegzően jeleníti meg a feszültségeket: együtt mutatja az állapotromlást (sérült, málló vakolat, a fűtőtest felett a falra rásült, ráégett por és szennyeződés, tanúsítva, hogy a fűtőtest valóban tud, tudott fűteni, beázás, az üvegbetéteket tartó fémtábla rozsdásodása, mind a természeti elemek egymással folyó játéka), a falfirkát (ami aligha több, mint az állagromlással megnyílt lehetőség kihasználása, olyan környezetalakítás, amely megerősíti, csak hangsúlyozza a romlást), az egykori barkácsolást (a kontár munkát, az eldolgozatlanul a falra szerelt kapcsolót), az új technikai szükségletek kielégítését (a környezethez képest nem romló vagy másképp romló, időtlen anyagból készült mozgásérzékelővel, lámpatesttel, falon kívül vezetett kábeltokkal, fűtéscsővel, miközben a szerepét vesztett kapcsoló a falon maradt a régi). A fülkének a szennyeződéstől, az elöregedéstől sötét oldalát balról, az üvegbetétes oldalról éles, hideg fehér fény deríti, anélkül, hogy megvilágítaná az elfeketedett, megsárgult falat. A fényes oldal tejüveg lapjai között, az átlátszó, nyitható ablakszárnyak mögött felvillan a semmibe vesző, zöldellő, eső áztatta, szabadon burjánzó természet, a külvilág, amely realitáson túli jelentéssel ruházza fel a liftfülkét.

Mind a miskolci, mind a kazincbarcikai fényképezett épületeket szabadon tenyésző természet veszi körül – vagyis a földből és nem szűk betongyűrűből kinövő fák, bokrok, földön terülő természetes (ha mégannyira is letaposott és gondozatlan) pázsit és nem műgyeplapok.

Az 56. kép emberi jelenlétet (mert emberi szükségleteket és emberi beavatkozást) mutat, de a lakókörnyezetben megvalósítandó, megvalósítható emberi együttlét, társaság iránti igény messzemenő hiányát is ugyanakkor. Sajátos értelmezését mutatja az osztatlan közös tulajdon jogi terminusának, amely a fülkében (és tágabban a fényképezett lépcsőházakban) nem jelent mást, mint valamiféle disztópikus senkiföldjét. Félreértés volna a jószomszédság és az iránta való igény hiányát a különféle jogi szabályozókból származtatni, hiszen a lépcsőházak eredeti belső építészeti kialakítása – a képek tanúsága szerint – nagyon is kínált, kínálna helyet a helyi közösség, közösségek, csoportok számára.[40] Az érv, amely

[39] 56. kép = Együttélő ellentétek

[40] A kérdés, hogy milyen lokális identitás kötődik a fényképezett épületekhez, épületegyüttesekhez (amelyek városi lokális egységet alkotnak) két ok miatt sem vizsgálható a fényképezett anyagon: egyfelől a vizsgálódás nem hagyta el a lépcsőházak terét, másfelől a lépcsőházak nem mutatják nyomát, hogy csoportosulások helyei volnának. A kérdéshez és szakirodalmához ld. GYÖRGY 2020, 12-14.

szerint a szociális média, a virtuális, online közösségi oldalak elapasztják a jelenléti közösségek erejét,[41] nehezen alkalmazható a lépcsőházak világára, mert az elszívó hatás aligha több, mint egy-másfél évtizede érvényesül a fényképezett lakótelepeken, csakhogy lépcsőházi környezet nem mutatja korábbi jelenléti helyi közösségek, csoportok, szomszédságok nyomát. A fényképezett lépcsőházak világának részleteire éppúgy jellemző az, ami az egészükre is áll, a szocialista városiasítás politikája hozta létre őket, ám a szocializmus eltűntével továbbra is megmaradtak és élik az életüket. Nem vész nyoma annak, ami egykor volt. Jelen kommentár hajlik arra, hogy közösségiség iránti igény lépcsőházakban tapasztalt hiányát azzal a megfigyeléssel hozza összefüggésbe, amely szerint a civil társadalom és annak intézményi kiépülése Magyarországon általában is erőtlen. Ennek a munkahipotézisnek a kibontása egy újabb dolgozat feladata.[42]

[41] Virtuális erőterek, szociális média, online közösségi platformok és lakókörnyezetben mutatott jelenléti viselkedés kapcsolatának tág látószögű bemutatásához vö. DÚLL 2017, 136-149., 156. sk.
[42] vö. VALUCH 2015, 165-174. VALUCH 2024, 275-285. A civil aktivitás és a helyazonosulás (helykötődés) ambivalens kapcsolatához vö. DÚLL 2017, 179-181.

BIBLIOGRÁFIA

CSURÁK 2004
CSURÁK Zsuzsanna: *Kazincbarcika története.* Kazincbarcika, Barcikai Közélet, 2004.

DÉRY 2007
DÉRY Attila: *Józsefváros VIII. kerület*. Budapest, Terc, 2007 (Budapest építészeti topográfia 4).

DÚLL 2017
DÚLL Andrea: *Épített környezet és pszichológia. A lokalitásélmény környezet-pszichológiai vizsgálatai. Akadémiai doktori értekezés*. 2017. Internet: https://real-d.mtak.hu/996/32/dc_1358_16_doktori_mu.pdf [Letöltés 2024. december 22.]

FEJŐS 1999
FEJŐS Zoltán: A fotóantropológia és a bemutatás dilemmái. In: *Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Szerk. BÁN András. Miskolc – Budapest, Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet, 1999, 5-8.

GYÖRGY 2020
GYÖRGY Eszter: *Köztes terek. A rendszerváltás utáni nyócker identitása*. Budapest, L'Harmattan, 2020.

KAPUSI 2012
KAPUSI Krisztián: Panelházas lakótelepek Miskolcon. In *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LI (2012), 153-162.

KISMARTON 2023
KISMARTON Zsolt: *Kazincbarcika elfeledett történelme*. 2. kiad. Kazincbarcika, Barcikai Históriás, 2023.

MÓNUS – ILLÉS 2024
MÓNUS János – SZŐKE Zsuzsa: *Hátsó lépcsőház*. Budapest, Terc, 2024.

MÜLLNER 2022
MÜLLNER András: Bevezető a Replika *Részvételi film* című tematikus blokkjához. In *Replika* 2022 (124), 7-17.

PRAKFALVI 2022
PRAKFALVI Endre: *Építészet és szocializmus. Architektúra a Rákosi-diktatúrában és a Kádár-kor első szakaszában*. Budapest, Holnap, 2022.

RUBY 2004
Jay RUBY: Antropológiai filmkészítés – néhány megjegyzés és lehetséges jövő. In *A valóság filmjei. Tanulmányok az antropológiai filmről és filmkatalógus*. Budapest, Palantír Film Vizuális Antropológiai Alapítvány, 2004, 75-82.

SOMLAI 2014
SOMLAI Tibor: *Fent és lent. Pest-budai lépcsőházak 1835-1945*. Budapest, Corvina, 2014.

VALUCH 2001
VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris, 2001.

VALUCH 2015
VALUCH Tibor: *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest, Osiris, 2015 (A mai Magyarország).

VALUCH 2024
VALUCH Tibor: *Honnan hová? Társadalmi változások Magyarországon a késő kádárizmustól az illiberalizmusig – közép-kelet-európai összehasonlításban*. Pécs, Kronosz, 2024.

YOUNG 2004
Colin YOUNG: A megfigyelő film. In *A valóság filmjei. Tanulmányok az antropológiai filmről és filmkatalógus*. Budapest, Palantír Film Vizuális Antropológiai Alapítvány, 2004, 47-59.

Dobák Judit

A lépcsőház mint köztes tér[1]

Közösségi terek határai és szabályai egy panelházban

Bevezetés

A lépcsőházak az épületek elengedhetetlen részei, amelyek nemcsak a közlekedés, hanem a biztonság, komfort és esztétika szempontjából is fontos szerepet játszanak. Az épületen belül mindenképp egy olyan tér, amely függelékként hozzákapcsolódik az otthonokhoz és a házban lakók életéhez.

A lépcsőház egyszerre magán- és közösségi tér, amely sokféle funkciót tölt be, a közlekedéstől a közösségépítésig. Használata tükrözi a lakók életmódját, szokásait és viszonyát a közösségi normákhoz. Egy ilyen tér vizsgálata elvezethet a városi élet mikroszintű dinamikáinak mélyebb megértéséhez. A lépcsőház egy köztes tér, átmenet a *magán-közösségi*, a *kint-bent* és a *zárt-nyitott* terek között.

Módszertan

A lépcsőház vizsgálatát Kazincbarcikán egy kilenc emeletes, négy lépcsőházas panelház egyik lépcsőházában végeztem. A vizsgálat az antropológiai interjúkészítés mellett kiegészült megfigyeléssel, és vizuális dokumentálással, valamint az elkészült képanyag elemzésével. Így egy vizuális antropológiai esettanulmányként vizsgálom a rend és a szabálykövetés megvalósulását.[2]

A lépcsőház vizsgálata egy családban felvett interjúkon alapul, ami kiegészül egy helyi tűzoltóval készült interjúval. Rövid beszélgetéseket több családdal folytattam, igyekeztem többféle időszakban, és szituációban megjelenni a lépcsőházban, hogy minél több találkozásnak lehessek részese. A vizsgálatba bevontam a közösségi médiát, a lépcsőház Facebook-csoportjába kaptam meghívást, így értesülhettem a beszélgetésekről, és vizsgálhattam a lakók közt, a virtuális térben folyó diskurzust. A vizsgálatot 2023 tavaszától 2024 őszig végeztem. Az adatközlők anonimitása érdekében a lépcsőház pontos helyét, valamint az interjúalanyokat szándékosan nem nevesítem.

[1] A tanulmány a NKFI-143598 számú, *„Köztérkutatás nem organikus városokban”* című pályázat keretében készült. Köszönöm Bognár László kollégámnak a lépcsőházról folytatott eszmecserét, és a szisztematikus vizuális antropológiai vizsgálatot.

[2] A módszertani megközelítés elméleti kereteit lásd: R. Nagy 2020, 542-553.

A kiválasztott lépcsőház több szempontból tipikusnak mondható. A házgyári technológia csúcsán épült panelház, amelynek lakói a helyi legfőbb ipar dolgozóiból állt. Hasonló ház a város több pontján épült. Épülettömbjei változatosságot mutatnak, a házsorral szemben négy emelet panelházak találhatók. A lakások mindegyikének van egy parkra és dombra néző ablaka, így oldva a panel monotóniáját. Kazincbarcika beépítése szellősnek mondható, nem jellemző a házak közelsége. A házak lépcsőházainak kialakítása azonban egyezést mutat más panelházakéval.

A rendhez való viszony

A szocialista időszak ideológiai háttere (például homogenizáció, kollektív felelősség) erős normakövetésre nevelte az embereket. A panelházak lakói sokszor hasonló társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkeznek, ami erősíti az összetartozás érzését. Durkheim mechanikus szolidaritás elmélete jól magyarázza a szocializmus idején épült kisváros közösségeinek, esetünkben egy lakóközösségnek a szabálytiszteletét és a rend iránti elkötelezettségét. Durkheim azért is nevezte mechanikusnak ezt a szolidaritást, mert úgy gondolta, hogy ez gépies, az összetartozás érzése a hasonlóságból fakad.[3] Az emberek egyformán, gépiesen működnek együtt (mint egy gép alkatrészei). Durkheim szerint kisebb, homogén közösségekben, szűk szakmai vagy szubkulturális csoportokban a modern társadalmakban is találkozhatunk mechanikus szolidaritással.[4] Egy kazincbarcikai panelház lakói nagyrészt megfelelnek Durkheim kritériumának, hiszen a lakóhelyüket egy nagyvállalatnak köszönhették, amely szűk tevékenységi körével a vegyiparban elhelyezkedőket vonzotta, jórészt műszaki szakmai irányultsággal. A letelepedéshez legalább tűrni kellett a vallási élet mellőzését (nyílt megélésének tiltását), valamint néhány szakmaicsoport köré szerveződtek a munkavállalók több generációt tekintve is. A panelházakban élők jövedelemcsoportjai is hasonlóak. Nem rendelkezünk háztartási cenzus adatokkal, de elég végig nézni a lakóházak mellett húzódó parkolókban álló autókon, a sorban azonos értékű és típusú járműveket találunk, sem negatív, sem pozitív értelemben kiugró autókat nem találunk. Ezt erősíti a lakásbelsők vizsgálata, az interjúkérdésekkel megkeresettek lakberendezése nagyon sok hasonlóságot mutat, legtöbbjük kiegyensúlyozottan stabil, de nem kiugró jövedelemről/nyugdíjról árulkodik.

Durkheim a munkamegosztás tárgyalásán keresztül vezette be a mechanikus szolidaritás fogalmát. A kutatás során tapasztaltak és az elkészített interjúk (mint tünetek) alapján arra lehet következtetni, hogy a nagyvárosokhoz, vagy a település kevésbé homogén részeihez viszonyított rend-igény mögött lehet társadalmi összefüggés, ami visszavezethető Kazincbarcika szocialista múltjához.

A rend iránti igénnyel párhuzamosan felfedezhetők az egyéni megnyilvánulásra, a monoton ismétlődő építészeti megoldások esztétikai javítására létrejövő

[3] Vö: Takács 2019.
[4] Durkheim 1986, 27-50; 64-68; 73-80.

díszítő motívumok. A lépcsőházak ebben eltérnek. Az általam vizsgált kazincbarcikai lépcsőházban elvétve találunk a közösségi térbe kihelyezett egyéni megnyilvánulásokat. A kilenc emelet 28 lakása környékén csupán az eltérő ajtók nyújtanak némi változatosságot. A lépcsőházban tapasztalt rend és rendezettség valamint a vizuálisan érzékelhető monotónia minden emeleten, minden lakást érintően megjelent

Mit értünk rend alatt? A rend fogalma a szervezettség, struktúra és kiszámíthatóság állapotát írja le egy adott kontextusban. Antropológiai értelemben a rend egy közösség vagy tér működésének alapvető kerete, amelyet normák, szabályok és szokások határoznak meg. A rend célja a harmónia, biztonság és hatékonyság megteremtése, ami lehetővé teszi az egyének és csoportok együttélését.

A lépcsőház rendje több dimenzió szerint értelmezhető. Mivel ez a tér egyszerre közös használatú, de részben privát jellegű, így a különböző normák ütközőfelülete lehet. A rendet leírhatjuk fizikailag, amibe beletartozik a lépcsőház tisztasága, rendezettsége, ahol nincs szemét, nincs rendetlenség és nincsenek akadályok, a lépcsők és folyosók szabadon járhatóak.

A *szociális rend* magába foglalja a normákat és szokásokat, a lakók által elfogadott viselkedési szabályokat. Például a zajszint szabályozása, vagy időtartamhoz kötése, a dohányzás tilalma, a szemét kezelése. Az esetleges szabályszegések szankcionálása, a házirend kifüggesztése, a lépcsőházi üzengetések, vagy az online csoportokban való megbeszélések formájában. Az akadálymentes közlekedés lehetősége a szociális rend egyik eleme. A rámpa, a lépcsőlift, vagy a kapaszkodók megléte, vagy hiánya árulkodik a lakók szolidaritásáról.

A *kulturális rend* az adott közösség kulturális normáihoz igazodik. Európán belül szélsőséges példaként a skandináv egyszerűség és funkcionalitás lehet a norma, míg egy dél-európai kultúrában a díszítés és a személyes érintettség dominál. Hipotézisem szerint a vizsgált városok panelházai esetében ez a kulturális norma a szocialista közösségi normákra visszavezethető.

A *biztonsági rend* egyszerre fogja át, és alkot részhalmazt a fenti rend-dimenziókon belül. A lépcsőházak nyitott vagy zárt rendszere befolyásolja a lakók biztonságérzetét és a rend fenntartását. Erről árulkodik a beléptetőrendszer, a kaputelefon, a biztonsági rács, a képrögzítés, vagy az üzenetek, figyelemfelhívások és a szankciók kilátásba helyezése. A lépcsőházban elhelyezett tárgyak akadályozhatják a menekülést és a mentést tűz esetén, a tűzvédelmi szabályok is alakítják a lépcsőház rendjét.

A rend dimenzióinak súlyozása alakítja ki azt a sajátos miliőt, amely a lépcsőház életét, és így a lakók életét is befolyásolja. A rend fogalma relatív, ami egy

kultúrában rendezettségnek számít, másutt káosznak tűnhet.[5] Ha megfordítjuk: egy kultúra megítélése szerinti rend egy másikban feszélyezi a tér használóit, kötöttségként élik meg.

A lépcsőház az emeletes épületnek az a függőleges irányú aknaszerű része, amelybe a lépcső van beépítve. A lépcsőházak az épületek elemei. Fő céljuk a különböző szintek közé történő közlekedés biztosítása, de számos egyéb szerepet is betölthetnek. A lépcsőház biztosítja a lakók és a látogatók számára a könnyű hozzáférést az épület különböző szintjeihez. A lépcsőház menekülési útvonalat nyújt tűz vagy egyéb veszély esetén. A lépcsőház gyakran természetes fényt és szellőzést biztosít, amely javítja az épület általános komfortérzetét.

A lépcsőház köztes jellege a rá vonatkozó szabályokban tetten érhető. A lépcsőház magántulajdon, hiszen a társasház összes lakójának a tulajdonához kötelezően és külön elidegeníthetetlenül hozzátartozik, de egyben közösségi tulajdon is, a társasház többi tulajdonosával közösen lehet csak a jogokat gyakorolni. Felelősség és használati jog kapcsolódik hozzá, amelyet a Társasházi törvény[6] és a Szervezeti és Működési Szabályzat szabályoz. Ez utóbbit (törvényi keretek között) a lakók maguk állítják össze, szabályozva együttélésüket. Magas érdekérvényesítőképesség esetén akár speciális használati megosztásokat, egyedi megállapodásokat is rögzíthet a lakók között.

A magánterek használatára vonatkozó szabályok közül kiemelendő a tűzvédelmi szabály, ami sok esetben felülírja a lakók igényeit. Magyarországon a Belügyminisztérium országos szerve az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság és annak vármegyei, önkormányzati kirendeltségeinek a feladata a lakóházak számára előírt tűzvédelmi szabályok betartatása. A magántulajdonú tér így intézményi szabályozás alatt van, a magán tér használatára hatóság által alkotott szabályrendszer is érvényes.

A lakások közelsége és kapcsolódása nem csak az életek áthallását biztosítja, hanem kiszolgáltatottságot is jelent a veszélyek esetén, és ez a kapcsolódás is a lépcsőházon keresztül értelmezhető.

A tüzek és a tűzesetek során kialakuló füst számára a lépcsőház tápláló közeg lehet. Emellett a tűz terjedésében is jelentősége van, hiszen az alapfunkciója szerinti összekötő jelleg a tűz terjedésében is érvényesül, szinteket, lakásokat, épület szekciókat köt össze, illetve választ el. A szabályozás ezért a lakók érdeke is, de a tűzvédelmi szabályok megszegése anyagi szankciókkal jár.

[5] Polcz 1996, 29-35.
[6] *2003. évi CXXXIII. törvény a társasházakról.*

Kazincbarcika egyike azon kevés magyarországi kisvárosnak, amely teljes komplexitásában építészek és várostervezők tervrajzain jöttek létre. Az 1949-ben alapított városnak vannak ugyan elődtelepülései, de a város jelentős része úgynevezett „csinált városként" vagy más néven „újvárosként" jött létre. A közel 25 ezer fős város a Sajó völgyében, Miskolc és Ózd között, a 26-os főút mentén helyezkedik el. Ma is szocialista városként tartja számon a közbeszéd, ami köszönhető annak, hogy a város lakossága rendre szocialista vezetőt választ a város élére.[7] A város lakóépület állománya vegyes, az újváros vegyesen tégla és panel technológiával felépített épületekből áll. Az újvárost családi házas, kertvárosi részek fogják körül. A vizsgálatba egy panelház lépcsőháza került.

A társasház 1972-73-ban épült. A lakók 1973-ban vehették birtokba a lakásokat, akkor még tanácsi bérlakásként. A lakásokért alacsony bérleti díjat kellett fizetni. A rendszerváltás éveiben a lakásokat privatizálták, a benne élők kedvezményesen megvehették a lakott lakásukat, így kialakítva a magántulajdonokból álló társasházakat. Egy társasházba egy vagy több lépcsőház tartozik, jellemzően egy épülettömb alkot egy társasházat.

A kilenc emeletes házban háromféle lakás található. Az egyes és hármas számú, 60 négyzetméteres, 2,5 szobával lakásokat jellemzően a gyerekes családok kapták, míg a kisebb 51 négyzetméteres, 1,5 szobás lakásokat gyerek nélkül élő házaspárok.

A lépcsőházba költözéskor a foglalkozási megoszlás nagyon vegyesnek mondható. „*Helyi festőművész, mérnök, tanár, műszerész, vegyipari technikus, önkormányzati dolgozó, és szakképzetlen dolgozó is kapott lakást. Sokan elköltöztek, és sokan meghaltak már a ház első lakói közül. Mindössze 4-5 család él az eredeti beköltözők közül a 28 lakásból*".[8]

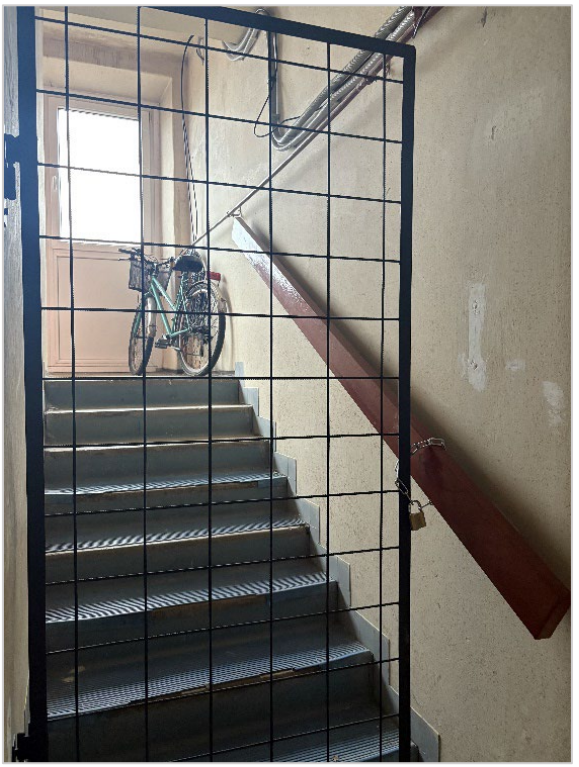
A foglalkozási megoszlás jelenleg is vegyes, változás abban érhető tetten, hogy a magasabban képzett lakók már nincsenek jelen a lakóközösségben. A korábbi lakók nagy része kötődött a várost életre hívó vegyiparhoz, de a jelenlegi lakók közül csak néhányan dolgoznak a korábbi Borsodi Vegyi Kombinát utódvállalatában.

A vizsgált család egy nyugdíjas házaspár, akik fiatalon költöztek be egy környéki bányásztelepülésről. Mindketten a BVK-ban kaptak munkát, majd a családalapítás után kerültek a társasházba, ahol az első lakók egyikeként kaptak egy kilencedik emeleti lakást. A kérdésem a történeti narratíván túl az volt, hogy hogyan alakítják a lépcsőház használatát a társasházi szabályok és az informális normák? A házaspár mindkét tagja szeretettel beszélt a lakókörnyezetéről, számukra a lépcsőházban tapasztalható rendezettség és a szabályok betartása nagyon fontos. A szabályok betartása hozzájárul a nyugalmukhoz. A társasházi közösséget segítőkész, szolidáris, rendes lakókként írták le. Konfliktusaik a házban élőkkel nincs.

A lépcsőház rendjéről határozott elképzelésük volt, és elítéltek minden olyan tevékenységet, amelyet az SZMSZ tilt vagy korlátoz. Szerintük az ott élőknek ez

[7] Egy kivétel akadt: 1990-94 között Fidesz jelöltje töltötte be a polgármesteri pozíciót.
[8] Interjúrészlet nyugdíjas nővel készített interjúból.

nem okoz gondot, „*nincsenek balhés vagy bulizós családok*”. [9] Felidéztek néhány korábbi rendbontást: a lakásajtó elé kitett szemeteszacskót, amit ha kell, korábban szóvá tették. „*Miért gondolja valaki, hogy ha neki büdös, akkor más azt szereti szagolni? Vagy vigye le a szemetet, vagy tartsa bent a saját lakásában*.” A kint és bent viszonyrendszer az interjú alany számára a lakás ajtajánál válik ketté. A lakásajtón belül mindenki saját maga dönt, de amint kilép onnan, a többi lakó is beleszólhat a viselkedésébe.

1. kép
Kilencedik emeleti feljáró a tetőre vezető kijárathoz.
Készítette a szerző, 2024.

A kilencediken lakó házaspár néhány traumatikus esetről is beszámolt. Azért kellett a kilencedik emeletről a tető felé vezető lépcsősort lezárni, mert többen is megkíséreltek öngyilkosságot a lépcsőházi térben. „*Már volt vagy 11 óra este, mikor bekopogott egy lány sírva, hogy segítsünk, mert a barátja nagyon rosszul van. Kiderült, hogy öngyilkosok akartak lenni, és beszedtek valamit, de a lány kihányta, így nem lett annyira rosszul, és megijedt. Hívtuk a mentőt, mind a kettőt*

[9] Interjúrészlet nyugdíjas nővel készített interjúból.

sikerült megmenteni. Ehhez hasonló volt több is. Ijesztő volt, utána sokáig a fejünkben járt. Ezért is zártuk le ráccsal a lépcsőfeljárót. De aztán szóltak, hogy azt nem lehet, mert elzárjuk a menekülőutat. Leszedtem [a rácsot]. *De most megint lehet, a közös képviselő felrakatott egyet*."

A lépcsőházakat a beköltözéskor és még utána hosszú évekig nem zárták. A magántulajdonok létrejöttével párhuzamosan jelent meg az ingatlan védelme már a lépcsőházba való belépéssel. A társasházakra jellemző kóddal ellátott beléptetőrendszert építettek ki. „*Az ajtók zárásával azért van baj, mert folyamatosan javítgatják. Sokan erőltetik a zárat, és nem is túl jók ezek, ezért sokszor marad nyitva. Beköltöznek időnként hajléktalanok. Néha csak a szagból jövünk rá, hogy a két emelet közt lakik valaki. Lifttel járunk, a lépcsőt nem használjuk. Van egy takarító a házban, ő szokott szólni, hogy megint talált cuccokat. Ebből tudjuk, hogy valaki beosont*."

Hogyan alakítják a lépcsőház használatát a társasházi szabályok és az informális normák?

A kutatás módszertana a klasszikusnak számító strukturált és félig strukturált interjúk készítése mellett kiegészült a szabályzatok elemzésével, a törvényi keretek megismerésével. A házirendek és a társasházak által megfogalmazott szabályok vizsgálatának elvégzése után lehet feltenni a kérdést a normák megértéséhez: A lakók hogyan viszonyulnak a szabályokhoz, és mit tartanak elfogadhatónak, milyen közösségi normarendszerekben gondolkoznak.

A szabályozásról és a gyakorlati tapasztalatokról egy szolgálati parancsnok tűzoltót kérdeztem meg. Arra kértem, hogy idézze fel azokat az emlékeit, amelyek panel építésű házak lépcsőházaihoz kötődik, meséljen arról, hogy tűzoltóként hogyan látja a lépcsőházak egyéni átalakításait, a díszítési, tárolási szándékot.

Mielőtt kulturális különbségekről, identitásról beszélünk, érdemes megvizsgálni azt a szabályozási környezetet, amelyben a társasházak, így a lépcsőházak is léteznek. Ez a keret elsősorban a védelemre és a közös élet olyan szabályozására ad keretet, amely minimumként határoz meg a jogalkotó. Az ide tartozó jogszabályokat, rendeleteket és szabályokat (például a társasház szervezeti és működési szabályzata) a társasházban élők ritkán olvassák el, és az elkészített interjúkból az is kiderül, hogy kevesen vannak tisztában a szabályokkal, csupán a helyi normarendszer és a kialakult konfliktusok szabályozzák a lépcsőház rendjét.

Az egyik szankciókkal jól ellátott terület a tűzvédelem, hiszen a szerkezeti kialakításnak köszönhetően a lépcsőház nem csak elválaszt, hanem eredeti funkciójának megfelelően összeköti az egyes egységeket a házon belül, biztosítja az átjárás a lakások között, a lift és lakás között, valamint a lakás és a kijáratok között.

Magyarországon a lépcsőházak tűzvédelmi szempontjainak jogszabályi keretei több szintről érkeznek, beleértve a törvényeket, rendeleteket és szabványokat. Ezen jogszabályok célja a lakók biztonságának és a tűzvédelmi követelményeknek a biztosítása, figyelemmel a menekülési útvonalak, a tűzgátló rendszerek és a

megfelelő építési anyagok használatára. A lépcsőházat menekülési útként írja le a törvény.

Az épületek tűzvédelmi tervezésére vonatkozó követelmények továbbá a *1997. évi LXXVIII. törvény az építésügy szabályairól* és az ahhoz kapcsolódó kormányrendeletekben is megjelennek. Ezek a jogszabályok általános kereteket biztosítanak a tűzvédelmi előírásoknak való megfeleléshez. Ezt egészítik ki a Katasztrófavédelem által kiadott irányelvek. A helyi tűzoltóságok és a katasztrófavédelmi hatóság által kiadott irányelvek is tartalmaznak specifikus előírásokat a lépcsőházakkal kapcsolatban.

A törvény meghatározása szerint a „lépcsőház: szintkülönbség áthidalására szolgáló, építményszerkezettel minden irányból körbevett, lépcsőt tartalmazó közlekedő helyiség”[10]. Ezen kívül a törvény a lépcsőtér fogalmát is használja, amely „lépcsőkarokból, pihenőkből és a kapcsolódó közlekedőkből álló, összefüggő légteret képező közlekedőtér”-ként definiál[11].

A lépcsőházak tűzvédelmi szempontból történő tervezését és kivitelezését több jogszabály és szabvány szabályozza. Ezek közül kiemelkedő szerepet játszik a *1996. évi LXXIV. törvény a tűzvédelmi szabályokról*. Ez a törvény tartalmazza a tűzvédelmi előírásokat, amelyek minden olyan épületre vonatkoznak, amelyek közlekedési útvonalakat, így lépcsőházakat is magukban foglalnak. A törvény célja a tűzveszély csökkentése és a tűzesetek hatékony kezelése. A *36/2007. (XII. 17.) BM rend. a tűzvédelmi szabályzatokról* részletesen szabályozza a tűzvédelmi követelmények végrehajtását. A lépcsőházak tervezésénél figyelembe kell venni a menekülési útvonalakat, a tűzlépcsőket, a tűzjelző rendszereket és a tűzgátló szerkezeteket. Az *MSZ 17576:2018 Tűzvédelem. Tűzvédelmi előírások épületek tervezéséhez* szabvány részletes útmutatót ad a tűzvédelmi követelményekről az épületek tervezésénél, beleértve a lépcsőházakra vonatkozó követelményeket is. A szabvány tartalmazza a lépcsők szélességére, meredekségére, a korlátokra, valamint a tűzvédelmi berendezések elhelyezésére vonatkozó előírásokat.

„*Vannak ezek a csüngő virágok sok lépcsőházban, az zavaró tud lenni a mentésnél, meg a szőnyeg, amin el lehet csúszni. Kerékpár, bútorok, volt ilyen tapasztalatunk, hogy már le volt szűkítve a tér, meg akadályozva volt a forgalom ezektől a tárgyaktól. Különböző tárgyakat kitesznek, ott tárolják*.”[12] Az említett tárgyak azért okozhatnak problémát, mert a zárt terű lépcsőházakban a füst miatt a látótávolság erősen korlátozott, és a mentés közben a kiszámíthatatlan tárgyak, akadályok nehezítik, lassítják a mentési folyamatot.

A törvényi szabályozás több esetben nem egyértelmű, ezért a szankciók a helyi megvalósítókon is múlnak. Az interjúalany említett egy, korábban a Katasztrófavédelemnél állományban lévő szakembert, akire a tűzoltók is felnéztek, mert „*nagyon magas szinten vitte Barcikán, mert maximalista volt, úgyhogy ezeket az ügyeket próbálta rendben tartani. Ha kellett, akkor bírságot szabott ki, ha úgy volt,*

[10] *2003. évi CXXXIII. törvény a társasházakról.*
[11] *2003. évi CXXXIII. törvény a társasházakról.*
[12] Interjúrészlet egy kazincbarcikai tűzoltóval készített beszélgetésből.

akkor a közös képviselővel egyeztetett. Tehát ő eléggé szorosan tartotta a kapcsolatot a közös képviselőkel, lakókkal. Ez egy közös érdek lenne. […] a jegyzőtől és az önkormányzati dolgozóktól is függ, hogy ezt mennyire tudják kézben tartani."

„Az utóbbi időben Barcikán sok helyen volt olyan lépcsőház, hogy el voltak szeparálva a lakók, tehát magukra zárták, vasrácsos ajtót szereltettek. Nyilván saját biztonságuk érdekében, de ugyanakkor meg tűzvédelem szempontból meg életveszélyes, mert oda bejutni nem egyszerű."[13] A katasztrófavédelem szabályozása és a ház lakóinak igénye eltérhet. „*Laktam én is Mátyás királyon, ahonnan elköltöztünk, ott volt ilyen probléma, hogy már nem volt annak idején zárható az ajtó, és mindenféle jöttment, oda nem tartozó személy, illetéktelen személy bejött. Volt olyan is, aki tüzet gyújtott a lépcsőházban, merthogy ő fázott, és akkor a lépcsőházban elkezdett tüzelgetni."*[14]

A katasztrófavédelem szankcionálja a szabálytalanságot, ötezer forintos pénzbírságtól akár milliós tétel is lehet a szabályozás figyelmen kívül hagyása. Társasházak esetében százezres nagyságrendű lehet a bírság. *„ha van egy tűzeset, akkor megszeppennek, akkor visszafogottabbak, mert akkor odafigyelnek a dolgokra. Egy idő után eltompul a történet, aztán utána megint kezdődik elölről"* – összegzi a folyamatot az interjúalany.

A szabályokhoz való igazodás, és azok betartása, betartatása nagy hangsúlyt kapott: *„ahol lakom, ott ezt iszonyatosan rendbe van tartva. Van egy tűzvédelmis ember, aki egyébként a BorsodChemben dolgozik. És mikor ideköltöztem, az volt az első, hogy felkeresett, és kérdezte, hogy szerintem minden rendben van? Merthogy ő tűzvédelemmel foglalkozott, egyeztettünk. Nagyon segítőkész és normális, vannak ilyenek is, ez igen-igen személyfüggő. Tehát ehhez kell egy közös képviselő, egy jó lakóközösség."*[15]

Érthető módon, szakmájából adódóan is fontosnak tartja a lakóközösség szabálykövetését, de ez a narratíva a megkérdezettek mindegyikénél megjelent. A megfogalmazásokban összekötődik a jó lakóközösség és a szabályok betartása. A vizsgált lépcsőházban sem található olyan szabálytalanság, ami bírságra adhatna okot. A lépcsőházban mindössze egy cserepes virág és egy kerékpáralkatrész volt elhelyezve a lakáson kívül, de mindkét tárgy a sarokban úgy helyezkedett el, hogy a törvény által előírt útvonalat szabadon tartotta.

Kisajátítás és díszítés mint szimbolikus cselekvés

Hogyan válik a lépcsőház személyes térré a lakók számára? Egy-egy lépcsőház mélyebb vizsgálata, kiemelve a dekorációk (pl. cserepes virágok, képek) vagy tárgyak (pl. cipőtartók, kisbútorok) elhelyezésének motivációit vizsgálva megmutathatja miért helyeznek el tárgyakat a közös térben, és mit jelentenek számukra ezek az elemek. Logikus lenne a feltételezés, hogy az elsősorban falvakból érkező lakók magukkal hozzák a kertesházak világát, és így megjelennek azok a tárgyak,

[13] Interjúrészlet egy kazincbarcikai tűzoltóval készített beszélgetésből.
[14] Interjúrészlet egy kazincbarcikai tűzoltóval készített beszélgetésből.
[15] Interjúrészlet egy kazincbarcikai tűzoltóval készített beszélgetésből.

amelyek a korábbi életmódot jellemezték.[16] Ezzel szemben a vizsgált lépcsőházban semmilyen erre utaló jelet nem találtunk. Az interjúból az is kiderült, hogy korábban sem voltak díszítési szándékok a lakók részéről. *„Előfordul, hogy karácsonykor valaki kitesz a földszinten egy fenyőágat díszekkel, de más nincs a lépcsőházban."*

A vizsgálat egy másik szakaszában a város más épületeibe is bejutottunk, ahol ez az igény szemmel láthatóan jelen volt. A lépcsőkorlátról lelógó virágok, a falra kihelyezett gyerekrajzok és reprodukciók a díszítés vagy éppen a monotónia megtörését célozták.[17] Az interjúalany szerint erre nincs is szükség. *„Mindenki díszítse a saját lakását. Mindenkinek más a szép, és ha lehetne kitennének mindenféle gicscset a falakra."*

A közösségi média csoportban megjelenő poszt egyik poszt egy frissen felmosott lépcsőházról készült fotó mellett az alábbi szöveg olvasható: *„A lépcsőház az otthonunk előszobája, vigyázzunk rá!"*[18]

A díszítés vagy bármilyen személyes tárgy kihelyezésének hiányában erről elemzést nem lehet végezni. Viszont azt meg kell jegyezni, hogy 28 család elfogadja, betartja ezt az elvet, amelynek jelentősége abban van, hogy a kulturális és biztonsági rend háttérbe szorítja az egyéni megnyilvánulást.

Konfliktusok a közös térben

„Nekünk szerencsénk van, itt rendes emberek laknak. A szomszéd lépcsőházban van egy család, aki rendszeresen kiabál vagy hangosan hallgat zenét, és a szomszédok nem nagyon tudnak mit tenni. De itt nincs ilyen." – a beszélgetés további részében korábbi eseményeket idéztek fel. Az interjúalanyok elmondása szerint konfliktusok nincsenek a lépcsőházban. *„Évekig gondot okozott a csótány a lépcsőházban. Én leszigeteltem minden hézagot, és állandóan hívtuk az írtót. de ha lejjebb nem írtattak, akkor újra és újra előjöttek. Mindent kitaláltunk. Ma már lehet kapni mindenféle vegyszert, de korábban nem volt, csak a bogárírtóknak. De az sem fajult veszekedéssé, csak magunkban mérgelődtünk. Mindenki tagadta, hogy nála van bogár. És nem is lehetett kötelezni mindenkit, hogy írtasson."*

Az interjúban, többszöri rákérdezés ellenére sem jelentek meg a lépcsőházi konfliktusok. Mintha magát a konfliktus tényét is titkolni kellene. Pedig a közösségi médiában havonta legalább egy bejegyzés született a hangoskodókról, szemetelőkről, egyéb szabályszegőről. *„Boldog Karácsonyt kívánok mindenkinek. Érdeklődnék, hogy valakinek van tudomása a [pontos lakásmegjelölés] új lakóiról, kik ezek, mik ezek? Ugyanis olyan dübögéssel, óbégatással, hanggal vannak per pill. 23:30 órakor, hogy nem lehet létezni a lakásban. Örülök, hogy ünnepelnek a szeretet ünnepén DE ÍGY?????????????????"*

[16] Vö: Molnár 2022, 116-119.
[17] Lásd részletesen: Bognár 2024.
[18] A társasház Facebook-csoportjának egyik bejegyzése.

A konfliktusok egy részét az „idegenek” megjelenése okozza. A közösségi média csoportjában a posztok nagy része szól a lépcsőházajtó zárhatóságának fontosságáról. *„22:20 óra körül, egy bűnöző kinézetű, kapucnis férfi nagy erővel bejutott a lépcsőházba. Láttam, ahogy a földszinten nyitogatta a villanyóra szekrényeket és matatott, ahol tudott. Többször járhatott már bent az épületben, mert rutinosan felment a lifttel. Értesítettük a rendőrséget, akik nagy létszámmal kijöttek, és a 7-8 emeletek között sikerült elfogniuk. El is vitték. Jeleztem már itt a csoportban, hogy mindenki legyen óvatos, mert gyakran találom nyitva a villanyóra szekrényeket takarítás közben… Figyeljünk a zajokra és ha valaki hall, lát valami rendelleneset, azonnal hívja a rendőrséget! Nyugalmas éjszakát kívánok!”*[19]

Apróbb lopásokról és egyéb szabályszegésekről is a közösségi médián keresztül nyerhetünk betekintést: *„Minden napra jut valami… Ma, takarítás közben valaki ellopta a vödrömből a légfrissítőt, amit használni szoktam illatosításra a lépcsőházakban.”*[20] *„Jön a hosszú hétvége. Tiszta lépcsőházban milyen jó bejönni. Mai reggelig ez volt. Mire a piacról haza értem, ez a kis kupac almahéj volt a lépcső közepén. Nem firtatom ki felejtette ott. Roppant komoly, baleset veszélyes szitu!!! Felmentem, lehoztam seprűt, lapátot és összeszedtem ezt, és ami a liftben maradt. Az a KÉRÉSEM vegye már komolyabban mindenki! VIGYÁZZUNK A RENDRE TISZTASÁGÁRA! VIGYÁZZUNK egymásra!”* (Az almahéjról kép csatolva a poszthoz.)

A konfliktusok a lépcsőházi lift körül is megjelennek. A lift tisztasága hangsúlyosan megjelenik: *„Szégyellje magát, aki nem takarítja össze a szemetet, amit a liftben hagyott maga után !!!!”*

Szociális rend a lépcsőházban

A lakók közötti kapcsolatokra és egymás segítésére is számos példát láttam a kutatás során. Az interjúban nem jelent meg hangsúlyosan, rákérdezve szűkszavúan beszéltek arról, hogy kölcsönös segítségnyújtás van a lakók között. Egyik látogatáskor az interjúalanyom, aki nehezen tud járni, a boltból épp hazaérkezett. A lépcsőházhoz érkező fiatal pár kérdés nélkül segített felvinni a szatyrokat a bejárattól a liftig tartó lépcsősoron. A szituációból egyértelmű volt, hogy ez a fajta segítség a lakók között megszokott.

A ház környékén vagy a lépcsőházban elhagyott tárgyakról a közösségi média csoportban osztanak meg információkat. Akár elveszett egy kulcs, vagy éppen talált valaki kulcsot, szatyrot, ruhadarabot, lefotózva a csoportba kerül. Egyik posztban egy cukkini képét és egy cetlit láthatunk az alábbi felirattal: tegnapi szedés vidd el!! A hozzátartozó bejegyzés: *„A ma reggeli séta után, ezt a szépséget találtam a postaládánkon. Örömmel elfogadtam. Jó itt lakni!”*[21] A ház mellett parkoló

[19] Facebook poszt.
[20] Facebook poszt.
[21] Facebook poszt.

autókkal kapcsolatban számos hasonló bejegyzés olvasható*: „Sötétkék, vagy sötétzöld Ford Galaxy autó belső világítása égve maradt! [rendszám] Ha valaki ismeri a tulajdonost szóljon neki legyen kedves! Köszönöm!”*[22]

A lakók az eltévedt leveleket kézbesítik egymásnak, valamint a közös problémák megoldásában megosztják az információt: *„[…] hívtam a hibabejelentőt, tájékoztatott, hogy tudnak a hibáról, elindultak a szerelők. És valóban, 1 perce meg is érkeztek.”*

Formális, kulturális rend a lépcsőházban

A lépcsőház szemmel láthatóan jól karbantartott, tiszta terekből áll. Láthatóan igyekeznek rendezett látványú környezetet teremteni. A formális rendről készített fotók megmutatják ennek a rendnek a szabályszerűségét.

2. kép
Földszinti lépcsőházi terek találkozása.

[22] Facebook poszt.

A képen a bejárat, az emeleti feljáró, valamint a lift várakozó helye látható. A lépcsőház világos, két oldalról is kap természetes fényt, a közlekedők között az építéskor kialakított lengőajtó helyén nyitott tér látható. Az ajtók szigorúan zártak, lakattal, ráccsal védettek. A burkolatok rendezettek, egységesek, érezhető, hogy a javítások során ügyelnek a lépcsőház kinézetére. A lépcsőház felső emeletein visszaköszönnek a ház régi színei: a sárga és a kék. A Borsodi Vegyi Kombinát[23] emblémájában szerepelt ez a két szín, amely sok lakóházban jelen volt. Ebben a vizsgált házban az emeletek közötti lépcsősorokon még nyomokban látható a jellegzetes kék színű, vastag, bordázott linóleum, valamint a padlón és a falakon visszaköszön a sárga szín. Hogy mennyire volt a színhasználat tudatos, és hogy identitáserősítő jelleggel használták-e az építtetők, a lakók nem tudták megmondani. De a véletlenséget vitatták, és beszámoltak arról is, hogy a lakásokon belül is sok kék-sárga szín megjelent, mert *„a gyárban ehhez a két színű festékhez jutottak hozzá”*[24]. A lakásokból már kikoptak ezek a színek, de a lépcsőházban fellelhető.

3. kép

Az emeleti fordulók hasonlósága könnyen unalmassá válik. Az ugyanott elhelyezett táblák, csengők, kapcsolók monotóniáját az a bejárati ajtók változatossága tör meg. Néhányan meghagyták az 1973-ban beépített ajtókat, de sok ajtót lecseréltek, helyükre biztonsági ajtók kerültek. A monotóniát erősítik a látható gépészeti megoldások, a következetesen elhelyezett mozgásérzékelős lámpa, a vezetékcsatornák, valamint a különböző kapcsolók. Az emeleteken egy kivétellel az eredeti sárga PVC padló található. A tíz emeletből a földszinti és a kilencedik (legfelső) emeleti folyosó mutat némi eltérést, a többi emeleten csupán az emelet számai változnak.

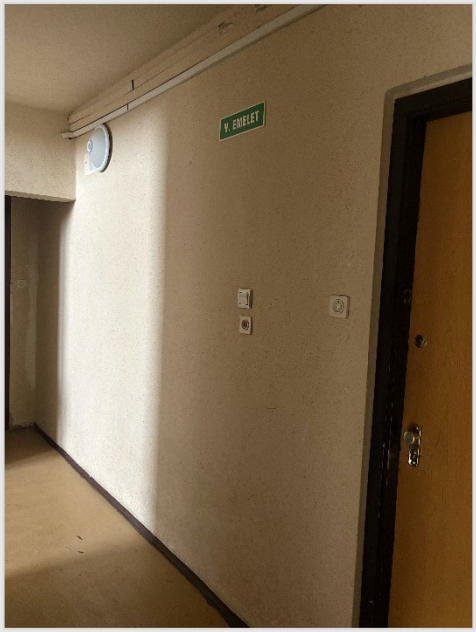
[23] Ma Borsodchem ZRt.
[24] Interjúrészlet.

IX. EMELET

VIII. EMELET
VIII M

VII. EMELET
VII EM

VII. EMELET
I EM

V. EMELET

IV. EMELET

III. EMELET
EM

II. EMELET
II EM.

4-12. kép

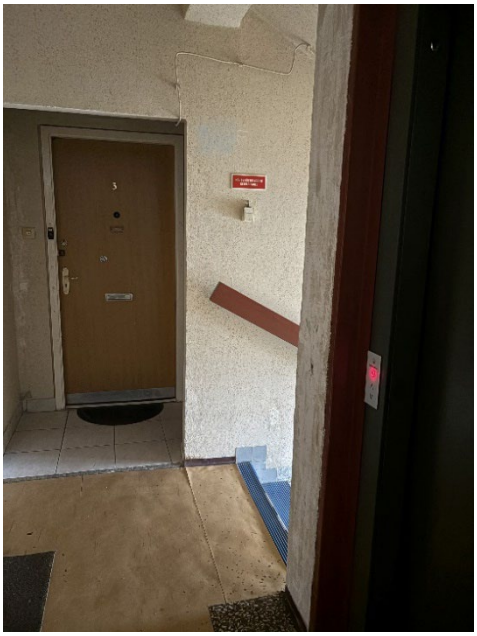
A szinteken három lakás található, amelyek közül kettő azonos alapterületű (60,5 négyzetméter) kétszobás lakások, a középső lakásban 1,5 szoba van. A földszinten egy, a kilencedik emeleten két lakás található. A harmadik lakás helyén két lépcsőház kapcsolódik össze. Egy összekötő folyosón keresztül a szomszédos lépcsőházba jutni. Az összekötő folyosón két kis lakás és két közösségi, tárolóhelység található. Az utóbbit eredetileg szárító helységként alakították ki. A helységekbe kulccsal lehetett bejutni, mindkét helységben két-két, dróthálóval elválasztott szárítóhelységet használtak. A tevékenységet egymáshoz kellett időzíteni, *„a házmestertől kellett elkérni a szárító kulcsát”*[25], és csak akkor lehetett teregetni, ha már az előző lakó beszedte a megszáradt ruhákat. A nők kooperáltak, gyakran *„akár egy hétre előre is megvolt a menetrend”*[26]. A ház lakói között ez nagy bizalmi kapcsolatot feltételez, hiszen a családi életet borította, ha valaki nem a megbeszéltek szerint járt el. Mivel a lakások kicsik voltak, ezért a szárítási lehetőségre szükség volt. A panelházaknál tervezői koncepció is volt, hogy a kis lakásokból kivezessék azokat a funkciókat, amelyek közösségi terekbe szervezhetők. Így volt közös szárító, kerékpár/babakocsi tároló, szemétleöntő helység. Ezek idővel átalakultak, legkésőbb a lakások privatizációja idején kiadták a lakóknak, a közösségi funkciók nagyrészt megszűntek.

Az átjáró lehetősége a felső szintek lakóinak nyújtott könnyebbséget arra az esetre, ha elromlott valamelyik lift, akkor lehetett használni a másik lépcsőház liftjét.

A kilencedik emeletet az is megkülönbözteti, hogy innen lehet kijutni a tetőre, ahol a liftház és egyéb gépészeti részek találhatók. A tűzvédelem miatt fel kell hívni a figyelmet a falon látható kapcsolóra, ami egy felső, bukó ablakot működtet a füstelvezetés érdekében. A kilencedik emeleten található a lépcsőház tűzoltó készüléke is.

A tetőre vezető lépcsősorhoz az interjúalanyoknak sok negatív emléke kötődik. A kilencediken lakók beszámoltak róla, hogy sok „öngyilkos jelölt” fordult meg itt, akár a magaslatról való kiugrás lehetősége miatt, akár azért, hogy a lépcsőfordulóban elrejtőzve gyógyszerrel vessenek véget az életüknek. Az egyik lakó a többször ismétlődő traumatikus élmény miatt nem kedveli ezt a területet. A kijárat időnként ráccsal védett, azért, hogy megnehezítsék idegenek feljutását. A Katasztrófavédelem szakemberei vitatják ennek helyességét, hiszen egy tűz esetén nehezítheti a mentést, ha a tetőre vezető útvonal le van zárva.

[25] Interjúrészlet.
[26] Interjúrészlet.

13-14. kép

Összegzés

A vizsgált lépcsőház rendje több dimenzión keresztül bontakozik ki. A különböző forrásokból származó információk párhuzamba állíthatók. Megjelenik a kulturális rend, amely szerves egységet alkot a biztonsági renddel, annak talán leghangsúlyosabb eleme. A szociális biztonság és a feltárt konfliktusok nagy rész hasonló vektorként mutat a rend és rendezettség irányába. A konfliktusok kivétel nélkül az írott vagy íratlan szabályok, normák elleni vétségből adódnak.

A lépcsőház vizsgálata jó példa arra, hogyan lehet egy mikrófókuszú vizsgálattal vizsgálni a tér és a társadalom kapcsolatát és hogyan lehet leírni egy lakóközösség normarendszerét egy fizikai téren keresztül.

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR 2022
MOLNÁR Ágnes: Egység és kétség. A társadalmi homogenizáció és heterogenizáció megnyilvánulásai egy helyi közösség demográfiai és etnográfiai adatainak tükrében. In. Szerk. BOGNÁR et al: *Város és valósága.* 106-127. Miskolc, Aldebaran, 2022.

BOGNÁR 2024
BOGNÁR László: *Lépcsőház.* [Vizuális antropológiai fotókiállítás.] Miskolci Egyetem KVAT, 2024.

R. NAGY 2020
R. NAGY József: Alkalmazott vizuális antropológia. *Szellem és Tudomány.* 2020. 542-553.

TAKÁCS 2019
TAKÁCS Erzsébet: Társadalmi szolidaritás vs reflexív szolidaritás Durkheim szolidaritáskoncepciója a későmodernitásban. *Szocio.hu* Internet: https://socio.hu/uploads/files/2019_2/32_takacs.pdf 2024. DOI: 10.18030/socio.hu.2019.2.42 [Letöltés: 2024.11.11.]

DURKHEIM 1986
DURKHEIM, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról.* Budapest, MTA Szociológiai Intézet, 1986.

POLCZ 1996
POLCZ Alain: *Rend és rendetlenség.* Budapest, Jelenkor, 1996.

2003. évi CXXXIII. törvény a társasházakról. Wolters Kluwer. Internet: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300133.tv [Letöltés: 2024.11.11.]

Faragó László

Lépcsőházi élettér evolúciók[1]

Párhuzamot lehet találni város és város lépcsőházi életterei között. A megfigyelhető szubjektumok fizikai valósága természetesen színben, formában, a maga ürességében más és más. Azonban az élettér evolúcióik között észrevehető a közös nevező. A megállapítás kiinduló pontja a „Lépcsőház" vizuális antropológiai kiállítás, amelyet a Miskolci Egyetem Antropológiai és Filozófia Tudományok Intézete rendezett az egyetemváros C/1-es épületének harmadik emeletén. A fotókat Bognár László kollégánk készítette. Ezek a felvételek inspirálták a további gondolkodást azokról a terekről, amelyeket valamilyen módon lépcsők vesznek körbe. Élettérnek nevezhetjük tehát azt a közteret is, amelyet az ott lakók vagy az odalátogatók néha együtt, vagy külön-külön használnak a társadalmi cselekvések során, vagyis valamilyen szükségletük kielégítése érdekében. A lépcsőházak a társasházak lakóinak alapvető elvárást teljesíti, vagyis azt a közeget, közteret jelenti, ahol elérik a saját vagy bérelt ingatlanokat. Ebből adódóan a lépcsőfordulókat nem lehet megkerülni, kizárólag ezeknek a használatával, ezeken keresztül juthatnak be a köztérből a magán szférába. A kettőt aztán mindössze egy ajtó választja el, néhány centi, semmitmondó szigetelés, esetleg még elhomályosított üvegablak is, ami az intim és a nyilvános szakaszhatárát jelenti a társas együttélés tereiben. A lépcsőház tehát olyan köztér, amely a legközelebb helyezkedik a magánlakhoz, az intim térhez. Van-e különbség város és város jellemző lépcsőházi terei között? Meg lehet-e ismerni egy várost, vagy országrészt arról, hogy milyen a lépcsőháza, mennyire jellegzetesek ezek. Ez volt a kiinduló pontja, annak a beszélgetésnek, amelyet podcast-ként rögzítettünk Miskolcon és Kaposváron, de a beszélgetés egy másik helyszínt, Budapestet is idézi. Bognár László kollégánk munkahelye és bizonyos szempontból kutatóhelye Borsod–Abaúj–Zemplén vármegyében van. Itt találhatók az OTKA kutatásra kijelölt helyszínek: Kazincbarcika és Tiszaújváros és Miskolc. A kiállításon kazincbarcikai és a miskolci emeletes házak lépcsőház fotói is szerepelnek. Ugyanakkor Bognár László kollégánk lakóhelye Budapest, a beszélgetésben óhatatlanul szóba kerül a nyolcadik kerület és az ottani lépcsőházak is. A harmadik országrész, amely most párhuzamul szolgál, kutatótársunk Molnár Gábor otthona, ráadásul a lépcsőházi élettér evolúció kutatáshoz remekül kapcsolódik majd az a száz éves épület, amely a somogyi megyeszékhely egyik helyi védettségű ingatlana, szemben a legendás Dorottya-házzal.

[1] A tanulmány a NKFI-143598 számú, *„Köztérkutatás nem organikus városokban"* című pályázat keretében készült.

Az összehasonlítást legfontosabb szempontjait is érdemes mindjárt a szöveg elején elmondani. Vizsgáltuk a lépcsőházat, mint, önálló, korláttal elválasztott lépcsősort és azokat a lépcsőházi tereket is, ahol helyet kért magának a liftház épületszerkezete. Majd kiderül később, hogy a lift elhelyezkedése sokszor meghatározza a lépcsőfeljáró megvilágítását. Elemezzük majd a lépcsőházat a közösségi tér szűkössége alapján is. Megnézzük, hogy a folyosókon milyen tárgyakat helyeznek el, található-e ezek között valamelyen összefüggés. Fontos szempont volt az is, hogy kapcsolódik egymásba a köz és a magán, a hagyományos falusi vagy kisvárosi nyilvános és intim határvonala? Milyen üzeneteket fogalmaznak meg azok a tárgyak, amelyeket az ottlakók kitettek a nyilvános folyosóra. Összevetjük majd, hogy milyen eszközök kerültek a „nyilvános raktárba", és melyek azok, amiket akár még használnak is a lépcsőházakban.

A lépcsőházi élettér evolúciókról való gondolkodás során kaposvári fotókat adok közre, amelyek a száz évvel ezelőtt készült házban készültek, éppen azért, hogy vizuálisan is össze tudjuk vetni a két országrész egy-egy jellemző helyszínét.

1. kép
*Lépcsőforduló kovácsoltvas korláttal (*saját fotó, Kaposvár*).*

A sokszínű helyszíni kutatáshoz Maureen Mahon kulturális termelőkkel kapcsolatos szövege nyújtott segítséget.[2] Ehhez hozzá kell tennem, hogy a lépcsőházi enteriőröket, az ottani falburkolatokat és a falrajzokat kulturális termékeknek nevezem, amelyek nem szubkultúrákhoz, hanem az adott társadalom etnográfiájához tartoznak. A fizikai kutatói jelenléttel képesek voltunk kapcsolatot teremteni a helyszínek között és a lépcsőházat használó házbeliekkel is. Miközben az egész kutatás egyik paradoxona is ide köthető, mert a képeken nem láthatóak az emberek, akik a lépcsőház-tér aktív használói. (Már csak a személyiségi jogok miatt is lehagytuk a lakókat.) Minden esetre őket a lépcsőházi láthatatlan tömegnek hívom. Bár hozzá kell tenni, hogy a lépcsőház, mint közösségi tér megfogalmazásban is ott rejtőzködik a paradoxon, mert az ember viszonylag ritkán fut össze házbelivel a liftben vagy a lépcsőkön. Sőt a tapasztalatom szerint inkább kerülik is az emberek az ilyetén találkozásokat. A dokumentált enteriőrök mindenütt lenyomatát mutatják az identitáskialakításnak, mint alapvető emberi igénynek.[3] Ezen kívül lehetőséget adnak a nemzeti, helyi és a személyes dimenziók közötti szövevényes összefüggések kibontására.

A vizsgálati módszer jelen szövegben a kutatókkal készült interjúk és azok másodelemzése. A fentebb már említett Maureen Mahon az értekezésében Marcus műveire hivatkozik, amikor arról beszél, hogy a kulturális termelőket, az általuk létrehozott képződményeket, alkotásokat a velük készült interjúk segítségével jellemzik. Az viszont az előbbiekből kiderül, hogy a kutatóink csak ritkán találkoztak emberekkel, vagyis személyes szemlélődés, a résztvevő megfigyelés a legtöbbször kapcsolatteremtés nélkül valósult meg. A kutatókkal való interjúkészítés ebben a formában tehát releváns antropológiai vizsgálatnak tekinthető.

Egyszerre intim és közösségi élettér

A legmeghatározóbb különbség a vizsgált, fényképezett házakban a lift megléte, vagy meg nem léte. Fontos az is, hogy hol helyezkedik el a lift. Találtunk olyan épületet, ahol a lépcsőfokok körülveszik a liftet. Másutt pedig a lift az egy külön hasáb az épülethez hozzácsatolva, vagy az épületen belül, onnan kilépve szűk előtérbe jutunk, és úgy megyünk be a lépcsőházba, amelyik lehet teljesen zárt, a világítást kizárólag a lámpa adja. Míg másutt akár a lépcsőház udvar felőli oldala a földtől a plafonig üvegfal, ilyenkor a virágok is megjelennek. Meg a kerékpár.

„A biciklit nem liftes házban találtam, a legfölső lépcsőfordulónál, tehát senkit nem zavart, hogy ott van egy lebilincselt kerékpár. Ez lényeges, merthogy ez az aktív járóterében van a lépcsőháznak. A legfölső szinten van, ahol csak az jár, aki nyilván odarögzítette a maga biciklijét. De mindenesetre arra gondolt, hogy ott már nem zavar semmit. Ellenben van egy babakocsis kép, ahol ez a babakocsi az

[2] MAHON, 2010
[3] DE CERTEAU, 2010

aktív járórészen van, és ott alighanem azt kerülgetni kell valakinek. De hogyha már ebből indulunk ki, hogy merre járunk, merre nem járunk, akkor kialakul a lépcsőházak valamiféle belső világa. A panelházak lépcsőházai szűkösek. Nagyon ökonomikusan készültek, arra való, hogy két ember nem okvetlenül egymás mellett, de a libasorban el tudjon jutni a saját lakásába."[4]

– *Esetleg még arra, hogy a szekrényt felcipeljék.*

„Bár nem biztos, hogy ez mindenhol megvalósítható. Például egy pianínót ezekbe a lakásokba betenni csak az erkély felől lehet, daruval. Ami nem akkora abszurditás, így szoktak költözködni, sok bútordarab erkélyről, vagy a nagyon nagy ablakokból emelhető be a lakásba."[5] A sokemeletes házak lépcsőházaira tehát nyugodtan ráragaszthatjuk a szűkös jelzőt.

Sőt ezzel a szűkösségével azt is mutatja, hogy ezek a lakások, ezek a házak, amelyek innen a lépcsőházakból nyílnak, talán nem lehetnek olyan túl nagyok, és hát nem is olyan túl tágasak. Szóval a lépcsőházak ebben az esetben, szerintem magát a lakás méretét is előre vetítik másfelől pedig azt is, hogy azért ebben a szűk térben mégiscsak otthonosan akarnak élni az emberek.

„Pár megjegyzést kell ehhez fűzni. Az egyik, hogy ez a szűkösség azért nem szembeötlő az ott lakóknak, merthogy van lift. A lift az nagyjából elvisz az emeletig, onnan már csak pár lépés a lakásajtó. Tehát a szűkösség az az én flangáló tekintetem számára inkább szűkösség, mintsem az ott lakók számára. A magas házaknak az egyik jellegzetessége, hogy a szobáknak nagy ablakai vannak, teli üveggel, vagy van egy erkély. A belmagasság hiányát, vagy a nem túl nagy életteret a kilátással pótolja. Szemben mondjuk egy régi parasztházzal: fehérre meszelt fal, kicsi ablak, tehát kimegy a házból, és ott van egy hatalmas nagy tér, ahol nem az ablaknak kell biztosítani a tágasságélményt. A lépcsőház pedig a legnagyobb szűkösséget adja, mert ott vagyunk a legkevesebbet. Az egy átmenő hely. Tehát igazából nem nagyon marasztalható el emiatt a lépcsőház. De azért az alapvető igény, hogy tegyük otthonossá, ha meg akarnánk élni valamilyen társas élményt a lépcsőházban. Én egy gangos házban nevelkedtem, ahol a körfolyosókon, az udvari körfolyosókon, meg a lépcsőházakban megvolt a módja annak, hogy ezt a társas élményt megéljük a szomszéddal."[6]

Csakhogy a kiállítás képein szereplő lépcsőházakban a társas élmény nagyon ritkán adódik. Legfeljebb, amikor kilép az ember a liftből, vagy éppen egy pár másodperce köszön a szomszédnak, de még arra sem elég ez a beszélgetés, vagy ez a találkozó, hogy megnézzem rendesen a ruháját, hogy a szeméből nem sugárzik-e esetleg az, hogy valami nincs rendben nála. Ez egy lényeges adalék a kiállításhoz, hogy a tér szűkössége is gátolja a kapcsolatteremtés alapvető formáját, hogy megkérdezzük a másiktól, mi van veled, hogy mutatsz, hogy festesz ma. A kutatókkal készült interjúkból egyértelműen kiderül, hogy nagyon kevés nyomát lehetett a találni manapság a szemtől szemben, testközelben szociális viselkedés-

[4] BOGNÁR interjú, 2025.
[5] BOGNÁR interjú, 2025.
[6] BOGNÁR interjú, 2025.

nek a lépcsőházakban. Mindez természetesen hozzátartozik az éltettér jelen megfigyelhető evolúciójához, amikor két ember egymás mellett ülve is, inkább a virtuális közösségi térben keresi a kapcsolódási pontokat. Tehát az otthonossá tenni a lépcsőházat, az otthon közeli teret, nem jelenti azt, hogy az itt lakók a lakóhelyük szűk közösségi terében keresnék a társas élményeket. Mindehhez – visszatérve az előbbi gondolathoz – hozzátartozik a lépcsőfordulókra jellemző tűhegynyi térélmény.

A hamutartó, mint kivénhedt vizuális szépség

A lépcsőházi enteriőrök egyik vizuális érdekessége a lift ajtó mellé szerelt hamutartó. Minden emeleten egyforma, kézzel készült, bár furcsa ma ezt mondani, de remekbeszabott műalkotás. A falikarokhoz, vagy a régen falra erősített gyertyatartókhoz hasonlít, a tányérja egy fölfelé nyíló gömbcikk, feltehetően alumíniumból alakították ki, de az is lehet, hogy a vaslemezből kalapálták tányér formára, mindenképpen kézműves munka. A szerepe pedig az, hogy a mielőtt a liftbe szállt volna a dohányzó, ott elnyomhatta a cigarettáját. Az interjúból aztán kiderült, hogy egyiket-másikat azóta már letörték, kiment a divatból, minthogy a belső terekben már nem lehet cigarettára gyújtani.

„Amikor ezek a házak épültek, biztos, fontos szerepük volt. Egyébként nem értem, hogy a lakásajtómtól a liftajtóig miért gyújtanék rá? Ezért nem pazarolunk egy cigarettát, vagy lemegyünk vele, szóljon mindenki, amit akar. Ezt én diszfunkcionálisnak tartom, de azt jelzi, hogy itt a dohányzás az bizony egy térformáló volt, a tér belső szerkezetéhez hozzájárult, mint egy műalkotás. De találkoztam olyan lépcsőházzal is ahol dohányzók korábban kitelepültek a lakásajtó elé, az intimből a félig-meddig nyilvánosba. Kiállítottak egy kis asztalkát is, meg egy puffot, hokedli. Az egyik képen nagyon érdekes, hogy az asztalka az egy kiszuperált tűzhely. Tehát, hogy a dohányzóhely az kell (vagy kellett) és ottmaradt a bútor, megszokásból.”[7]

A dohányzáshoz való közösségi viszonyunk is a lépcsőházi élettér evolúció része Miskolcon, Kazincbarcikán és Kaposváron is. Miután az intézmények belső terében nem lehet cigarettázni, sőt az utcán is csak bizonyos helyeken szabad az utóbbi időben rágyújtani, teljesen átalakította a szokásainkat. Azért némiképp más a helyzet a szűkre szabott lépcsőházakkal. Aki otthon is hagyományos cigarettát szív, az egyszerűen megfeledkezik, hogy ne az égő bagóval menjen ki a lépcsőházi közösségi térbe. A törvényekhez való viszonyaink tehát minden városban pontosan olvashatók a lépcsőházakban is. Hadd idézzem Platónt, a Törvények című dialógusból: „*Legyőzni önmagunkat, barátom, minden győzelem között az első és*

[7] BOGNÁR interjú, 2025.

legszebb, viszont gyengének bizonyulni önmagunkkal szemben minden vereség között a legrútabb és a leghitványabb. Ez pedig arra vall, hogy mindnyájunkban háború dúl önmagunkkal szemben."[8]

Generációváltás a lépcsőházi műtárgyaknál

A liftajtó melletti hamutartók és a lakásbejáratok mellé dizájnolt dohányzóhelyek lassan kezdik elveszteni a szerepüket, a lépcsőházi evolúcióban majd kapnak egy másik használati terepet. A lábtörlőszőnyegek funkciója viszont ugyanaz maradt, azonban ezeknek a megjelenési formája szintén követi a lépcsőházi evolúciót. Ebben az esetben azonban jobban nyomon követhető a nemzedékváltás a társasházak lakói esetében. A vizsgált emeletes épületek többségét a múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiben építették, vagyis sok helyen generációváltás figyelhető meg: vagy beköltöztek az unokák a lakásokba vagy eladták és hasonlóan fiatalok lettek az új gazdák, tulajdonban vagy bérletben. Az elrongyolódott, folyosóra kivetett lábtörlőszőnyegek helyett kifejezetten lábtörlőnek gyártott textilek vették át a szerepet. A valóban használható, esztétikus lábtörlő önvédelem is, mert ezekben a lépcsőházakban általában beosztás szerint kell takarítani, és mindenki, aki takarít, tudja, hogy jó az, ha nem viszi végig a vendég a sarat a lépcsőfordulókon.

„Van ennek esztétikai üzenete is, tehát esztétikai kontribúció ahhoz a térhez. Az ajtók előtt a lábtörlő egy külön világ, hívogató üzenetekkel, például welcome, vagy home, ilyesmi, vicces feliratokkal, tehát ez egy otthonosság érzetet ad. A köz és magán egymásba kapcsolódását mutatja. Amit több helyen láttam, és nagyonnagyon tetszett még, az a gyerekrajz. Fontos megjegyezni, hogy van, aki szerint ez a köztér kisajátítása, térfoglalás, vizuális térfoglalás. Abban a lakásban biztos, hogy egy gyerek lakik, és lehet látni, hogy melyik félemeleten szállnak ki a liftből. Ahol kilépnek, ott törpematricák vannak felragasztva az üvegfalon. Aztán ha ráfordulsz az bejárati ajtójukhoz, van ott egy gépszekrényajtó, amire kikerültek a gyerekrajzok. Nyilván van, aki ezt térfoglalásnak hívja, mindenképpen inkább esztétikai élmény, ráadásul ahogy nő a gyermek, újabb és újabb alkotások kerülnek a vasszekrény kiállításba."[9]

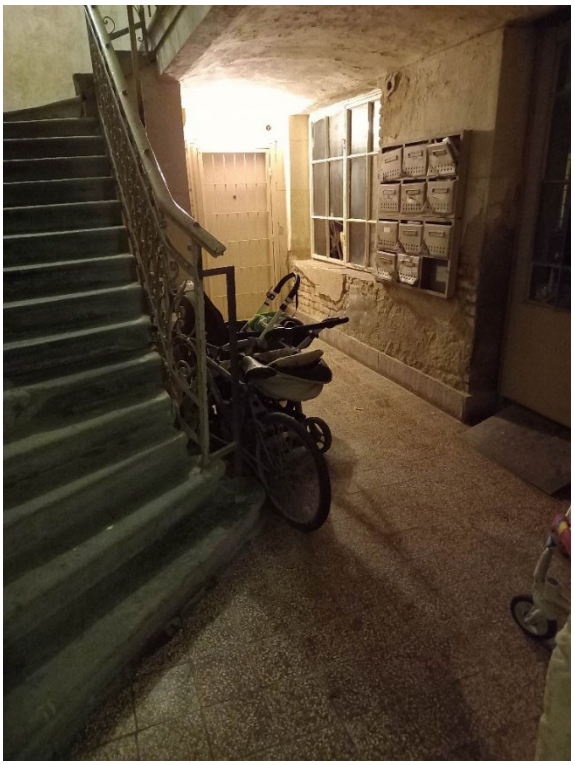
A gyermekrajz ragaszok aligha zavarnak bárkit is, ellenben, ha valaki raktárnak használja a folyosót, Miskolcon Kazincbarcikán vagy akár Kaposváron is, az már fizikai térfoglalás, közösségi tér magánosítása, a köz rovására. Egy másik épületben egy utcai üzlet göngyölegeit lehet látni. A külvilág így is behatol a házba. A szinteltolásokban ablakok, és különböző módon vetítődik a fény. Tehát egy játékos, dinamikus, viszonylag tágas tér. Besütött a nap, tiszta volt, jó illatú. A lépcsőházi kitüremkedésben, liftház mellet láthatóan két hajléktalan aludt. Ez látható a képen. Vajon megtűrik őket a lépcsőházban?

[8] PLATÓN, 1984. Platón azért hoztam példának, mert az ő művészi dialógusaihoz hasonlatos a jelen dolgozat szerkezete, vagyis a kutatókkal készült párbeszédek leirata és azok másodelemzése.
[9] BOGNÁR interjú, 2025.

„Biztos, hogy megtűrik, senkit nem zavarnak. Ez egy olyan lépcsőház, ahol a lift minden második félszinten áll csak meg. Tehát nem minden második félszinten van liftajtó. Ők nem az ajtónál aludtak. Azt vártam, hogy a lépcsőházakban felfedezek majd találkahelyet, randihelyet, ahol a kamaszok esőben hidegben összebújhatnak, de ennek sem volt nyoma, a két hajléktalan békésen aludt ott."[10]

Polgáriból szocialista egymás mellett élés

Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, vajon a hajléktalanok hogyan tudtak bejutni oda a lépcsőházba? S ha már itt tartunk, kollégámnak is, minden további nélkül kinyitották a bejárati ajtókat? Rövidesen ezt is megkérdezem tőle, a válasz pedig felettébb érdekes lesz, de ha már horgonyt vetettünk a lépcsőházi fotókiállításokról szóló beszélgetésnek, akkor tegyünk egy 400 kilométeres kitérőt a kaposvári campuson dolgozó kutató kollégámhoz, Molnár Gáborhoz, aki néhány évvel ezelőtt új lakásba költözött.

2. kép
Lépcsőforduló kovácsoltvas korláttal (saját fotó, Kaposvár)

[10] BOGNÁR interjú, 2025.

„Az erősen túlzó kifejezés, hogy új lakásba, igazából egy újabb lakásból költöztem egy jóval régebbi lakásba, 1920-ban épített belvárosi társasház egyik lakásának vagyok, hát mondjuk azt, hogy büszke tulajdonosa. Ez egy régi, klasszikus polgári ház volt, és valamikor az 50-es években alakították át, amelyet annyit jelentett, hogy felosztották a lakásokat kisebbekre. Gyakorlatilag egészen pici lakások is vannak, illetve hát a belső terei lényegesen szűkösebbek. Vannak erre utaló jelek a lépcsőházban is, mert ahogy megyünk a lépcsőn az egyik fordulóban van egy vakablak rész, a lépcső mellett."[11]

A két világháború között épült, egykor díszes kaposvári belvárosi házban egy időben színészlakások is voltak, ráadásul a kaposvári teátrum hőskorában. A Fő utcából a klasszikus hosszú kapubejárón jutunk a házba. Lepusztult és sötét kapualj, ahol a kukákat is tárolják, elképzelhető, hogy aki ide belép rögtön szagmintát vehet. Van egy belső tér, a húszas éve építési hagyományainak megfelelően gangos belső udvar, néhány lakáshoz ezen keresztül lehet átmenni, rengeteg az ott tanyázó galamb, esztétikailag lehangoló látvány. A lépcsőházban kovácsoltvas korlát van, amit a polgári építészetből meghagytak, de a lépcsőház változó magassága már a szocialista igénytelenséget is mutatja.

„A két lépcsősor között van negyven centis rés van, ami végigmegy fölfelé, a biztonság szempontjából jó, viszont ugyanúgy lezárt részt, viszonylag szűk teret eredményez. Érdekes módon váltakozó szintenként más és más a belmagasság. Ez valószínűleg abból fakad, hogy csökkentették a belmagasságot, növelték a szintek számát, tehát félemeleteket hoztak létre, és néhol az embernek szinte le kell hajolni, hogy be ne verje a fejét. Szűk a térérzet nemcsak széltében, hanem magasságában is. Teljes felújítás előtt állunk, a vakolat minősíthetetlen állapotban van, érdekes lenne történeti antropológia szempontjából megvizsgálni, hogy a falfirkák alapján – az énekesek és sztárok nevét kiolvasva, a rajzok mikor keletkezhettek."[12]

Amennyiben tehát a lépcsőházi enteriőröket és a falrajzokat kulturális termékeknek neveztem, érdemes azon is elgondolkodni, hogy a közös a lépcsőház belső életét, bizonyos szempontból kulturális örökségét ezek a falfirkák jelenítik meg.[13]

[11] MOLNÁR interjú, 2025.
[12] MOLNÁR interjú, 2025.
[13] CSÍKSZENTMIHÁLYI – HALTON, 2011.

3. kép
Faliratok az elfalazott ablak mellett (saját fotó, Kaposvár)

A faliratokra tehát mondhatjuk, hogy a bejegyzés idejének társadalmi lenyomatai, a közlésben megfogalmazott társadalmi értékek és normák. Kommunikatív emlékezethely tehát a kaposvári, Miskolc-avasi vagy a kazincbarcikai lépcsőház, ahol az elmúlt évtizedekben több száz ember hagyta ott kézjegyét. A lenyomatok sokszor csak monogramok, másutt díszített bejegyzések tükrözik az adott kor értékrendjét, esztétikai normáit és kommunikációs jellemzőit. Mindezek alapján nem árt azt is vizsgálni, milyen kommunikációs szükséglet bírja rá az embereket arra, hogy valamilyen lenyomatot, közlést, dokumentumot fogalmazzanak meg a vakolatba, liftajtóba karcolva. Balázs Géza a graffitiket, mint a jelhagyás jelenségét, mindenekelőtt grafológiai ösztönnel magyarázza.[14] Másrészt ide kapcsolja a territoriális ösztönt, az ürességtől való félelemet, a (zenei) csoporthoz való csatlakozási lehetőséget, benne van az érzelemkifejezés, a kapcsolat teremtési cél és lehet esztétikai céllal is magyarázni a falfirkák létrehozását.[15]

A falfirka generációkon, korosztályokon átívelő üzenet, ha elég trehány a ház gazdája, vagy hosszú időn át nem jut pénz a belső tér felújítására. Felfoghatjuk a falra karcolt üzeneteket egyfajt palackpostaként, és érdekes kísérlet adódhat Kaposváron, hogy a felújítás után is lesz-e folytatása a faliratoknak, vagy a rend elrettenti a graffitizőket.

„Érdekelne, hogy maga a graffiti, mint szubkulturális jelenség, a lépcsőházi közösségi terekben hogyan találja meg a helyét? Az előző házban, ahol laktam,

[14] BALÁZS 1994.
[15] FARAGÓ, 2024.

bár azt az épületet az ezredforduló táján építették, gyakorlatilag egy darab falfirka nem volt. Ha házaknak vagy a lakásoknak a nagy része magántulajdonban van, ők talán sokkal inkább vigyáznak, mint azok, akik bérlőként vannak ott. Egyszóval a szociokulturális tényezők nyilván szerepet játszanak ebben, de nyilvánvalóan az életkori tényezők is: van ennek egy történeti dinamikája."[16]

Ez is alátámasztja véleményem szerint a lépcsőházi tér evolúciójáról vázolt hipotézisemet. Mint ahogy az adott kor társadalmi trendjéhez kapcsolódik, hogy a lépcsőház, mint közösségi tér Miskolcon, Kaposváron is szinte teljesen kiüresedett. A somogyi megyeszékhelyen is azt tapasztalja kollégám, hogy a társadalmi különbségeknek a dacára, vagy éppen emiatt nyoma sincs a kapcsolódásnak a lépcsőházakban, a teljes passzivitás jellemzi az ott lakókat, akik levetett fejjel, szinte köszönös nélkül mennek el egymás mellett. Szerinte ennek az az oka, hogy majdnem mélyszegénységben élő bérlők mellett élnek a kevésbé tehetős középosztály képviselői. Közöttük szinte lehetetlen hidat építeni. Vajon ez a passzivitás, egymástól való elzárkózás, a lépcsőház, mint kiüresedett közösségi tér mennyire jellemző egy új generációs belvárosi kaposvári társasházban.

4. kép
A szocialista átépítés elzárt ablaka (saját fotó, Kaposvár)

„Mindez a térszerkezetből is adódik. Az előző háznak, ahol laktunk, volt egy nagyon szép belső udvar, a mélygarázs teteje volt füvesítve. Amikor odaköltöztünk még fiatalon, akkor volt egy naiv illúzióm, hogy vennénk egy-két padot, kialakul-

[16] MOLNÁR interjú, 2025.

hatna valamilyen közösségi élet, erre valahogy nem voltak vevők soha a lakótársak. Amikor felvetettem nem is volt rá olyan nagy érdeklődés. Igazából ismertük egymást, de nem volt összejárás a lakók között. Ez a belső udvar például le volt zárva, hogy ne járkáljanak át idegenek az egyik lépcsőházból a másikba. Volt olyan lakó, aki reklamált, hogy gyerekek miért játszanak az udvaron, őket az zavarja. Amennyire én látom, itt a mostani házban is elmennek egymás mellett az emberek, interakció nélkül. Bár hozzá kell tenni, hogy most itt sok a bérlő, de ez akkor is társadalmi jelenség, szerintem Kaposváron és Miskolcon is."[17]

Kulcsra zárt ajtó, nyitott lépcsőház: a bizalmas és a bizalmatlan határai

A tapasztalat szerint a felújítás hozhat változást a lakók hozzáállásában, mert egy frissen rendbe tett környezet talán inspirálja az ottlakókat, hogy azt jobban belakják a lépcsőház közösségi teret. Ha a környezet egy másik állapotát mutatja majd, akkor talán az ottlakók is megállnak, virágokat tesznek a lépcsőházba, esetleg beszélgetnek miután kulccsal kinyitották a lépcsőház kapuját.

„Most annyival még rosszabb a helyzet nálunk, hogy nincsen szükség kulcsot elővenni a bejárati ajtó kinyitásához. Amikor ideköltöztem, akkor utána még körülbelül egy-két hónapig volt, aztán láttam, hogy fiatal srácok, egyszerűen a lábukkal nyitják az ajtót, tehát egy kicsit nagyobbat rúgnak, akkor már enged a zár. Most már a zár is szétment, semmit nem tart, tehát az is egy új feladat lesz majd, hogy abban az értelemben mégiscsak megteremtsék a magánjellegét ennek a lépcsőháznak. Vagyis a lépcsőház a lakóközösség közösségi tere, nem pedig az egész világé. Ezt helyre kell állítani.

Ennek éppen az ellentéte, amit itt Kaposváron, édesanyám lakótelepi lakásban tapasztaltam. Oda felszereltek kaputelefont, bár van kulcsom, de fel szoktam csengetni, hogy édesanyám tudja, hogy megérkeztem. A bejáratnál találkoztam az egyik lakóval: direkt nem nyitotta ki az ajtót a kulcsával, hogy megbizonyosodjon, nem rosszban járok-e. Pedig találkoztunk már többször és én sohasem akartam a ház magánjellegét megsérteni. Előző lakásomban minden pizzafutár tudta a belépési kódot, és ott meg abból volt probléma, hogy tényleg gyakorlatilag korlátlanul átjáróházként használták, mert könnyebb volt levágni egy sarkot, hogyha bementek az egyik ajtón és ki a másikon."[18]

[17] MOLNÁR interjú, 2025.
[18] MOLNÁR interjú, 2025.

5. kép
Bejárat a kukák szagával (saját fotó, Kaposvár)

Egyik ajtón be, a másikon ki, bár van közte megint 400 kilométer, vissza a kiállításhoz és Bognár Lászlóhoz, aki a képek elkészítéséhez több tucat lépcsőházat járt végig Miskolcon az Avas-városrészben és Kazincbarcikán. Vele ott hagytuk abba a beszélgetést, hogy az egyik barcikai lépcsőházban, a félemeleti lépcsőfordulóban, ahol nem volt liftajtó, a földön fedél nélkülieket talált, akik nyugodtan ott aludtak. Ennek kapcsán tudakoltam tőle, hogy tudott bejutni a házakba, ahol a felvételeket készítette? Én, ha ott laknék biztosan bizalmatlan lennék, meggondolnám kétszer is, hogy idegeneket beengedjek.

„Így van, én is így mentem, hogy engem ki fognak rugdosni, vagy elküldenek. Nem is biztos, hogy vasrúddal, de elzavarnak. Na most az érdekesség volt, hogy a lépcsőházak, tehát ezeknek a házaknak az ajtaja sokszor nyitva volt. Aztán sokszor kicsit futottam, mert láttam, hogy valaki ott épp megy be, és gondoltam, hogy megyek utána, és szépen nyitva hagyta az ajtót, egy picit még tartotta is, hogy beérjek, és gond nélkül maga után engedett."[19]

– És nem kérdezte meg, hogy mit keresel?

[19] BOGNÁR interjú, 2025.

– Ez egy tízemeletes ház volt, és hogyha nyilván egy kicsit futva megyek, akkor én is nekem ott valami dolgom van. Tehát ez a fajta bizalmatlanság, ez nem jellemző az itt lakókra.

– *Ez Kazincbarcikára is érvényes.*

– Mindenhova érvényes. Volt egy-kettő hely, ahol bezáródott az ajtó, megvártam, hogy valaki befelé menjen és bekéredzkedtem. Sehol sem küldtek el. Én is betolakodó vagyok, tehát a külvilág az nem csak hajléktalanok, göngyöleg formájában hatol be a lépcsőházba, hanem az én fényképeimen látható tereken keresztül is. Van is egy olyan kép, ahol egy liftben, a törött tükörben készítettem egy portrét magamról, mint behatolóról. Ez nem azt jelenti, hogy mindenütt bizalommal voltak irántam, sokkal inkább a közönyt mondanám. Jön valaki, biztos idejön, és annyi udvariasság volt benne, annyi gesztus, hogy ne az orrom előtt záródjon be az ajtó, tartja a kilincset még tíz másodpercet, hogy én utolérjem a nyitott kaput. De hát azért az Avason 50-60 lépcsőházba be tudtam menni.”

6. kép
Bicikli és építőanyag a gangon (saját fotó, Kaposvár)

„Az egyik nagy élményem az volt, hogy ezekben a lépcsőházakban együtt van a gondozás és az elhanyagoltság, együtt van a kopottság és az újjá alakítás, mindez egyszerre. Tehát van a szőnyeg, ami egy viszonylag épkézláb szőnyeg. Látszik, hogy nem gyűrött, nem hajtott, nem rongyos, és ugyanakkor a lépcsőkön a burkolat leszakadva, leperegve. Ugyanez a falakon: tehát van, ahol növényeket függesz-

tettek ki, ám a falról lepergett a védőolajfesték. Készült egy kép az egyi liftbeugrónál, a liftajtóval szemben. Van ott egy rácsos üvegfal, át lehet látni az üvegen, mögötte megjelenik a zöld, és nagyon erős a fehér fény. Mintha azt mondanám, hogy túlvilágítja ezt a kis fülkét. Belül pedig a nagyon kopott tér: egy fűtőtest, csövekkel, fölötte lerakódás a falon."[20]

Az por ráégett falra. A festékbe, vakolatba belekarcolgattak kis figurákat, mintákat, betűket, neveket, és mindehhez hozzá még ott van egy korszerű lámpa, mozgásérzékelővel megvilágítja ezt a teret. Ez a kép megmutatja, hogy mennyi minden él együtt a lépcsőházakban, így együtt egy vizuális élmény. Itt együtt élnek a tárgyak, a fal textúrája és a kívülről behatoló világ. Ebből az egészből az következik, hogy ezt a teret használják, bármennyire is az egyik része modern, a másik része ocsmány. Az eredeti lépcsőforduló már elkopott, de azzal nem törődik senki, mert, hogy ez egy közösségi tér, a közösségi tér mindenkié, vagyis senkié.

„Azt hiszem, hogy ez összefoglalja azt, amit tapasztaltam, hogy együtt van, amit gondozunk, amire figyelünk, és a tőszomszédságában a hihetetlen elhanyagolt dolgok, és az minket, nem zavar. Hogy miért nem zavar, ez engem nem érdekelt, hogy telik-e rá a közös költségből, vagy az igénytelenség, teljesen mindegy. Ezek a magyarázatok mindig falsak. Igazából együtt élünk vele, mármint együtt élnek azok, akik ott laknak, és ez nagyon jellemző az ő világukra: én ezt tartottam fontosnak. Vajon ki karcolta oda a radiátor fölé az üzenetet, aki ott lakik, vagy aki érkezett az ismerőséhez? Vagy aki utoljára még otthagyta egy évszámmal a nyomát, és utána elment? Szóval ez megindítja a fantáziánkat. A másik lépcsőház falra meg talán denevért rajzoltak? Szinte tapintani lehet a szövetét, a domborúságát, Számomra ezt jelenti, hogy ott ehhez hozzáérnek. Egy ilyen használata is van a lépcsőháznak. Van ennek valami érdekes anyagisága."[21]

[20] BOGNÁR interjú, 2025.
[21] BOGNÁR interjú, 2025.

BIBLIOGRÁFIA

BALÁZS 1994
BALÁZS Géza: *Beszelő falak. Ötszáz különféle magyar graffiti*, *1980-1990.* Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 64. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézete, 1994.

CSÍKSZENTMIHÁLYI – HALTON 2011
CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály – HALTON, Eugene: *Tárgyaink tükrében. Az vagy, amit birtokolsz.* Budapest, Libri, 2011.

DE CERTEAU 2010
DE CERTEAU, Michael: Séta a városban. In: *Vizuális kommunikáció szöveggyűjtemény*. Szerk. BLASKÓ Ágnes – MARGITHÁZI Beja. Budapest, Tipotex, 2010, 355-367.

FARAGÓ 2024
FARAGÓ László: *Faliratok, falrovások egy újraélhető közösség térben.* In: *Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus.* Szerk. SZABÓ-TÓTH Kinga. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, 2024, 30-36.

MAHON 2010
MAHON, Maureen: A kulturális termelők látható bizonyítékai. In: *Vizuális kommunikáció szöveggyűjtemény*. Szerk. BLASKÓ Ágnes – MARGITHÁZI Beja. Budapest, Tipotex, 2010, 355-367.

PLATÓN 1984
PLATÓN összes művei. Harmadik kötet. Törvények. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984.

INTERJÚK

BOGNÁR 2025
BOGNÁR László PhD, ME AFTI, 2025. január 04., Miskolc-Egyetemváros.

MOLNÁR 2025
MOLNÁR Gábor PhD, MATE Kaposvári Campus, 2025. 01. 06., online Zoom platformon, Kaposvár – Miskolci Egyetem.

Lurcza Zsuzsanna

Szubjektum és térhasználat a hatalom által strukturált térben

„Éljen a munkásosztály, épüljenek a gyárak!” [1]

Közhely, hogy az élettér nem csupán fizikai környezet. Foucault munkássága rávilágít arra, hogy a terek nem semlegesek, hanem a hatalmi mechanizmusok hálójában szerveződnek, körvonalaznak egy életteret, alkalmazhatóvá teszik a fegyelmezési mechanizmusokat és normákat, amelyek meghatározzák, aktívan alakítják a benne élők mindennapjait, továbbá keretet adnak a társadalmi hierarchiák, interakciók, kulturális gyakorlatok megéléséhez, a gazdasági viszonyok lebonyolításához, összességében a *szub-jektum*-má,[2] mint *alá-vetetté* válás közegei, melyek megnyilvánulnak és jelen vannak a mindennapi gyakorlatokban. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a Magyar Népköztársaság szocialista térszerkezete – azon belül is a gyár – hogyan értelmezhető a hatalom által átjárt térben, Foucault hatalmi mechanizmusokra vonatkozó vizsgálódásaiból kiindulva, számot vetve az utópiák és heterotópiák térfelosztásával, a fegyelmező társadalom tereivel, biopolitika és panoptikon kérdésköreivel.

1. Heterotópiák, utópiák, köztes terek, valószerűtlen terek – paradox tér

Michel Foucault *Les Utopies réelles ou lieux et autres lieux*[3] címmel egy 1966-os párizsi rádióelőadásban beszél arról, hogy a tereknek is megvan a maguk történetiségük. Míg a középkorban a helyek binárisan oszlottak meg, mint a *szent* és *profán*, *városi* és *vidéki* helyek, *menny* és *föld* terei, addig Foucault szerint Galilei utáni fordulat következett be, mivel már a *kiterjedés* került a helymeghatározás bináris felosztásának helyére, ez utóbbit pedig a *szerkezeti hely* váltotta fel.[4] Foucault elkülöníti az *utópiák* és a *heterotópiák* tereit, habár egyfajta *köztes-terek* is jelen vannak, amelyek átmeneti állapotokhoz kötődnek. Az *utópia irreális terei* voltaképpen minden társadalomban megtalálhatóak, nem valóságos, hanem „helynélküli” helyek ezek, melyek nem tartoznak „semmilyen térhez”, mintsem idealizáltak, a társadalomnak egy eszményi állapotát tükrözik, mint pl. a paradicsomi

[1] A tanulmány a NKFI-143598 számú, *„Köztérkutatás nem organikus városokban”* című pályázat tematikájához kapcsolódik.
[2] FOUCAULT 1997, 273.
[3] FOUCAULT 1966 b.
[4] Vö. FOUCAULT 1997, 147-148.

tér. Ezzel szemben az *ellen-terek*, a *heterotópiák*, mint például a kert, vagy a temetőkert, őrültek háza, bordély, börtön – reálisak, lokalizáltak, helyhez-kötöttek, azonban külsőek, elkülönültek a többi térhez képest, sajátos normák és szabályok szerint működnek. Ezeket a más, avagy *teljesen más terek*et nevezi tehát Foucault heterotópiáknak.[5]

Foucault a heterotópiák tudományának körvonalazásakor kifejti, hogy alapvetően minden társadalomban vannak heterotóp terek, földrajzilag bárhol és a történelem bármely pillanatában fellelhetőek ilyen terek, pl. a „primitív" társadalmak tiltott, szent helyei, melyekre még napjainkban is helyenként találhatunk példát (szent, tiltott, privilegizált terek, főként azok számára, akik válsághelyzetben vannak: serdülők, gyermekágyban fekvő asszonyok). Ezek a terek azonban mindinkább fogyatkozóban vannak és eltűnni látszanak, helyüket a *deviáció heterotóp terei*nek adják át, ahová a társadalmi középarányostól eltérő, normától eltérő viselkedésűek vagy állapotúak kerülnek (pszichiátriai klinika, börtön, aggok háza). Egy másik lényeges aspektusa a heterotópiáknak, hogy egy társadalom bármikor létrehozhat új heterotóp tereket, ugyanakkor fel is számolhat már létező heterotóp tereket. Példa erre a bordélyok bizonyos formában való működésének felszámolási kísérlete, főként európai országokban. További Foucault által felhozott példa még a temetőnek, mint abszolút más helynek az elmozdítása: míg korábban a temetők a település közepén a templomok mellett helyezkedtek el, addig a XIX. században már kiszorulni látszanak a települések szélére.[6]

Felmerül a kérdés, hogy hová helyezzük a kommunista ideológián nyugvó Magyar Népköztársaság szocialista rendszerének keretében működő gyár státusát? A szocializmus ideológiailag motivált várostervezése és térhasználata – azon belül is a gyár – szintén heterotóp vonásokat mutat, mint zárt és ellenőrzött tér, ahol a munka időbeosztása, a termelési ciklusok és az elvárt normák a munkások számára egy sajátos, kényszeres időbeosztást hoztak létre, ugyanakkor az ideológiai nevelés színterei is voltak. Ha viszont azt is szem előtt tarjuk, hogy egy ilyen rendszerben az egész társadalom áthatott ideológiával, speciális szabályokkal, hierarchiákkal, akkor az a kérdés is előáll, hogy értelmezhetjük-e egyáltalán a foucault-i értelemben heterotópiaként az egyes terek funkcióit, jelen esetben a gyárat? Ugyanakkor meddig terjeszthető ki a heterotóp tér? Hiszen az uralkodó ideológia áthatotta a mindennapi életet, a szocialista társadalmon belül az olyan terek, mint

[5] Vö. FOUCAULT 1997, 149.

[6] Vö. FOUCAULT 1997, 150-151. Egy további szempont, hogy megjelenik a kortárs művészetben az emberi test mint *tárgy*, mint a művészet terének tárgya, avagy a műtárgy anyaga, matériája, lásd Gunther von Hagens esetét, ugyanakkor megjelenik az emberi test mint „trágya", „biotrágya", a rekompozíció vagy humuszálás keretében, a zöld temetkezés szellemiségében. Vannak továbbá biológiailag lebomló urnák is, amely esetén az elhunyt hamvai egy fával együtt ásható el. Továbbá digitális, virtuális emlékkönyvek is szolgálják az online térben való emlékezést. De a halálhoz való disszonáns viszony nyomán teret hódítanak a krionika test-lefagyasztás módszereivel foglalkozó cégek is, abban a reményben, hogy a technológia majd életet lehel beléjük, ha eljön a megfelelő pillanat. Ezekből a példákból is látható, hogy a kortárs temetkezés tereiben megjelenő új irányvonalak az eldologiasodás, a művészet, a környezetvédelem és a tudomány-technológia keretében találnak új irányvonalakat.

az iskolák, gyárak, katonai laktanyák, összességében az egész intézményrendszer szintén különleges státuszban volt. Továbbá ezeket sajátos szabályok, hierarchiák és időbeliségek jellemezték, így ezek is heterotóp vonásokat hordoztak, mint egyfajta „hivatalos" kiterjesztett, makro-heterotóp tér, avagy heterotóp hálók, főként szemben a nem-diktatórikus berendezkedések tereivel. Habár Foucault gondolkodásában a heterotóp terek nem ölelnek fel különösebben nagyobb társadalmi egységeket – bár felhoz példaként Foucault olyan viszonylag nagyobb térbeli kiterjedésű heterotópiákat mint a kolóniák (XVII. századi első angol puritán gyarmatok Amerika területén, jezsuita kolóniák Dél-Amerikában)[7] – a Magyar Népköztársaság szocializmusa, különállása a nyugati világtól, heterotóp vonásokat hordoz, számot vetve azzal, hogy saját „alternatív" valóságot hozott létre – mely a foucault-i heterotóp tér ismérveinek egyike – ugyanakkor alternatív szabályrendszer és értékrend alapján működő kiterjesztett tér volt, amelyre szintén alkalmazható a nyitás és a zárás logikája, ez pedig szintén a heterotópiák sajátossága.[8] Továbbá Foucault leírásában a heterotópiák gyakran képezik a külső világ „ellentétét" egyfajta „ellen-térként", a kommunista ideológia pedig szembeállította magát a nyugati kapitalista világgal, a szocializmust hirdető ideológiája révén egyfajta „ellentársadalmat" hozott létre. A szocializmus terei olyan szabályok szerint működtek, amelyek lényegüket illetően, tudatosan eltértek a kapitalista társadalmak alapelveitől. Így bár az egész társadalmat heterotópiaként értelmezni minden bizonnyal megkérdőjelezhető, azonban elmondható, hogy a társadalmon belül sokféle heterotóp jelleggel felruházott tér létezett, főként szembeállítva ezeket a demokratikus berendezkedésű államokkal.

De milyen értelemben merülhet fel még a gyár heterotóp térként? Alapvetően a gyárat Foucault nem emelte ki a heterotópiák egy példájaként, mintsem inkább fegyelmező-normalizáló térként gondolta el. Foucault munkásságában a XVII. század végi és a XVIII-XIX. századi kapitalista ipar és termelés gyárait eleveníti fel, és ennek az időintervallumnak a kezdeti szakaszához köti a fegyelmező társadalom kialakulását, amely keretében a gyár egy a sok intézmény közül, amely érvényesíti a fegyelmező-normalizáló hatalmi mechanizmusokat (a börtön, kórház, iskola, pszichiátriai intézet, hadsereg stb. mellett). Azonban a kommunista ideológia által áthatott szocializmus gyárai abból a szempontból is hordoznak heterotóp sajátosságokat, hogy a korabeli, pontosabban a korábbi hatalmi és társadalmi viszonyokhoz képest – az ideológia szintjén – egy eltérő, más alapon szerveződő, alternatív gyár és munkás-képet, ideált, szándékozott létrehozni, nevezetesen olyan gyárat, amely megszünteti a kapitalista viszonyok által kitermelt munkás eldologiasodását és elidegenedését, mely állapotot Marx és Lukács is körvonalazott a kapitalista termelés kritikájaként – „a filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmezték*; de a feladat az, hogy *megváltoztassuk*"[9] – ahogyan ezt a Feuerbach-tézisekből megtudhatjuk. Ezek alapján a szocializmus gyárai a kezdeti

[7] Vö. FOUCAULT 1997, 154.
[8] Vö. FOUCAULT 1997, 153.
[9] MARX 1973, 126.

fázisokban ebből a szempontból is heterotóp vonásokkal bírnak, egy újfajta heterotóp tér létrehozására való törekvésként, kiindulva abból, hogy egy másfajta gyár-teret kíséreltek meg létrehozni – habár alapvetően az ideológia szintjén – a korabeli gyárviszonyokhoz képest. Azonban bizonyos szempontból meg is kérdőjelezhető a szocialista gyár heterotóp térként való besorolása, mivel abban az értelemben nem képez a gyár *más* teret, hogy annak tere – együtt az egész intézményi hálózattal és társadalmi élettel – a hivatalos állami ideológiát képviselte. Ebben a megközelítésben például az *ellenállás* terei lennének abszolút heterotóp térként értelmezhetőek. Továbbá a kommunizmusban működő kényszermunkatáborok – melyek adott esetben nagy szerepet játszottak az új gyártelepek kiépítésében is – valóban tekinthetőek egy szélsőséges, abszolút heterotóp térként, a szélsőséges *deviáció heterotóp terei*ként, ahová – többek között – azok kerültek, akik eltértek a hivatalos állami ideológiától. Ilyen szélsőséges heterotóp terek tehát a kényszermunkatáborok, internálótáborok, zárt táborok, kitelepítések terei (Recsk, Kistarcsa, Tiszalök, Hortobágy), amelyek a politikai megfélemlítés, elnyomás, gazdasági kizsákmányolás, ideológiai átnevelés céljait szolgálták, „a kényszermunkát végző rabok száma 1950-ben 18.000, 1953-ban pedig már 34.000 fő volt".[10] G. Agamben olyan szélsőséges tereket vizsgálva, mint a náci lágerek, kiemeli, hogy a láger inkább egyfajta „nem-hely"[11]. Carl Schmittre támaszkodva fogalmazza meg Agamben, hogy esetükben „nem a kivétel vonja ki magát a szabály alól, hanem a szabály az, amely magát felfüggesztve ad teret a kivételnek, és csak ezen a módon létesül szabályként, fenntartva vele kapcsolatát".[12] Schmitt elgondolására alapozva állítja Agamben, hogy a lágerek esetén kevésbé egyfajta területi és jogi tér rögzítéséről van szó, mint inkább *ki-vételről* (Aus-nahme), bezáró kizárásról, *exceptió*ról. Ez a meglátás bizonyos vonatkozásban érvényes lehet a kommunista kényszermunkatáborokra egyaránt – kiemelve, hogy a különböző lágerek funkcionális céljai különböző hangsúlyokat kaptak – azonban a náci totalitarizmus esetén jogilag rögzített kivételes állapotról volt szó (a Reichstag felfüggesztése és a rendkívüli állapot hivatalos kihirdetése), a Magyar Népköztársaság kommunista ideológián alapuló szocializmusa esetén azonban a jogszerűség hangsúlyozása formálisan megmaradt, nem kerül sor rendkívüli állapot deklarálásra, bár a jogot a párt akaratának szolgálatába állították, a jogszerűség formális látszata fennmaradt.

Visszatérve a szocialista gyárak tereihez és Foucault-hoz, vizsgáljuk meg, hogyan viszonyul a gyár közege a Foucault által kifejtett *utópikus* terekhez is, hiszen a kommunista ideológia szándéka szerint a gyárak éppen a szocialista utópia „megvalósításának" kulcsfontosságú terei voltak. A Foucault által leírt utópikus terek olyan terek, amelyek a társadalom által elképzelt tökéletes állapotokat képviselik, mint korábban példaként említettük a paradicsom idillikus terét – azonban Foucault-nál az utópikus terek nem fizikailag létező tereket jelentenek, hanem olyan eszményi tereket, amelyek az emberek vágyait és ideáljait tükrözik. Ennek

[10] HORVÁTH 2013, 154.
[11] AGAMBEN 2019, 41.
[12] AGAMBEN 2023, 32.

alapján a szocialista gyár szintén hordozta a szocialista utópia ideáljait és céljait is – mely akár mint egy újfajta „messianizmus" lépett fel – például az „egyenlőség", a „munkásosztály felemelkedése" és az „osztálynélküli társadalom" ideáját illetően. Bár ez a közeg az utópikus tér elemeit hordozta az ideológia szintjén, mint a „szocialista paradicsom" létrehozásának a megkísérlése, azonban helyszíne, a gyárak, fizikailag is létező, konkrét helyek voltak. A szocialista utópia a gyárat, mint a munkásosztály emblematikus terét, az állam „modellhelyeként" vizionálta, ahol az elméleti egyenlőség és közös erőfeszítés „valósággá válik". Ám Foucault szerint az utópia pusztán az ideák szintjén létezik, ezért a fizikailag létező gyár inkább a szocialista utópia „szimbóluma", mintsem maga az utópia, a valóságban pedig még inkább disztópia. A gyárakban dolgozóknak külön szabályokhoz kellett igazodniuk, amelyek meghatározták az időbeosztásukat, viselkedési normáikat és társadalmi helyzetüket, a gyárak az utópiától eltérően éppen a kontroll, a fegyelmezés és az ideológiai nevelés színterei voltak, így a gyakorlatban egyáltalán nem ideális elképzeléseket jelenítettek meg, hanem konkrét, erőltetett társadalmi és politikai elvárásokat testesítettek meg. A szocialista gyárakat így ellentmondásosság jellemezte: a propaganda szintjén utópisztikus célokat képviseltek, azonban a mindennapokban a dolgozók számára a munkahelyi megfigyelés, a teljesítménykényszer és a hierarchikus kontroll terei voltak. Összességében tehát, bár a gyár a szocialista utópia szimbóluma volt, a valós működése alapján heterotóp elemeket hordozott. Míg az utópia egy elvont, nem létező, tökéletes világot jelentett, addig a gyárak valós, fizikai terek voltak, amelyek egy sajátosan kontrollált, zárt világot alkottak a társadalmon belül, feszültségben állva az ideológiai utópiával.

A szocialista gyár azonban felmerülhet *köztes* térként is, amely egyszerre hordozza a szocialista utópia jegyeit, ugyanakkor a valóság heterotópikus elemeit, vagy méginkább mint az állami kontroll és ideológia gyakorlati „megvalósulásait". A szocialista gyár egy ideológiai „kísérleti tér", „kísérleti laboratórium" volt, ahol az állam a szocialista utópia megvalósítását tűzte ki célul: az egyenlőségen alapuló, munkásosztály által vezetett társadalom létrehozását. Ugyanakkor ezekben a gyárakban a valóság – a termeléskényszer, az ellenőrzés, hierarchia, ideológia, propaganda, megfélemlítés – ütközött az utópikus célokkal. Az itt dolgozók számára a gyár egy olyan tér volt, ahol az elméleti ideál és a gyakorlati tapasztalat feszültsége állandóan jelen volt. Azonban Foucault szerint a köztes terek átmeneti állapotokhoz kötődnek, a szocializmus azonban a megkérdőjelezhetetlen hivatalos mindennapi valóság volt, folyamatos, rendszerszintű elnyomás, melyet jogi és politikai keretekbe ágyaztak, viszont a marxizmus–leninizmus értelmezésében a szocializmus éppen egy olyan történelmi korszak, amely „átmenetet" képez a kapitalizmus és a kommunizmus között. E logika szerint a gyárak a kommunista ideológia szempontjából nem végleges állapotokat testesítettek meg, hanem olyan tereket, amelyek a termelés és a munkaszervezés révén készítik elő a kommunista utópiát.

Mindezzel együtt a dolgozók számára a gyár egy „valószínűtlen" tér is lehetett, ahol az egyenlőség és a hierarchia, az ideológiai szabályok és a gyakorlati túlélés

szükségletei egyaránt jelen voltak. Ezek a helyszínek így *paradox* jelleget öltöttek magukra, egyszerre kapcsolódtak egy ideológiai utópiához (avagy disztópiához), valamint bírtak heterotóp sajátosságokkal. A gyár ebben az értelemben nem puszta a jövő ideáljának vagy a jelen kontrolljának a tere volt, hanem olyan felemás közeg, ahol a kétféle világ feszültsége folyamatosan jelen volt, és egy sajátos, köztes élményt és valóságot teremtett.

Összességében, bár Foucault nem emelte ki példaként a gyárakat heterotóp térként, a szocialista gyárak, melyek egyben a kollektivizmus, az állami irányítás, a propaganda és az ideológiai nevelés színterei is voltak, heterotóp sajátosságokat hordoztak, ugyanakkor egy felemás, köztes, paradox jelleget öltöttek magukra. Nézzük azonban tovább a gyárak kérdéskörét Foucault gondolkodásában, számot vetve a fegyelmező társadalom, biopolitika és a panoptikon jelenségeivel.

2. A fegyelmezés és normalizálás terei

Hogyan viszonyul egymáshoz a *munka* és a *fegyelmezés*? Ha beillesztjük a munkást Foucault fegyelmező társadalmának térfelosztásába, akkor sejlik fel előttünk a dresszírozott, szorgalmasan dolgozó test. Foucault szoros összefüggést hangoztat a fegyelmező társadalom és a munkamegosztáson alapuló, termelőapparátusban dolgozó részmunkás között. Foucault azonban megfordítja a munka elsődlegességének logikáját: nem a munka vezeti be a fegyelmezési technikákat, hanem a fegyelmezés technikái és a normák teszik lehetővé a munka precíz megszervezését.

Kihangsúlyozandó azonban, hogy Foucault az iparosodás és a kapitalista termelés keretében vizsgálta a gyárakban működő hatalmi mechanizmusokat, a szocialista gyárak tereiben azonban hasonlóképpen megjelennek a Foucault által leírt mechanizmusok vonásai, annak ellenére, hogy azok a gazdasági termelési módok és a hatalomgyakorlás „alternatíváit" képviselték, többek között a szocialista gyárakban működő állami irányítás, központi tervgazdálkodás, kollektivizmus, állami tulajdon tekintetében, így *lényegüket illetően* különböztek a kapitalista piacgazdaságok struktúráitól. Különböztek egymástól a termelés megszervezése, továbbá az ideológiai háttér és a gazdasági célok tekintetében is, bizonyos hasonlóságok megléte mellett, azonban a szocialista gyár alapvetően különbözik, és nagyban túllép a Foucault által felvázolt, a fegyelmező társadalomra jellemző viszonyokon, a diktatúra keretében.

Foucault az 1975-ben megjelent *Felügyelet és büntetés. A börtön története* című könyvében, valamint *A rendellenesek* címmel megjelent, 1975. január 15.-i, Collège de France-ban tartott előadásában elkülöníti a hatalom pozitív és negatív technikáit, megvizsgálja ezek közegének, tereinek sajátosságait.[13] A hatalom negatív technikáját a lepra járványra adott hatalmi reakciókhoz köti, míg a pestishez kötődő mechanizmusokat a hatalom pozitív voltának kiformálódásához. Nézete szerint az egyének ellenőrzését illetően a „nyugat végső soron csupán két nagy

[13]Vö. FOUCAULT 1990, 118.; FOUCAULT 2014, 55-59.

modellhez folyamodott: az egyik a leprások kizárásához (*exclusion*), a másik a pestisesek helyhez kötéséhez (*inclusion*)"[14] nyúlik vissza, végül pedig ez utóbbi modell kerekedett felül, habár együttesen is jelen vannak ezek a mechanizmusok. A *Felügyelet és büntetés*ben körvonalazza Foucault, hogy a kizáró rituálék és a fegyelmező sémák voltaképpen kiegészítik egymást, elzárás és idomítás együttesen vannak jelen.[15] Míg a lepra esetén – mely negatív hatalmi modell – a távoltartás, a kizárás, elzárás, üldözés, száműzés, marginalizálás a meghatározó, addig a pestis esetén – mely pozitív hatalmi modell – az egyénnek a hatalom által való alattomos megközelítése érvényesül. A pestis-modell esetén foganatosítódik „a város körbezáró-felosztó ellenőrzése (*quadrillage*)":[16] körülkerítettek egy területet/várost és lezárták, a helyet állandóan elemezték, körzetekre, körletekre osztották, az utcákban őröket állítottak, kormányzót rendeltek. A bekerített területeteket állandóan elemezték, analizálták, megszervezték, megfigyelték, nyilvántartottak, beavatkoztak, elkülönítettek, így ezek a folyamatok a hatalom-képződéssel, tudásképződéssel és normalizációval társultak. A *Felügyelet és büntetés*ben fogalmazza meg Foucault, hogy a pestishez kapcsolódó pozitív intézkedések nyomán tetőződik be a felügyelet apparátusa, amely állandó és központosított nyilvántartást követel meg.[17] A XVII.-XVIII. század végén és a XIX. elején a kapitalizmus térhódításával „kifejlődött egy egész sor olyan eljárás, olyan technika is, amely lehetővé tette az egyének magatartásának irányítását, felügyeletét és ellenőrzését, de tudták velük felügyelni és ellenőrizni a gesztusaikat, a viselkedésüket, a szokásaikat, az elhelyezkedésüket, a szállásaikat, a képességeiket is, és mégsem voltak tiltó mechanizmusok".[18] Ezeknek a foganatosításoknak az volt a célja, hogy az egyének képességeit minél inkább maximalizálják, hasznosítsák és felhasználják: a termelőapparátusban, katonaságban, üzemekben, gyárakban, manufaktúrákban, „individuumokat termeltek tehát, az egyének képességeit termelték ki, az egyének produktivitását fokozták, mégpedig olyan hatalmi technikák segítségével, melynek ugyan a tiltás is része volt, de ezt csak eszközként alkalmazták. Az egyének fegyelmezése nem negatív célt szolgált".[19] Ezek a folyamatok részben érvényesek a magyar szocialista gyárak tekintetében is, ahol kevésbé az individuumok kitermelése, mintsem a kollektíva kitermelése volt a cél. Hasonlóság mutatkozik a munkaerőigény és a munkaerő-készenlét felmérése és termelőapparátusba való rendezése terén, a produktivitás fokozásában a hatalmi mechanizmusok által, azonban ezek a tendenciák kiegészülnek a kommunista ideológiával, propagandával és elnyomással, amely közel sem pusztán pozitív hatalmi eszközöket és technikákat alkalmaz, hanem alapeleme a negatív hatalmi technika (kizárás, elzárás, fogvatartás, cenzúra, üldözés, marginalizálás, elhurcolás, internálás, terror, politikai gyilkosság, kínzás, mely utóbbi Foucault gondolkodásában még az uralkodó

[14] FOUCAULT 2014. 56.
[15] Vö. FOUCAULT 1990, 119.
[16] FOUCAULT 2014, 56
[17] Vö. FOUCAULT 1990, 118.
[18] FOUCAULT 1996a, 283-284.
[19] FOUCAULT 1996a, 284.

hatalmi elvet képviseli szemben a fegyelmező társadalommal, illetve vizsgálódásaiban e kérdéskör a biopolitikához és a totalitarizmushoz kapcsolódik).[20]

Foucault a *Rendellenesek* címmel megjelent előadássorozatát a következőképp zárja: a XVIII. század „létrehozta a fegyelmezés és a normalizálás révén azt a típusú hatalmat, amely nem a félreismeréshez kötődik, hanem, ellenkezőleg, csak a tudás kiformálódásának köszönhetően működhet".[21] Létrejön továbbá a fegyelmezés gépezete, melynek célja a normalizálás,[22] és az élet minden területének birtokbavétele.[23] A XVIII. században kibontakozó társadalmi-politikai-technikai, normalizációs folyamat az oktatás területén, a kórházakban, a termelésben, hadseregben, mint a hatalomgyakorlás megalapozása és legitimációja funkcionált. A Foucault által bemutatott fegyelmi gépezet modellje „zárt, a világtól elvágott, minden pontján ellenőrzött tér, ahol az egyének egy helyhez vannak szögezve, ahol a legkisebb mozdulatot is ellenőrzik, minden eseményt följegyeznek, ahol folyamatos írásos munka köti össze a központot a perifériával, ahol a hatalom megosztatlanul gyakorlódik, folyamatos, hierarchikus alakzatban, ahol minden egyént állandóan kijelölnek, megvizsgálnak és besorolnak".[24] A Foucault által tárgyalt, a XVII. század végétől kibontakozó és a XVIII-XIX. században kiépülő kapitalizmus iparosodása keretében működő gyárakban foganatosított fegyelmező-normalizáló mechanizmusok a szocializmus vonatkozásában kiegészülnek egy komplex megfigyelési hálózattal, titkos-rendőrséggel, besúgókkal, ideológiával, propagandával, indoktrinációval, a „Nagy Testvérrel".

Foucault rámutat arra, hogy a fegyelmező társadalomban a test egy meghatározott politikája körvonalazódik, a fegyelmező hatalom mélyen a szubjektumba hatol, és *engedelmes alanyokat* hoz létra, mely normákkal és normalitással dolgozik, a szokások automatizmusával.[25] A hatalom itt a megszokás révén hat, alattomos formát ölt, magától értetődőnek tünteti fel magát, a láthatóból láthatatlan lesz, voltaképpen „rejtve marad mint hatalom, és társadalomként nyilvánul meg".[26] A szocializmus esetén ez utóbbi elgondolás nem állja meg a helyét, hiszen a hatalom éppen, hogy nem marad rejtve, hanem állandó jelenlétet és láthatóságot követel meg.

Foucault felismeri, hogy a fegyelmező társadalom kialakuláskor felfedezték a *testet* mint a hatalom tárgyát, ez lehetővé tette, hogy a testet manipulálják, fegyel-

[20] Markáns különbség mutatkozik meg az elzárási- és börtönrendszerek vonatkozásában, míg a fegyelmező társadalomban főként a javítás, normalizálás a cél, addig a diktatórikus elveken alapuló elzárás esetén jellemző a megtorlás, kínzás, megsemmisítés, emellett ott „a börtön nem csak büntetés-végrehajtó intézet lesz, hanem világnézeti nevelőintézet is"[20] – RIES István: A népbíráskodásról szóló 81/1945. ME számú és azt kiegészítő 1440/1945. ME számú rendelet szövege és magyarázata. 10. Azonban ennek a kérdéskörnek a tárgyalására nincs mód e tanulmány keretében.
[21] FOUCAULT 2014, 63.
[22] Vö. FOUCAULT 2014, 60.
[23] Vö. FOUCAULT 1996, 144.
[24] FOUCAULT 1990, 119.
[25] Vö. FOUCAULT 1990, 174-175.
[26] FOUCAULT 1976, 123.

mezzék, felügyeljék, formálják, dresszírozzák, begyakoroltassák, közvetlen kényszerítésnek vessék alá, kialakítsák benne a megszokás automatizmusát, mindennek pedig a test engedelmeskedik.[27] Ezekben a módszerekben, ellenőrzésekben, alávetettségben, engedelmesség-hasznosság állapotában levő viszonyt nevezi Foucault fegyelmezésnek: „sok fegyelmező eljárást ismertek már jó ideje a zárdákban, a hadseregben és a műhelyekben is. De a fegyelmezés a XVII. és a XVIII. század folyamán a hatalom általános mintája lett".[28] A fegyelmezésnek ezt politikáját nevezi Foucault összességében a kényszerítés politikájának, melyek célja a *test megmunkálása*, elemeinek, gesztusainak, viselkedésének kiszámított manipulálása. Ez a jelenség megfigyelhető a kollégiumokban, iskolában, kórházakban, katonai szervezetekben, mint pl. kaszárnyákban, valamint a teológia és aszketizmus kategóriájában, műhelyekben, ipari intézményekben, internátusokban, manufaktúrákban, üzemben, kolostorban, de találhatnánk példákat erre a gyarmatosításból, a csecsemőgondozásból.[29] Ezeknek az intézményeknek a létrejötte Foucault szerint előfeltételezi az *egyének felosztását a térben*: „a fegyelem először is felosztja az egyéneket a térben".[30] További szempont a *megfigyelés* és az információk számbavétele: „apró dolgok politikai számbavétele az emberek ellenőrzése és felhasználása céljából".[31] Harmadik szempont a *normalizáló szankciók* és *vizsga* mint specifikus eljárások bevezetése. Foucault ezt a folyamatot végigkíséri a tevékenységek ellenőrzésének mozzanatai felől is, mely alapelemei 1. az *időbeosztás* (kolostor, kollégium, műhely, manufaktúra, kórház, a nevelés házai: ritmus felállítása, foglalatosság szabályozása, ismétlődések ciklusai), 2. a *tevékenység időbeli megszervezése*, mely lehetővé teszi a külsőleg kikényszerített ritmus, program meglétét, 3. *test és mozdulat összekapcsolása*: a dresszírozás, 4. *test és tárgy kapcsolódása* (a fegyelem szabályozza a viszonyt, amelyet a test kialakít a manipulált tárggyal), 5. *kimerítő felhasználás* (miszerint tilos az idő elfecsérlése, melyet Isten számon tart, megfizetnek az emberek).[32] *Az igazság és igazságszolgáltatási formák*ban Foucault kimondja továbbá azt is, hogy az olyan intézmények mint az iskolák, pszichiátriai klinikák, kórházak, üzemek, börtönök voltaképpen nem a kizárást, hanem a *bekötést*, *megkötést* biztosítják: „az üzem nem kizárja valahonnan az egyént, hanem beilleszti a termelés szerkezetébe",[33] a többi intézménynél is az alapelv már nem a *kizárás*, mint inkább a helyhezkötés. Foucault összességében rámutatott arra, hogy kialakult a hatalomnak egy új technológiája, a *fegyelmező-normalizáló hatalmi technológia*, a *testnek egy új politikai anatómiája*.

Ezek a folyamatok relevanciával bírnak a Magyar Népköztársaság, a szocializmus iparosításának időszakában is, azonban kiegészülnek az ideológia és a diktatúra

[27] Vö. FOUCAULT 1990, 82.
[28] FOUCAULT 1990, 83.
[29] Vö. FOUCAULT 1990, 85.
[30] FOUCAULT 1990, 85.
[31] FOUCAULT 1990. 85.
[32] Vö. FOUCAULT 1990, 91.
[33] FOUCAULT 1998, 96.

mechanizmusaival egy még sajátosabb helyzetet generálva. A foucault-i gondolatmenetből kiindulva, a szocialista várostervezés és az intézményrendszerek terei egyúttal a fegyelmezés és a normalizálás gyakorlásának eszköze és térrendszere is volt, illetve, hogy az egyéneket bekössék a termelés folyamatába. A hatalom kifinomult mechanizmusait tükrözi, hogy a lakosságot meghatározott térbe rendezték, amelyben az életmódot és a mindennapi gyakorlatokat közvetlenül befolyásolták. Az újonnan épített, egyszerű formákon alapuló és funkcionális elrendezésű szocialista építészet tipikus lakótelepei, a közintézmények és ipari létesítmények azt a célt szolgálták, hogy a szocialista állam elvárásainak, gazdaságának, politikájának, normáinak, ideológiájának megfelelően szervezzék a társadalmi életet, és az embereket bekössék a rendszerbe. A szocialista várostervezés, a terek és az épületek, egy tudatos hatalmi stratégiát testesítettek meg, amely alapvető eleme azonban nem csupán a funkcionalitás, hanem éppen az állam befolyásának, fegyelmezési és ellenőrzési mechanizmusainak színtere és téri megnyilvánulása is egyben, ahol a hatalom az élet minden területére kiterjedt. Az építészeti elemek – például a monumentális középületek, szobrok, emlékművek – az állami ideológia megalapozását szolgálták, és a hatalom szimbolikus reprezentációjaként működtek, a hatalom és az ideológia állandó jelenlétéről gondoskodtak.

Az erőteljes iparosítás, a nehézipar, különösen a bányászat, kohászat, acélipar, szénbányászat, bauxit- és uránbányászat, gépgyártás, vegyipar gyárainak, termelőapparátusainak ember-ideálja nem más mint a *munkás*, aki ebben a hatalom által áthatott, felosztott és parcellázott, felügyelt és megfigyelt terében jelenik meg, mint betanított, begyakoroltatott, manipulált, dresszírozott, megformált, irányított-magatartású, ellenőrzött, normalizált test, ugyanakkor ideológiailag manipulált psziché, akinek gesztusait, viselkedését, szokásait, elhelyezkedését, szállását, munkáját és képességeit kiválóan lehetett ellenőrizni, felügyelni, kontrollálni, ugyanakkor megfélemlíteni is. A munkatermelékenység növelése érdekében a munkások ideológiai „nevelésben" is részesültek, illetve a sztahanovista mozgalom bevezetésével arra „ösztönözték" a munkásokat, hogy túlteljesítsék a termelési kvótákat. Munkaversenyeket rendeztek, sztahanovista találkozókat és kongresszusokat szerveztek, szocialista brigádmozgalmakat alapítottak, „Vörös Csillag Szocialista Brigád" címeket adtak át, munkaünnepeket szerveztek (május 1, tervszámok teljesülésének ünnepei, szocialista munkásünnepek), kitüntetéseket osztottak ki a kiváló dolgozóknak („Munka Érdemrend", „Kiváló Dolgozó", „Szocialista Munka Hőse", „Szocialista Brigád Cím"). Ceremoniális szertartási keretek között kitüntetéseket adták át, zászlóátadást ünnepeltek, eskütételt, munkásfogadalmat tettek, üzemlátogatásokat szerveztek. B. Stenge Csaba tanulmánya felidézi, hogy „1948 és 1950 között 16 200 élmunkásjelvényt, 1950-53 között 115 ezer sztahanovista oklevelet osztottak ki".[34]

Foucault vizsgálódásai rámutattak arra, hogy az iparosítással karöltve, hogyan alakult ki a fegyelmező társadalom, amely kimunkálta az engedelmes testet és lét-

[34] B. Stenge 2022

rehozta az engedelmes test funkcionális és felügyeleti tereit. A megfigyelés, ellenőrzés, kontroll azonban tovább tetőződik a diktatórikus rendszerekben, nem marad meg a test szintjén (amellett, hogy a testet is még inkább „kezelésbe veszi"), hanem kiterjed a pszichére is. A Foucault által bemutatott paraméterekhez képest ezek a mechanizmusok kiegészülnek többek között az ideológia, propaganda, cenzúra, megfélemlítés, titkosrendőrség technikáival (1949-ben megalakul Államvédelmi Hatóság ÁVH). Továbbá a termelési folyamatokat is az állandó felügyelet, kontroll, ellenőrzés, megfigyelés mellett időszakonként is vizsgálták a tervgazdálkodás keretében, három- és ötéves tervek keretében. Ugyanakkor a gyárak, üzemek, műhelyek államosítása nyomán minden termelést központilag irányítottak.

A *Felügyelet és büntetés* hatalom-értelmezésben Foucault arra is rávilágít, hogy a hatalom és a tudás hogyan függnek össze egymással, hogyan feltételezik egymást: „a hatalom kitermeli a tudást [...]; hogy hatalom és tudás közvetlenül feltételezi egymást; hogy nincs hatalmi viszony anélkül, hogy ne képződne a tudás korrelatív területe, s nincs olyan tudás sem, amely ne feltételezne, egyszersmind ne képezne hatalmi viszonyokat".[35] Foucault meglátása a tudás és hatalom viszonyában erőteljesen megmutatkozik a Magyar Népköztársaság tekintetében, annak szélsőséges ideológiai vetületével, torzulásával együtt. Az oktatás fő célja a marxista-leninista ideológia terjesztése volt, valamint az ifjúsági szervezetek, mint pl. a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) is fontos eszköze volt a fiatalok politikai indoktrinációjának. Az ideológiának mindenhol működnie kellett, ugyanígy a munkahelyeken is zajlott a politikai nevelés és propaganda, melynek célja az volt, hogy a munkásosztályt a kommunista ideológiával azonosítsák, és a termelési fegyelmet ideológiai eszközökkel is megerősítsék. A politikai ideológia és a tudományos diskurzusok összefonódtak, ugyanakkor a propaganda, az oktatás és a tudományos kutatás irányítása révén a rendszer biztosította, hogy a tudás és a „diskurzusok" az ideológiai célokat szolgálják.

3. Biopolitika

Foucault felvázolta, hogy a XVII. századtól kezdve a hatalom melyet az emberek élete felett gyakorolnak két megjelenési formában alakult ki, amelyek összekapcsolódtak. Az első *a test anatómiai politikája*, a gépként felfogott emberi test fegyelmezése, kiaknázása, hasznosságának és engedelmességének maximalizálása. A másik a XVIII. század *biopolitikája*, a testet és a népességet szabályozó eljárások technikája. A hatalom tehát két irányban fejlődött, kétarcú technológiaként: anatómiai-biológiaiként, mely egyrészt a *fegyelmezés* (hadsereg, iskola, börtön, gyár), másrészt a *népességszabályozás* (demográfia, átlagjövedelem) irányába mutat.

[35] FOUCAULT 1990, 18.

A szexualitás története I. kötetében Foucault felvázolja a fegyelmező hatalom *biopolitikáját*, amely a tömegek kormányzását célozza meg, és a népesség biológiai létét elemzi. Ellenőrzés tárgyává válik a születési és halálozási ráta, egészségügyi állapot, várható élettartam, szaporodás, fogamzásgátló technikák stb. Ebben az időszakban indulnak be a kampányok a népesség egészségügyi jólétét és szaporodását megcélozva: „halálozás elleni kampányok, a házasságra irányuló kampányok, terjednek el a védőoltások".[36] Ezek a változások – egy első fázisban – szorosan kapcsolódtak az ipari fejlődéshez és a munkaerő igényeinek kielégítéséhez, amely feltétele az egészségügyi szolgáltatások, biztosítások és a népesség egészségének javítása, az egyre növekvő munkaerőigény kielégítése érdekében. Foucault rámutatott arra, hogy a biopolitika megjelenése nyomán a társadalom mint munkaerőforrás került képbe, ekkor a „kapitalizmus kezdte felmérni önnön munkaerő-készültségét, a betegség társadalmi dimenziót kapott: az egészség fenntartása, a gyógyítás, a szegény betegek ellátása, a betegség okainak és patogén gócpontjainak a keresése olyan közteherré vált, amelyet az államnak egyfelől magára kell vállalnia, másfelől viszont ellenőriznie is kell".[37] A XVIII. századi polgári, kapitalista, ipari társadalom hatalmi technikájának alkotórésze tehát a népesség gazdasági és politikai problémaként való feltűnése, „megjelenik az erőforrásként, munkáskézként vagy munkaerőként felfogott népesség".[38] Ahogy *A tudás archeológiájában* is megírja Foucault: a XVIII. és XIX. század elején „a népesség egészsége az ipari társadalmak által megkívánt gazdasági normák egyikévé válik",[39] így a biohatalom létrejötte a kapitalizmus kibontakozásának előfeltétele is egyben.[40]

A szocialista városok esetében a várostervezés és az iparosítás szorosan kapcsolódott a népesség termelési kapacitásának maximalizálásához. A városi tér kialakítása – beleértve a munkáslakásokat és az ipari területeket a társadalom termelőerejének maximalizálására irányultak. A biolpolitikai vonatkozások itt is erőteljesen megjelentek: családpolitikai intézkedések és az abortusz tilalma terén (Ratkó-rendelet abortusztilalma 1949-1953 között,[41] Kádár-kori abortuszbizottságok), melyek igazodtak az állam demográfiai és politikai célkitűzéseihez, a népességnövekedés fenntartása, a munkáskezek kitermelése érdekében. Ez a tendencia 1956-os év szabályozása nyomán zárult le,[42] és „a hetvenes évek gulyás kommunizmusa által fellazított szabályok szinte kontroll nélkülivé tették a terhességmegszakítást".[43] A szocialista állam azonban nemcsak a népesség fizikai erőnlétének fenntartására és szabályozására törekedett, hanem ideológiai értelemben is kísérletet tett egy új szocialista emberideál létrehozására. Emellett a szocialista biopolitika nemcsak az élet optimalizálását tűzte ki célul, hanem egyes társadalmi

[36] FOUCAULT 2000b, 301.
[37] FOUCAULT 2001, 208.
[38] FOUCAULT 1996a, 28.
[39] FOUCAULT 2001, 68.
[40] FOUCAULT 1996a, 145.
[41] Vö. TIHANYI 2024, 1808.
[42] Vö. TIHANYI 2024, 1811.
[43] TIHANYI 2024, 1816.

csoportok (osztályellenségek, politikai ellenfelek, kulákok) kizárását, elhurcolását, bebörtönzését, munkatáborba való kényszerítését. Foucault rámutatott arra, hogy a XIX. században a biohatalom részeként megjelenik az „állami rasszizmus”[44] is, amely nyomán a népesség két részre osztódik, egyrészt arra, amelyet optimalizálni kell, másrészt amelyet minimalizálni kell.[45] Foucault kihangsúlyozza, hogy ezafajta modern rasszizmus nem feltétlenül kötődik pusztán az ideológiához, ugyanakkor vitathatatlan, hogy ez a jelenség erőteljesen megmutatkozik a szocialista rendszerben.

4. Panoptikon és Nagy Testvér

> „Rajk László külügyminisztert, a párt régi harcosát, saját kérésére halálra ítélték. A kivégzés a kölcsönös egyetértés és bizalom jegyében folyt le, kisszámú meghívott előtt”.[46]

> „Hova megyünk? Felakasztanak? Mondják meg nyugodtan! Egyszer mindenkinek meg kell halni. Maguknak is fiúk! Már a mamájuk is néma volt maguknak?”[47]

Foucault bemutatta a hatalom pozitív és negatív formáját, a fegyelmező-normalizáló társadalom kialakulását, amely elemei építészetileg is ötvöződnek Bentham panoptikon-elgondolásában: „Bentham Panopticon-ja ennek a kompozíciónak az építészeti alakzata”,[48] mely egyben mintaként is szolgál az egész társadalom és annak intézményei számára. Bentham 1791-ben megjelent *Panopticon, or The Inspection House* c. könyvében összegzi a panoptikon elméletéti és gyakorlati megvalósításának részleteit. Már egy 1787-ben írt levelében javaslatot tesz Bentham egy fegyintézet építésére a bátyja *Felügyeleti Ház* vagy *Laboratórium* fedőnéven futó tervezete alapján. Bentham levelében kifejti, hogy a tervezett épület:

„alkalmazható lesz, úgy vélem, kivétel nélkül minden olyan létesítmény számára, melyekben, egy nem túl nagy szabad vagy épületek által körülvett térben meghatározott számú embert felügyelet alatt kell tartani. Legyen a cél bármilyen különböző vagy akár egymással ellentétes is: lehet az *a javíthatatlanok megbüntetése, a tébolyodottak őrzése, az erkölcstelenek megreformálása, a gyanúsítottak fogva tartása, a lusták foglalkoztatása, a tehetetlenek fönntartása, a betegek gyógyítása,* a bármely iparágban *törekvők betanítása, vagy a fölcseperedő nemzedék* terelése az *oktatás útjára*: egyszóval alkalmazhatjuk a halál szobáinak *örök*

[44] FOUCAULT 1996a, 123.
[45] FOUCAULT 1996a, 154-155.
[46] ÖRKÉNY 2024.
[47] Részlet BACSÓ Péter 1969-es, *A tanú* c. filmjéből.
[48] FOUCAULT 1990, 120.

börtöneként, tárgyalás előtti *előzetes fogházként*, *fegyintézetként, javító intézetként, dologházként, manufaktúraként, őrültek házaként, kórházként*, vagy *iskolaként*".[49]

Bentham bemutatta, hogy a panoptikus elv minden esetben alkalmazható, amikor az egyének sokaságára egy feladatot vagy viselkedésmódot akarnak rákényszeríteni. Foucault is kihangsúlyozza, hogy ez az elv – némi módosítás mellett – alkalmazható minden intézményben, ugyanakkor beépíthető bármilyen funkcióba, legyen az nevelés, terápia, termelés, büntetés, fegyház, javítóintézet, nevelőintézet, rendőrség, kórház, iskolai, orvosi-pszichiátriai, sémák, adminisztrációs apparátus, hiszen „a figyelő szemnek kényszerítő ereje van".[50]

Bentham kérdése a börtön megreformálására vonatkozó törekvésekor az volt, hogy a tér milyen felosztása feleltethető meg a hatalom, ellenőrzés, felügyelet, normalizálás hatékony működésének szempontjából. Felismerte, hogy a leghasznosabb az lenne, ha a felügyelő/normalizáló tekintet mindenhol jelen lenne, a teljes egyéni és társadalmi történést figyelemmel kísérné, úgyhogy mindent lát, de ő maga láthatatlan maradna. Bentham levelében kifejti, hogy mi képezi a tervezet hatásosságának, hatékonyságának, effektív működőképességének alapgondolatát: „a tökéletesség ideális foka, ha volna ilyen cél, az volna, hogy minden egyes személy az idő minden egyes pillanatában ténylegesen eme meghatározottság alatt álljon. Mivel ez lehetetlen, az ehhez leginkább közelítő kívánalom, hogy minden pillanatban legyen okuk azt *hinni*, hogy felügyelet alatt vannak, és ne legyenek képesek meggyőződni ennek ellenkezőjéről".[51] Ezek alapján a leghatékonyabb és legeffektívebb szürke gépezet működőképességének lényegi feltétele, hogy az ember – legyen az elítélt, fogvatartott, munkás, beteg, tanuló, stb. – állandó tudatában legyen a saját megfigyeltségének.

Az ezeket a hatalmi mechanizmusokat megtestesítő megfigyelési gépezetnek vannak megfigyelőállomásai, „ideális modellje a katonai tábor",[52] melynek markáns karakterei tükröződnek a városrendezésben, a munkásnegyedek, kórházak, menhelyek, börtönök és nevelőintézetek kialakításában. Foucault a bebörtönzés és felügyelet közegét vizsgálva, rámutatott arra, hogy ez a Bentham-féle felügyeleti modell nem marad meg a börtön falain belül, hanem kiterjed a teljes intézményrendszerre, valamint kiterjed a társadalom egészére, kialakítva a *fegyelmező társadalmat*. Ez a komplexum „laboratóriumi oldaláról nézve olyan gépként használható fel, amely tapasztalatokat szerez, módosítja a viselkedést, dresszírozza vagy újraidomítja az egyént",[53] széles körben lehetővé teszi, hogy „kísérleteket végezzenek" az embereken.

Foucault Bentham-hoz kötődő **panoptikon**-elmélete jól alkalmazható a szocialista városrendezésre is, de túl is szárnyalja azt. A szocialista városrendezés során kialakított lakótelepek és középületek úgy lettek megtervezve, hogy a közösségi

[49] BENTHAM 2021.
[50] FOUCAULT 1990, 103.
[51] BENTHAM 2021.
[52] FOUCAULT 1990, 103.
[53] FOUCAULT 1990, 122.

terek és a felügyeleti mechanizmusok integrálódjanak a város struktúrájába. A lakótelepek monoton, standardizált formában épültek, ahol a közösségi ellenőrzés és az állandó láthatóság beépült a hétköznapi életbe. A terek és épületek kialakítása ideológiai szimbolikát is hordozott, a köztéri szobrok, emlékművek és épületek a szocialista értékeket, a proletárdiktatúrát és a kommunista eszméket hirdették. A közszolgáltatások és a közterek használata politikai ellenőrzés alatt állt, a társadalmi interakciók, rendezvények és közéleti események a párt irányítása alá kerültek, az embereket arra „ösztönözték", hogy *figyeljék* egymást, és jelentsék a gyanús viselkedést, amely tetőzte a megfélemlítést és a paranoia légkörét.

A szürke gépezet kiegészült a kommunista ideológiával. A Magyar Népköztársaság elnyomó mechanizmusai sokkal szélesebb spektrumot ölelnek fel, mint amit a fegyelmező társadalom valaha is lefedhetne. Ezek az aspektusok magukban foglalják az állami megfigyelést, titkosrendőrséget, besúgóhálózatot, politikai represszió, propagandát, cenzúrát, a mobilitás korlátozását, kínzást, lelki elnyomást, terrort, megtorlást és az ideológiai nevelést, ezeket jelképezik az ÁVH kegyetlenkedései, a koncepciós perek gyakorlata, politikai bebörtönzések, kényszermunkatáborba való elhurcolások. Összességében tehát a kommunista eszméken nyugvó szocialista állam célja közel sem pusztán a viselkedés fegyelmezése és normalizálása volt, hanem a teljes gondolkodásmód és életforma ideológiai átalakítása, a társadalom totális ideológiai irányítása. Felidézve újra Foucault: „két »patologikus formát« szeretnék megemlíteni – a hatalom két »betegségét« –, a fasizmust és a sztálinizmust".[54]

Záró gondolatok

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy egy poszt-szocialista, megváltozott politikai-társadalmi közegben milyen kihívásokkal szembesül egy ideologizmus által megtervezett tér mint *otthon*? A rendszerváltás után következik be az iparvidékek lassú hanyatlása és az ipari munkanélküliség megjelenése, ezzel együtt pedig a szocialista urbanisztika utópikus terének, az ideális munkás-város ideális társadalmának „válsága". Deleuze az *Utóirat az ellenőrzés társadalmához* c. 1990-es írásában már a zárt intézmények válságát vetíti előre, felismerésében a fegyelmező társadalmat fokozatosan felváltja az *ellenőrző társadalom*,[55] vagyis már voltaképpen nem a hatalom zárt intézményein keresztül gyakorlódik a kontroll. Ezek alapján például a gyár zárt terét a korporáció váltja fel, mely kiterjedhet többek között a munkát végző otthonára egyaránt. Deleuze nyomán, Byung-Chul Han is rámutat arra, hogy a fegyelmező társadalom fegyelmezett szubjektumának zárt környezete és zárt létesítményei voltak, ez azonban mára már nem állja meg helyét.[56] Napja-

[54] Foucault 1997, 269.
[55] Vö. Deleuze 1997.
[56] Vö. Byung-Chul Han 2020, 27.

inkban a robotizáció, automatizmus, mesterséges intelligencia, algoritmusok alapvetően átformálják a munkáról és a munkásról alkotott képünket, bizonyos területeken mondhatni szükségtelenné, „fölöslegesé" válik maga a munkás is.

Új terek jönnek létre, ugyanakkor a digitális térben is megvalósul egyfajta „digitális területfoglalás".[57] Napjainkban a virtuális világok, online közösségek, közösségi médiaplatformok, virtuális irodák szintén heterotóp sajátosságokkal bírnak.

Fontos eredmény, hogy Agamben rámutat arra, hogy „a humántudományok, a szociológia, az urbanisztika, az építészet próbálják ma elgondolni és megszervezni a világ városainak közösségi tereit, annak világos felismerése nélkül, hogy azok középpontjában – ha átalakítva, és látszólag humánusabbá téve is – még mindig a *puszta élet* áll, amelyet a huszadik század nagy totalitárius államainak biopolitikája határozott meg".[58] Habár véget ért a XX. század két nagy totalitarista rendszere, valamint olyan diktatúrák mint fasizmus, nácizmus, kommunizmus, azonban probléma-megoldási, infrastrukturális, szervezési és egyéb kérdésekben fel-felbukkanak a totalitarista, diktatórikus probléma-megoldások tünetei, amelyek bizonyos vonatkozásban hozzátartoznak már az állami gondolkodáshoz.

A hatalmi mechanizmusok olyan patológiáinak árnyékában élünk mint a fasizmus és kommunizmus, még ha jó esetben nem is térnek vissza hasonlóan szélsőséges rendszerek, helyesen mutat rá Foucault munkássága többek között arra is, hogy például „a fasizmus és a sztálinizmus egyszerűen kiterjesztett egy sor olyan mechanizmust, amelyek már léteztek a Nyugat társadalmi és politikai rendszereiben".[59]

[57] Byung-Chul Han 2023, 136.
[58] Agamben 2023, 260.
[59] Foucault 2020, 276.

BIBLIOGRÁFIA

AGAMBEN 2019
AGAMBEN, Giorgio: *Ami Auschwitzból marad*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2019.

AGAMBEN 2023
AGAMBEN, Giorgio: *Homo sacer*. *A szuverén hatalom és a puszta élet*. Budapest, Typotex Kiadó, 2023.

BACSÓ
BACSÓ Péter: *A tanú*. [1969].

BENTHAM 2021
BENTHAM, Jeremy: *Panopticon. Részletek Jeremy Bentham nagy hatású utópiájából 1749.* 2021.05.28. Internet: https://1749.hu/szepirodalom/proza/jeremy-bentham-panopticon-reszletek.html [Letöltés: 2024.11.09.]

B. STENGE 2022
B. STENGE Csaba: Tatabányai élmunkások. In: *Tanulmányok Tatabánya történetéből III.* Szerk. B. STENGE Csaba. Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, Tatabánya, 2022.

BYUNG-CHUL HAN 2023
BYUNG-CHUL HAN: *Mi a hatalom?* Budapest, Typotex Kiadó, 2023.

BYUNG-CHUL HAN 2020
BYUNG-CHUL HAN: *Pszichopolitika*. A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák. Budapest, Typotex, 2020.

DELEUZE 1997
DELEUZE, Gilles: Utóirat az ellenőrzés társadalmához. In: *Buldózer. Médiaelméleti antológia.* Szerk. SUGÁR János. Budapest, Média Research Alapítvány, 1997. 5-8.

FOUCAULT 1976
FOUCAULT, Michel: Die Macht und die Norm. In: *Mikrophysik der Macht. Über Strafjustiz, Psychiatrie und Medizin*. Berlin, Merve Verlag, 1976. 114-124.

FOUCAULT 1990
FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1990.

FOUCAULT 1996a
FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története. I.* A tudás akarása. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1996.

FOUCAULT 1996b
FOUCAULT, Michel: *Les Utopies réelles ou lieux et autres lieux*. France Culture, 1966 december 7. Internet: https://www.youtube.com/watch?v=lxOruDUO4p8&t=13s. [Letöltés: 2024.11.09.]

FOUCAULT 1997
FOUCAULT, Michel: A szubjektum és a hatalom. In: *Testes könyv II*. Szerk. KIS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor S. K. – ODORICS Ferenc. Szeged, Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, 1997. 267-292.

FOUCAULT 1998
FOUCAULT, Michel: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Debrecen, Latin Betűk Kiadó, 1998.

FOUCAULT 2000a
FOUCAULT, Michel: Eltérő terek. In: *Nyelv a végtelenhez*. *Tanulmányok, előadások, beszélgetések.* Szerk. SUTYÁK Tibor. Debrecen, Latin Betűk Kiadó, 2000, 147-156.

FOUCAULT 2000b
FOUCAULT, Michel: „Kormány-fővel" gondolkodni. In: *Nyelv a végtelenhez*. *Tanulmányok, előadások, beszélgetések.* Szerk. SUTYÁK Tibor. Debrecen, Latin Betűk Kiadó, 2000, 287-306.

FOUCAULT 2000c
FOUCAULT, Michel: *Szexualitás és hatalom*. In: *Nyelv a végtelenhez*. *Tanulmányok, előadások, beszélgetések.* Szerk. SUTYÁK Tibor. Debrecen, Latin Betűk Kiadó, 2000, 271-286.

FOUCAULT 2001
FOUCAULT, Michel: *A tudás archeológiája*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 2001.

FOUCAULT 2014
FOUCAULT, Michel: *Rendellenesek. Előadások a Collège de France-ban (1974-1975).* Budapest , L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, 2014.

FOUCAULT 2020
FOUCAULT, Michel: *Society must be defend*. Lectures at the Collège de France, 1975-1976. Penguins Books, 2020.

HORVÁTH 2013
HORVÁTH Attila: A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszere. In: *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére.* Szerk. MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely. Budapest, ELTE Eötvös, 2013.

MARX 1973
MARX, Karl: Tézisek Feuerbachról. *Létünk*. 1973. 2-3. 123-131.

ÖRKÉNY 2024
ÖRKÉNY István: *Egyperces novellák*. Internet: https://mek.oszk.hu/06300/06345/06345.pdf [Letöltés: 2024.11.09.]

TIHANYI 2024
TIHANYI Miklós: Adalékok az abortusz büntetőjogi megítélésének történetéhez, *Belügyi Szemle*, 2024/10.1799–1817. Internet: https://doi.org/10.38146/BSZ-AJIA.2024.v72.i10.pp1801-1819 [Letöltés: 2024.11.09.]

Molnár Ágnes

Gyermekek a lakótelepen[1]

Reflexiók Bognár László Lépcsőház *című vizuális antropológiai kiállításának képeihez*

A lépcsőház mint átmeneti tér a Bognár László által készített fotók szerint csak „nyomokban tartalmaz" gyermekeket. Mindössze 3 olyan hely van, ahol valami utal arra, hogy a legfiatalabb korosztály tagjai közül is élnek jónéhányan a lakótelepen: az első helyszínen készített fotókon egy lakásbejárat előtti falra kihelyezett matricákat és a lakásban élő gyermek rajzait látjuk (30., 31., 32. kép)[2], egy másikon kisgyermek szállítására alkalmas babakocsit (34. kép)[3], a harmadik helyen pedig falfirkákat, habár nem lehetünk biztosak abban, hogy ezek valóban gyerekek művei (52.).[4]

Ebben a kihaltnak tetsző átmeneti térben, mint ahogy a felnőttek mozgása, úgy a gyermekeké is időszakokhoz kötött, ritka tünemény. A kutató mindenesetre nem örökített meg olyan pillanatokat, amikor kicsik és nagyok, együtt vagy külön, jöttek-mentek volna.

Milyen lehet gyermekként lakótelepen élni? Milyenek a lakótelepi terek – nem csak az „átmeneti terek", hanem a privát és nyilvános terek is – a gyermekek szemében, más-e, mint a felnőttekében? Ahogy Csőregh Éva pedagógus-szociológus kérdezi majd fél évszázada íródott könyvében: „alkalmas életforma-e a lakótelep a gyermek számára, illetve, ha jelenleg nem az, mit lehetne és kellene tenni ahhoz, hogy azzá legyen?"[5]

Hogy e kérdést meg tudjuk válaszolni, érdemes a fizikai teret a társadalmi környezettől külön vizsgálnunk. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a kettő viszonyában az utóbbi a fontosabb, hiszen a fizikai környezet önmagában mindig csak keret, lehetőséghalmaz. A meghatározó a kulturális és társadalmi háttér: azon belül az, hogy milyen a szülő és a gyermek viszonya, a felnőttek mennyire tudnak figyelmet szentelni a gyermekeknek, mennyire felügyelik a térbeli mozgásukat, milyen a család életmódja, milyen az anyagi helyzete.

[1] A tanulmány a NKFI-143598 számú, *„Köztérkutatás nem organikus városokban"* című pályázat keretében készült.
[2] Lásd jelen kötet 161., 162. és 163. oldalán!
[3] Lásd jelen kötet 165. oldalán!
[4] Lásd jelen kötet 183. oldalán!
[5] CSŐREGH 1978, 223.

1. kép
Gyerekek a tiszaszederkényi (ma Tiszaújváros) lakótelepen, 1968.
Fortepan / Szalay Zoltán

Azért a környezet sem érdektelen, hiszen a gyermek ahhoz adaptálódik, annak keretei között tanulja meg, hogy milyen a világ, az válik számára otthonossá. Lukovich Tamás A posztmodern kor városépítészetének kihívásai (2001) című könyvében leszögezi, hogy a gyermekek részére, azaz a jövőbeni világnépesség nagy része számára a városok informális bölcsők. A gyermekek szempontjából ideális tereknek funkcionálisan és esztétikailag megfelelő felületekkel, a képzeletet serkentő változatos formákkal, védelmet nyújtó határokkal, világosan megkülönböztethető szintkülönbségekkel kell rendelkezniük. Szükséges a legszélesebb értelemben vett tanulási lehetőségek biztosítása a fizikai környezet megfelelő, viselkedési szituációkban és érzékszervi élményekben gazdag formálása által. Sajnos, sok új városépítészeti együttes meglehetősen unalmas, sivár (informális) tanulási lehetőséget biztosít a gyerekek számára. Pedig fontos lenne, hogy változatos mozgásformákat tegyenek lehetővé, kapcsolatot kínáljanak a természetes világgal (növény, állat, ásvány), s hogy minimális legyen a közutak forgalma, kevés legyen a veszélyhelyzet. Különösen azért nem szabad ez utóbbit figyelmen kívül hagyni, mert a gyermekek a felnőttekhez képest spontánabbak, impulzívabbak, ingerkeresők, hajlamosak bárhol játszani, különösen azon „nem komponált területeken”[6], amelyek próbára tévők, kihívóak számukra. Ezek a helyek – mint például a városi grundok, építkezések, elhanyagolt, üres épületek, szemétlerakók – bizony többnyire nem játékra valók. Hogy a lakótelepi gyermekekre leselkedő veszélyek mekkora problémát jelentettek a valóságban is, és nem csak az építészeti tankönyvek

[6] LUKOVICH 2001, 128-129.

üres intelmeiről[7] volt szó, azt jelzi az egykori Leninváros (a mai Tiszaújváros) példája. Hiába nevezték valamikor a „gyermekek városának", mégis sokáig gond volt az utcán játszó gyermekek testi épségének megóvása az építkezésre tartó teherautók és a növekvő személygépkocsi forgalom miatt.[8]

Ideális esetben a térbeli léptékek megfelelnek a gyermekek életkori sajátosságainak: a lépcső elhelyezkedése, a kilincs magassága, az üzletek pultjainak magassága az ő igényeikhez is igazodjanak, hogy ne frusztrálja őket mindennapi felfedező tevékenységük során.[9]

A gyermekek védelme érdekében is alakíthattak ki olyan lépcsőházi korlátrendszert, mint amilyen Bognár László albumának 7. fotóján látszik.[10]

2. kép
Játszó gyerekek Kazincbarcikán, a Béke téren, 1967.
Fortepan / Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ

Mivel az az érzékszervi és percepciós sajátosságok életkorral változnak, és a kicsik nehezebben tájékozódnak, szükséges lehet emlékezetes helyek, jelzőpontok „betervezése". A fentebb említett, gyermekek jelenlétről tanúskodó lépcsőházi fotók közül rögtön példának is hozhatjuk azokat, amelyeken a lakás bejárata melletti falon, illetve az odavezető úton gyermekrajzok és matricák sorakoznak. Az, tehát, hogy az egyébként a felnőttek szemében vitatható esztétikai értékkel bíró díszítmény felkerült e félig nyilvános helyre, nem kizárólag és nem elsősorban a gyer-

[7] LUKOVICH 2001, 128-129.
[8] ISPÁN 2020, 48.
[9] LUKOVICH 2001, 133.
[10] Lásd jelen kötet 138. oldalán!

mek(ek) jelenlétének kommunikációja a külvilág felé, hanem az ő számukra kihelyezett támpont ahhoz, hogy a lépcsőház sok egyforma lépcsőfordulója és ajtaja közül ki tudják választani az otthonukét (30., 31., 32.)[11].

A lakótelepeken egyébiránt „a körülmények nem kedvezőek az ember territoriális viselkedésének gyakorlására”[12] (egy lépcsőházra túl sok lakás jut, minden bejárat egyforma stb.), így a díszítmények egy ilyesfajta igényt is kielégíthetnek. Ahol kisgyermekek laknak, ott nekik kedvezve jelölik ki a szülők a saját terület határait.

3. kép
Lakótelepi játszótér Budapesten a Tahi utca 50-54. előtti parkban, 1962.
Fortepan / FŐFOTÓ

Vajon gondoltak-e a tervezők arra, hogy a lakótelepen gyermekek is élni fognak? Természetesen kellett, hogy számoljanak velük, hiszen fiatal családok tíz- és százezrei számára készültek az új házak. Az 1960-70-es években azonban az elsődleges cél az volt, hogy minél gyorsabban, nagy tömegben építsenek lakótelepeket a lakásválság megoldására, a városokba áramló munkások elhelyezésére. Az időszűke és az anyagi-technológiai korlátok is arra szorították az építőket, hogy egyforma háztömbök sokaságát húzzák fel. „A lakótelep kicsit mindig ’világteremtés’”[13]- összegzi kutatásának tanulságait Csőregh Éva. Ez az újonnan, az 1960-70-es években rohamléptekkel teremtett világ kezdetben egyhangú és kopár volt.

[11] Lásd jelen kötet 161., 162. és 163. oldalán!
[12] LUKOVICH 2002, 134.
[13] CSŐREGH 1978, 84.

Erről számtalan, a Fortepan gyűjteményéből kiválogatott lakótelepi fotó is tanúskodik.[14] Azóta a lakótelepek emberibbek lettek, már-már zöldterületi lakóövezetnek számítanak[15], de ehhez kellett legalább 10-15 év, amíg egybeérett, „összehonosodott”[16] az emberi és a természeti környezet. A színvonalasan kiképzett és jól fenntartott közterületek és közparkok mennyisége általában a presztízs jelzője is. A szegényebb, de gondosan karban tartott területek a lakosság magasfokú önbecsüléséről tanúskodnak.[17]

4. kép
Aszfaltra rajzoló gyerekek Budapesten,
a Fiastyúk (Thälmann) utcai lakótelepen, 1961.
Fortepan / Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény

[14] Vö: SÁNDOR – LEGÁT 2023.
[15] CSŐREGH 2002.
[16] CSŐREGH 1978, 71.
[17] LUKOVICH 2002, 130.

Nem a kopárság volt az újonnan épített lakótelepek egyedül kifogásolható sajátossága. Nagyobb baj volt az, hogy az olyan kiszolgáló intézmények, mint az üzletek, közoktatási intézmények, vagyis a bölcsődék, óvodák iskolák, a művelődési központok is csak óriási késéssel készültek el, s még akkor is zsúfoltak voltak.[18] Amikor azonban a közoktatási intézmények végre megépültek, Leninvárosban például a közparkokat, játszótereket a köznevelési infrastruktúra részeként kezelték. Kialakították a „korosztályos parkok rendszerét": az ifjúsági parkban sportpályákat, tekepályát, céllövöldét, szabadtéri színpadot, csapatgyűlésre alkalmas helyet alakítottak ki. Utóbbiakat majálisra, augusztus 20-i ünnepségekre máig használják.[19] Az első kultúrpark már 1968-től kezdve a kisgyermekes édesanyák, bölcsődés óvodás, iskolás gyermekcsoportok kedvelt helyévé vált.[20] 1979-ben nevelési célokra jelentős társadalmi munka igénybevételével KRESZ parkot építettek, 1984-ben pedig az ifjúsági park szomszédságában átadták a természetvédelmi oktató parkot szabadtéri tanteremmel, tanösvényekkel és oktatótáblákkal. A kisebbek számára szinte minden lakótömb mellett épült külön játszótér, 1979-ben immár szám szerint 42, amelyek a fő közlekedési utaktól messze helyezkedtek el, voltaképpen félig-meddig privát térként funkcionálva.[21] Emiatt kapta meg Leninváros állandó jelzőként a „fiatalok városa" és a „jövő városa" címet, míg a riválisKazincbarcika már 1974-ben az „iskolaváros", „a parkok városa", „a szobrok városa", „tiszta virágos város" címekkel büszkélkedhetett.[22]

Bár a városvezetés szemmel láthatóan nagy figyelmet fordított a közterekre, a korabeli újságcikkek tanúsága szerint a városközösség egyes tagjai az 1980-as évektől rendszeresen megrongálták és teleszemetelték a játszótereket, a parkokat.[23] Az elhanyagolt területek a „kételkedés kollektív légkörét" tükrözik[24], ahol az önkifejezés antiszociális formái válnak uralkodóvá. „Sajnos a kollektív önbecsülés hiányának Magyarországon egyre nagyobb az aktualitása"- állapította meg már két évtizede is Lukovich Tamás.[25] Az építészeti szakirodalom szerint az antiszociális viselkedést a nevelés és jó minőségű iskoláztatás segítségével lehetne megelőzni, illetve azzal, hogy a fiatalok önkifejezési igényének kielégítésére speciális lehetőséget biztosítanak a nyilvános terekben: pl. graffitik készítésére alkalmas újrafesthető falfelületet hoznak létre, vízparti homoksávokat létesítenek stb. Az úgynevezett „participatív táj"[26] rengeteg lehetőséget adhat a különféle szerepek és feladatok tanulására, az (öncélú) felfedezésre, képességek tesztelésre, valamint önmaguk kifejezésére. A serdülők igénylik az ilyesfajta változatos szórakozási-sportolási lehetőségeket. A neoempirista építészet képviselői szerint nem csak a fiatalokat, hanem általában minden korosztály tagjait ösztönözni kell arra,

[18] CSŐREGH 1978, 71.
[19] ISPÁN 2020, 46-47.
[20] ISPÁN 2020, 47.
[21] ISPÁN 2020, 47.
[22] ISPÁN 2020, 50.
[23] ISPÁN 2020, 51.
[24] LUKOVICH 2002, 130.
[25] LUKOVICH 2002, 130.
[26] LUKOVICH 2002, 132.

hogy aktív használóivá váljanak az őket körülvevő térnek, amit az ún. igényekre reagáló vagy társadalmilag érzékeny környezet képes biztosítani.[27]

5. kép
Mászókán ülő kislány Budapesten, a Lakatos úti lakótelepen, 1963.
Fortepan / Rácz Vekerdi Gyuláné

Ez lett volna tehát az ideális. A nyers valóság viszont az volt, hogy a legtöbb újonnan épített, nagy, monoton, paneltömbökből álló lakótelepek sokáig nem voltak alkalmasak az ilyesfajta önkifejezési-megismerési igények kielégítésére. Nem csak a gyermekek és a fiatalok részére volt ingerszegény a lakótelepi környezet, hanem a felnőttek számára sem jelentett semmiféle motivációt arra, hogy kimozduljanak lakásaikból s közösségi életet éljenek. Ezeken a kisvárosnyi méretű telepeken nem voltak sétára hívogató valódi, kirakatokkal, látványosságokkal szol-

[27] LUKOVICH 2002, 134.

gáló utcák, városi belső terek, kávézók, szórakozóhelyek; legtöbbször a belső városmagtól elszakított szuburbán jellegű alvóvárosként funkcionáltak, ahol a lakosok „homo colonus"-szá, barlanglakóvá süllyedtek vissza.[28]

Az első beköltözők még hozták magukkal a korábbi, kisebb léptékű lakóhelyeik szokásait, de ezek hamar kikoptak. „A hatvanas évek kisebb méretű lakótelepein még tetten érhető volt valamelyest a falusias légkör (...), de egy évtizeddel később a tízemeletes panelházak lakói már nem barátkoztak (...), sokkal inkább az elidegenedés volt jellemző."[29] S ha jobban belegondolunk, ezért aligha kárhoztathatók azok az emberek, akik városonként és lakótelepenként teljesen eltérő arányban a legváltozatosabb, – rurális, szuburbánus és urbanizált – miliőből származnak, más-más életformát, szokásokat hoznak magukkal, s így nem is nagyon találták meg a közös hangot.[30]

6. kép
Fiúk labdáznak Budapesten, az óbudai kísérleti lakótelepen, 1963.
Fortepan / Széky

[28] CSŐREGH 1978: 98.
[29] ARADI-HANKÓ 2023.
[30] CSŐREGH 1978: 180.

Ez sajnálatos módon kihatott a gyermekek szociális készségeire is. Csőregh Éva – aki pedagógusként nap mint nap megtapasztalta ennek hatásait – rámutat az okokra: A régi lakhelyük szociális hálójából kiszakított gyermekek, amikor a lakótelepre költöztek szüleikkel, „az új környezetben mindannyian idegenek, magányosak", szükségük volna eleven és ösztönző kapcsolatokra, de „az /családi/ élményháttér hiánya passzivitáshoz, gyenge szociális mobilizálhatósághoz vezet".[31] Az általa 250 fős mintán végzett kérdőíves kutatás szomorú eredménye az, hogy mindennek tetejében az 5-8. osztályos diákok csupán 10%-a írt a szülőkkel való időtöltésről, beszélgetésről.[32]

7. kép
Lakótelepi játszótér Budapesten,
a Fiastyúk (Thälmann) utcai lakótelepen, 1962.
Fortepan / FŐFOTÓ

Ha már a szülőkkel nincs szabadidős programjuk, maradna a saját korosztályuk társasága. Azonban a lakótelepi gyerekeknek már 40-50 évvel ezelőtt is kevés lehetőségük volt arra, hogy szabadidejükben kortárscsoportokkal találkozhassanak. Ha mégis megtették, akkor máshol nem nagyon volt rá módjuk, mint az utcán, a lépcsőházakban vagy a pincehelyiségekben, de abban sem volt sok köszönet. A lakók és a házmesterek az ártalmatlan gyerekcsapatot gyakran deviáns bandáknak hitték, és szétkergették őket.

[31] CSŐREGH 1978, 132.
[32] CSŐREGH 1978, 133.

Így aztán a szabadidő eltöltésében a legfőbb probléma már hajdanán is az, hogy a gyerekek nem éltek egészséges életmódot, nem aludtak eleget, alig tartózkodtak a friss levegőn, sportolással, kirándulással, a szabadban való mozgással nagyon kevesen töltötték idejüket – ellenben rengeteget, napi 4 órát tévéztek, s gyakran éjszakába nyúlóan. Mindez permanens kialvatlanságot, ebből fakadó magatartászavarokat, szegényes élményvilágot, kissé beszűkült életmódot vonzott maga után – egy másik, 1983-as kutatás szerint.[33] Valószínűleg a fiatalok is érezték ennek az életmódnak a hátulütőit. Amikor a tanárnőjük kérte, hogy írják-rajzolják le, milyen otthonban szeretnének élni, az derült ki, hogy a legtöbb gyerek vágya egy kertes családi ház.[34]

Hogyan lehetett volna, hogyan lehetne enyhíteni azon a hiányon, amit a természettel és a természetes életmóddal való kapcsolat elvesztése jelent? A svédek már a XX. század közepén kidolgoztak egy olyan programot, melynek köszönhetően igyekeztek a falusi környezetet rekonstruálni a lakótelepek közösségi tereiben. Itt a gyerekeknek lehetőségük van arra, hogy a játékon keresztül tanulják meg a felnőttek tevékenységeit, és megvalósítsák önmagukat: bódévároskákat, házikókat építhetnek, amit aztán befesthetnek, állatot tarthatnak, kertet művelhetnek; csupa olyan tevékenységet végezhetnek, amely elősegíti az egészséges személyiségfejlődésüket.[35] A magyarországi lakótelepeken a gyerekek gyakran annyira ingerszegény környezetben kénytelenek felnőni, hogy már elképzelni sem igazán tudják, mivel lenne különb az életük, ha bármit kívánhatnának: „képzeletüket is jórészt megköti valóságállapotuk".[36] Már az 1970-es években is voltak kicsit jobb körülményeket biztosító lakótelepek, mint a budapesti XVIII. kerületi Lakatos úti lakótelep, ahol szinte minden tömbhöz tartozik játszótér, és nagy „megszelidítetlen", természet által uralt területek kínálkoznak a játékhoz.[37] Ez azonban csak a szükséges, ám nem elégséges előfeltétele a gyermekek egészséges fejlődésének. A másik, jóval nagyobb hatást gyakorló tényező a családi és a társadalmi környezet, amelyet lehetetlenség a tervezőasztalon vonalzóval és ceruzával megtervezni.

[33] TAKÁCSNÉ 1983.
[34] CSŐREGH 1978, 100.
[35] CSŐREGH 1978, 226.
[36] CSŐREGH 1978, 224-227.
[37] CSŐREGH 1978, 224-227.

BIBLIOGRÁFIA

ARADI-HANKÓ 2023
ARADI-HANKÓ Péter 2023: *A panelházak lakói nem barátkoztak.* Internet: https://enbudapestem.hu/2023/11/04/a-panelhazak-lakoi-nem-baratkoztak 2023.nov.04. [Letöltés: 2024.12.04.]

CSŐREGH 1978
CSŐREGH Éva: *Lakótelepi gyerekek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

CSŐREGH 2002
CSŐREGH Éva: Azóta. Egy utánkövető vizsgálat tapasztalatai, kérdései. *Új Pedagógiai Szemle,* 2002. május, 104–109. Internet: https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/csoregh-eva-azota [Letöltés: 2024.11.30.]

ISPÁN 2020
ISPÁN Ágota Lídia: *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltása az urbanizáció hatására*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajzi Intézet, 2020.

LUKOVICH 2001
LUKOVICH Tamás: *A posztmodern kor városépítészetének kihívásai.* 2. jav., bőv. kiadás, Pallas Stúdió, Budapest, 2001.

SÁNDOR – LEGÁT 2023
LTP – Tíz emelet boldogság. / Ten Floors of Happiness. Szerk. SÁNDOR Dávid – LEGÁT Tibor. Fortepan Könyvek 7. Fortepan – ZuckerMűvek, Budapest, 2023.

TAKÁCSNÉ 1983
TAKÁCSNÉ Tancsics Mária: Lakótelepi gyerekek hétvégi szabadidős szokásai. *Vasi Szemle,* 1983/4. szám, [Napjaink – Közelmúltunk].

Nagy Emőke

Temetőből park

Közteresedés és zöldülés egy nagyváradi lakótelepen

A nagyvárosi lakótelepekről nem a zöldterületek dominanciája, a nagy kertek és parkok, és nem is a közterek jutnak először eszünkbe, hanem inkább az uniformizált, egységesített, lakhatásra szánt, tömegtermelésben készülő otthonok. A szocialista lakótelepek tervezésekor a gyorsaság, az előállítási költségek minimumon tartása, a tömegek elhelyezése fontosabb volt,[1] mint az élhető, zöld környezet megteremtése, vagy a rekreációra, közösségi együttlétekre is alkalmas közterek kialakítása. Ha jutott is némi figyelem a környezetre, az elsősorban a lakások belső tereit és a tömbházak egymáshoz mért távolságát jelentette, illetve a kiszolgáló épületek, óvodák, iskolák, üzletek tervezését és megépítését. A lakótelep – bevallottan vagy sem – keretként szolgált az élethez: az ott lakókon múlott, hogy mit kezdenek a lehetőségekkel. A lehetőségek, a tér uralása sokszor csak a lakások ajtajáig terjedt, már a lépcsőházakban is kevéssé jelenik meg a tulajdonosi szemlélet, a közterekben pedig egyáltalán.

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy egy példán keresztül mutassa be, hogyan veszik birtokba a lakótelepeken élők a közteret, és ehhez milyen városvezetési akciók vezethetnek el.

A bemutatott esettanulmányban több rétegét vizsgálom annak a folyamatnak, mely során egy városi temetőből városi park lett.

A vizsgálat terepe, ideje és módszere

Nagyvárad Románia északkeleti részén fekszik, a magyar határtól mintegy 8 kilométerre. Az első világháborúig és rövid ideig a második világháború alatt Magyarországhoz tartozott. Etnikai és vallási összetétele jelenleg is vegyes, az 1977-es évig a magyar többségű város a kommunizmus alatti erőltetett iparosítás következtében lett román többségű. A városban a történelmi emlékek, helyek és épületek jelentős része a magyar világhoz kötődik – mint a most bemutatandó hajdani temető is.

[1] Jelen tanulmány terjedelmi korlátok miatt nem tér ki részletesen a lakótelepek kelet-európai építéstörténetére és körülményeire, valamint az urbanizációs folyamatok elemzésére, de a téma számos magyar és román kutatót foglalkozatott már az építési időszakban és az elmúlt években is, lásd például Csizmady 2008, Egedy 2001, Bíró 1994, Tiberiu 1971, Demeter 2014, Mihailescu 2009.

A vizsgálat 2008-ban indult, rendszeres időközönként készített fényképfelvételekkel. A vizsgálat a doktori disszertációm résztémája volt, pontosabban a lakás külső környezetének tanulmányozása során merült fel mint lehetséges irány, mint kisebb téma. Az egy nagyobb lakótelep több aspektusára, az épületekre, a balkonokra, az ablakokra, ajtókra, a kiszolgáló egységekre, közösségi terekre, templomokra, iskolákra, óvodákra, üzletekre, parkokra, játszóterekre, utakra és terekre fókuszáló kutatás során több mint nyolcszáz kép készült. A recens fotókat egészítik ki azok a magángyűjteményekben lévő képek, amelyek az 1960-as, 1970-es és 1980-as években készültek a két lakótelepen, és amelyek között kifejezetten a zöldterületekre vonatkozóak nincsenek (kivétel ez alól a most bemutatott temetőpark területe), de jól mutatják az építési időszakbeli állapotokat. Az általam készített képekkel összevetve a változások is jól érzékeltethetőek, hiszen szerepelnek ezek között régi típusú játszóterek, garázsok a jelenlegi parkolóhelyek helyett, képek a Körös-parton készült családi és mikroközösségi eseményekről, valamint képek a hajdani Olaszi temetőről. A temetőről készült fekete-fehér képeket Darabont József bocsátotta rendelkezésemre, köszönet érte.

A fotókat egészítik ki az itt lakókkal készült interjúk, amelyek a közelmúlt gyakorlatára, lakótelepi életmódjára éppúgy vonatkoznak, mint a rendszerváltás előtti időszakra, a beköltözések idejére. Az interjúkban elszórtan a temetőre és annak használatára is utalnak az interjúalanyok, mert a disszertációmban vizsgált lakóház a hajdani temető, jelenlegi park közvetlen közelében található.

Mi számít zöldterületnek a lakótelepen?[2]

A téma feldolgozásakor szükséges a zöldfelület és a zöldterület fogalmak definiálása, amit értelmező szótárak[3] és törvények segítségével tudunk a legpontosabban megtenni.

Zöldfelület minden olyan terület, amelyet növényzet borít, függetlenül annak felhasználásától, tulajdonjogától vagy nagyságától. A zöldterület a zöldfelületnek csak egy része, mégpedig: *„[a] település beépítésre nem szánt területeinek részben vagy egészben állandóan növényzettel fedett, más terület-felhasználási egységhez nem tartozó közterületei, kivételesen közhasználat céljára átadott területei.”*[4]

Így minden zöldterület egyben zöldfelület is, de nem minden zöldfelület számít zöldterületnek. Az idézett meghatározásból két fontos dolog következik: egyrészt a növényzet jelenléte elengedhetetlen szempont, tehát egy park, amelyet felújíta-

[2] A zöld területek funkcióváltásairól részletesen lásd Nagy Emőke: A zöld terek funkcióváltozásai két nagyváradi lakótelepen 1960 után c. tanulmányt (NAGY 2019), jelen tanulmányban csupán néhány, a téma szempontjából fontos részletet közlök a tanulmányból.

[3] DEX ’09

[4] *Alapfogalmak*

nak, de oda fákat nem telepítenek, és a területet térkövezik, nem zöldterület. Másrészt minden zöldterület közterület, tehát nem tartoznak ide a magántulajdonban lévő családi házak kertjei.

A román és a magyar jogi és szakmai meghatározások csupán árnyalatokban térnek el egymástól. Megegyeznek abban, hogy a zöldterületek minden esetben köztulajdonban álló területek, és az ezekhez való hozzáférés lehet teljes, nem korlátozott, valamint korlátozott. Előbbi kategóriába jellemzően a közparkok tartoznak, utóbbiba pedig a botanikus kertek, épületek körül lévő zárt és csak időszakosan látogatható parkok.

A román törvény[5] az alábbi kategóriákat és típusokat határozza meg a települések belterületi zöldterületeit illetően:

1. korlátlan használatot biztosító, nyilvános zöldterületek: parkok (*parcuri*), kertek (*gradini*), parkosított terek (*scuaruri*), beültetett sávok (*fasii plantate*).
2. speciális felhasználású nyilvános zöldterületek:
    2.1 botanikus kertek és állatkertek, szabadtéri múzeumok, kiállítóterek, állatok futtására, pihenésére szánt terület és cirkuszok;
    2.2 amelyekre ráillik a közellátás jellege: bölcsődék, óvodák, iskolák, egészségügyi intézmények, szociális intézmények, vallási építmények és intézmények, temetők;
    2.3 sportlétesítmények és -parkok, melyek alkalmasak sporttevékenység gyakorlására (ideértve többek között a csemeteültetvényeket, üvegházakat, a kikapcsolódást és a szórakozást biztosító erdős területeket, valamint tavak és folyók védelmi területeit).

A kutatás és a tanulmány elkészítése során a fentiek mellett a zöldterületek meghatározásánál figyelembe vettem a város hivatalos álláspontját és meghatározását, valamint az itt élők gyakorlatát: milyen területeket definiálnak zöldterületként.

A lakótelepi zöldterületek meghatározásánál a következő szempontokat vettem figyelembe:

1. a terület nincs kizárólagos egyéni magántulajdonban, ha korlátozottan is, de elérhető a közösség számára (akkor is, ha nem a közösség teljes létszámára, hanem csak egy csoportjára érvényes a használat);
2. a területen megtalálható legalább egy az alábbi természeti elemekből: fa, bokor, fű, virágok, folyó/patak;
3. a terület rekreációs célokra alkalmas (akár az egyén, akár a közösség számára);
4. a terület a lakótelepen található.

[5] 24/2007-es törvény, utoljára módosítva a 47/2012-es törvényben.

A szempontoknak egészében az alábbi területek felelnek meg:

1. lépcsőházak, bejáratok melletti, kisméretű (néhány m²) területek, amelyeket a város a jelenlegi állapotok szerint a lakótársulások kezelésébe ad kötelezettségként és nem lehetőségként;
2. (kiépített vagy a szokás alapján kialakult) utak a tömbházak között, amelyek fás részeken találhatóak, növényzettel szegélyezettek egyik vagy mindkét oldalon;
3. senkiföldjei: utak találkozásánál, a beépítés nem hasznos területei, tömbházak közötti funkció nélküli tér, amely azonban közösségi használatban és a város, az önkormányzat tulajdonában és kezelésében van;
3. játszótér, amennyiben parkosított, füvesített, vagy parkban található;
4. park;
5. (egykori) Olaszi temető;
6. Béke-domb;
7. a folyó árterülete, a töltés oldala, a Körös-part.

Mi épülhet egy zöldterületen és mit találunk itt jelenleg?

A román törvények szerint[6] az alábbiak létesíthetőek a zöldterületeken:

1. sétányok (*ale pietonale*),
2. utcabútorok (*mobilier urban*),
3. sport-, pihenési- és játék eszközök (*amenajari pentru sport, joc si odihna*),
4. kiállítási és kulturális építmények,
5. ideiglenes könnyűszerkezetes építmények kereskedelmi és élelmezési céllal (*constructii usoare cu carecter provizoriu pentru activitati de comert si alimentatie publica*),
6. WC-k (*grupuri sanitare*),
7. karbantartási építmények.

Mindezek az épületek, bútorok, építmények együttesen nem haladhatják meg az adott zöldterület 10%-át, és ezt a korlátozást a város be is tartja, legalábbis a vizsgált parkban.

A zöldterületek használata, beépítése, időszakos vagy végleges építményekkel való ellátása többnyire a terület használatának jellegéből adódik: a parkban például nyilvános illemhely épült, valamint kis bódék, amelyekben fagylaltot, üdítőt lehet vásárolni. Egészében elmondható, hogy a kiállítási és kulturális építmények kivételével mindegyik kategória elemei megtalálhatók itt. Helyszíni megfigyelések alapján a parkok használata időjárás, és nem évszak függő: ha nem esik az eső, még az amúgy rekreációra alkalmatlan, főutak kereszteződésében található, csupán utcabútorokkal ellátott (padok) területet is használják üldögélésre, mint a

[6] 24/2007. törvény, utoljára módosítva a 47/2012. törvényben.

Béke-dombon található park. Az utcabútorok elhelyezése egyaránt érvényes a város által létrehozott és üzemeltetett terekre, és a lakótömbök melletti, lakók által rendben tartott zöldterületekre is.

Nagyváradi lakótelepi kutatásaim során, az interjúk alkalmával gyakran került szóba az Olaszi temető. A városfejlesztési, urbanisztikai fejlesztések egyik célja az otthonosság megteremtése, a most bemutatott esetben azonban van egy csoport a városon belül, amelyik ebben a fejlesztésben veszélyeztetettséget érez. Az tanulmány ennek az ellentmondásnak az okait kívánja vázlatosan bemutatni, valamint bemutatni az események néhány lehetséges értelmezési keretét.

A tér funkciói az elmúlt ötven évben fokozatosan átalakultak: temetkezési helyből városi közpark lett, szakrális térből profán tér, az emlékezés helyéből a rekreáció, az aktív pihenés helyévé vált, magyar térből román hellyé változott. A használók köre is ennek megfelelően alakult, ma már mindenki számára használható, városi köztérként funkcionál. Temetőként a használat ideje kiemelt időpontokban sűrűsödött: temetések, halottak napja. Parkként a használat ideje szétterül, elmerül a mindennapokban, immár nem kötődik konkrét, kiemelt időhöz.

A temető története

A temetőt 1779. február 9-én nyitotta meg a római katolikus egyház, ekkor még Nagytemetőnek[7] hívták. A 19. századig a város szélének számított az elhelyezkedése, mezők vették körül, csak a déli oldalán állt egy házsor. 1863-ban hozzácsatoltak egy katonai temetőt, majd a városvezetés kezdeményezésére megnyitották a görögkatolikusok, az ortodoxok és a reformátusok előtt is. A 19. és a 20. század során ide temetkeztek a város elöljárói, építészek, művészek és egyházi személyiségek, akik az akkori etnikai arányoknak megfelelően döntően magyar nemzetiségűek voltak. A temetőben felhalmozódtak a magyar emlékek, értékek, működése alatt ez volt ugyanis a város elitjének temetkezési helye. Nem csak a város nagy múltú, nemesi családjai – Rhédey, Hoványi, Gorove, Gerliczy –, hanem a város életében meghatározó püspökök, építészek sírja is itt volt, úgy mint Bunyitay Vince, Lipovniczky István, vagy idősebb és ifjabb Rimanóczy Kálmán sírja.

Az etnikai konfliktusok már az 1930-as években megjelentek: egy korabeli újságcikk tanúsága szerint a román nemzetiségű városlakók azt kifogásolták, hogy ők nem temetkezhettek a temetőbe, míg a magyarok, megfelelő csúszópénz ellenében megtehették azt.

A temetőt annak alapításától az 1970-es évek elejéig (és kitüntetett alkalmakkor, például halottak napján a nyolcvanas években is) mindazok használták, akiknek halottaik voltak ide temetve. Az emlékezés helyeként funkcionált, a szakralitás állt a középpontjában, minden funkciója ehhez a szakralitáshoz kapcsolódott. A nagyváradi magyarság számára nem csupán, mint megszentelt tér volt fontos,

[7] PÉTER 2005, 156.

hanem egyfajta helyi magyar pantheonként is funkcionált (ez a funkciója később, a kétezres évek végén újra hangsúlyossá válik).

A temető 1972-ben kapott zöldövezeti státuszt, ekkor nyilvánították zárt temetőnek, és ettől kezdve nem temetkezhettek ide a város lakosai, bár néhány alkalommal még adtak ki ide engedélyt, jellemzően abban az esetben, ha a családnak volt itt családi sírboltja. Az államszocializmus alatti terület- és városrendezés során, a hetvenes években kezdődött meg az akkor a város nyugati szélének, perifériájának számító területen a lakótelep építése, így a temető városszéli státusza fokozatosan szűnt meg, és tagozódott be a város szövetébe.

A hivatalos bezárástól a terület első felosztásáig a funkciók keveredése, a rendszer felbomlása volt a jellemző. A periférián élők, a deviánsok, az egy-egy szubkultúrához tartozó marginalizálódott elemek használták főként: prostituáltak, hajléktalanok, huligánok, csellengő fiatalok csoportjai. A környéken lakók fokozatosan szorultak ki a temetőből: eleinte parkként, zöldterületként használták, főként rekreációs célokra (séta, gyerekek levegőztetése, kutyák sétáltatása), leginkább a nyolcvanas években. Ebben az időszakban már körbeépült a temető, három oldalról tömbházak, a negyedik oldalról a Rogériusz negyed megmaradt magánházai határolták. Temetői funkciójában már szinte csak halottak napján működött: a kilencvenes évek elejéig még fellobbant egy-egy síron az emlékezet lángja.

A rendszerváltás után, 1995-ben osztották fel a területet a történelmi egyházak között, a görögkeleti és a református egyház ekkor körbe is kerítette a saját területét. A város saját területének pusztulása azonban tovább folytatódott: a bezárt sírkertet nem őriztették, így a sírokat feldúlták, a kereszteket és síremlékeket ledöntötték, a megmaradt kápolnákba hajléktalanok és huligánok költöztek. A közbiztonság erősen romlott, annak ellenére, hogy a rendszerváltásra a temetőt körbenőtte a lakótelep, és a lakótelepen nem volt más ilyen méretű zöldterület vagy park. A lakótömbök építése során ültettek ugyan fákat és cserjét az épületek közé, de rekreációra, pihenésre, játszásra egyszerre alkalmas zöldterület nem volt itt.

A funkciók át is alakultak és ki is bővültek: a református egyház szinte azonnal elkezdte új templomának építését, hogy a rogériuszi gyülekezet immár saját templomába kerülhessen. A görögkatolikus egyház is felépítette templomát a területen. A katolikus egyház és a város területe azonban még hosszú évekig gondozatlan maradt. A *2009-ig tartó időszakban* az egykor megszentelt tér egy része ismét szakrális funkciót kapott a két templommal, másik része, a városé fokozatosan profanizálódott, majd kriminalizálódott: öngyilkosság, erőszakos cselekmények, lopások és támadások tették rossz hírűvé a területet.

Bár már 2002-ben felmerült az ötlet, hogy a város a saját részén közparkot hozzon létre, erre *2009-ig kellett várni.* A terület rendezése során több korosztály igényeit is figyelembe vették. Játszóteret alakítottak ki, amit a kisgyerekes szülők rendszeresen és nagy tömegekben látogatnak, hétköznap és ünnepnapokon, amikor az időjárás engedi. Bekerített és külön világítással ellátott futball- és kosárlabda pályát hoztak létre az iskolások és a fiatal felnőttek számára, amit gyakran este is használnak, mert ingyenes, és mert a közelben nincs hasonló adottságú, csapatjátékra alkalmas tér. A kisállatot tartók számára kutyafuttatót alakítottak ki,

ma már kettő is üzemel, egy a nagyobb, egy pedig a kisebb állatok számára. A területen van görkorcsolya-pálya, skateboard pálya, bicikliút, sétányok, filagória, padok, sakkozó helyek kialakítva, fagylaltárus – és itt vannak a megmaradt felújított kápolnák. A park területén jelenleg három kápolna található, mindhárom felújítva, de bezárva, raktárnak használva. A Havasy-kápolnát, ahonnan a reformátusokat temették, lebontották.

A terület nevének változása

A 19. században még *Nagytemetőnek* hívták a sírkertet, Halácsy Sándor 1859-ben megjelent térképén még így szerepel.[8] Később a város egyik legrégebbi – ma a központ egy részét is magába foglaló – negyede után nevezték el Olaszi temetőnek. A közeli villamosmegálló hivatalosan is ezt a nevet viselte, már a rendszerváltás előtt is.

A park kialakításakor felvetődött az elnevezés kérdése is. A helyi tanács határozataiban először Olaszi temetőként, majd a *Csend parkjaként* (*Parcul Linistii*) jelenik meg. A környéken lakók mindkét névvel elégedettek lettek volna, mert szimbolikusan továbbvitte a terület történetét, a név kapcsán (is) elmesélhetővé vált a múlt. De a város a 467/ 2013.07.20-án kelt helyi tanácsi határozatával a parkot *Mihai Viteazulra* keresztelte. A döntés hátterében a főtér rendezésének ügye áll. A város felújította a központban a főteret, ahol a felújításig Mihai Viteazul szobra állt. Mihai Viteazul Románia első egyesítőjeként szerepel a román nemzeti történetírásban, szinte minden nagyobb romániai városban neveztek el róla utcát, teret, kapott szobrot, akkor is, ha semmilyen helyi kötődése nem volt. A főtéri munkálatok után oda Ferdinánd király szobrát tervezték elhelyezni, így azonban Mihai Viteazul szobrának helyet kellett keresni. A szobor elhelyezését készítette elő a park átnevezése.

Az elnevezés ellen helyi szervezetek is tiltakoztak, erről számolt be a Krónika újság 2013. június 4-én:

> *„A figyelemfelkeltő akció Ilie Bolojan polgármester azon kezdeményezése ellen irányult, mely szerint az egykori temetőből lett zöldövezetet a régi, történelmi neve helyett Mihai Viteazulról keresztelnék el. Az elöljáró azért szeretné az egykori havasalföldi fejedelemről elnevezni a parkot, hogy majd oda költöztethesse a vajda jelenleg Szent László téren álló szobrát. «Magyar temető volt. Éppen elég, hogy felszámolták, nem kell az erőszakos honfoglalás» – mondta lapunknak Molnár Andrea, a flashmob egyik résztvevője, aki szerint mindent meg kell próbálni, hogy megakadályozzák a névmódosítást. Bartha Béla, az EMI tagja lapunknak azt mondta, a szervezetnek már korábban eszébe jutott a villámcsődület ötlete, de kivártak, hátha mások is lépnek az ügyben."*[9]

[8] PÉTER 2005, 156.

[9] Forrás: Krónikaonline.ro (https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/tiltakozas-az-olaszi-parkert)

A város az Olaszi temető parkká alakításával egy időben, egy másik városrészben is alakított ki parkot temető helyén, és annak a helyi kötődésű *Szőlős* (*Seleus*) nevet adta. Az az elnevezés utal a hajdan a város mellett lévő, szőlőtermesztéssel (is) foglalkozó falura, így az a név továbbviszi a helyi történelmet, tehát van a városban gyakorlat arra, hogy a lokális terek elnevezésében tovább élhessen a múlt. A tiltakozások eredményeként a város 2018-ban ismét átnevezte a parkot, ezúttal Olaszi park lett a neve, és a mai napig így is hívják.[10]

A városlakók viszonya a temetőhöz

A terület mai megítélése több tényezőtől is függ, ezek közül a legfontosabbak:

1. az egyén *nemzetisége*: a magyarok többsége (összefüggésben a többi tényezővel) gyalázatnak, szentségtörésnek tartja a park létrehozását, a halottak emlékének meggyalázásának. A románok többsége a terület rendezését, hasznosítását, funkcionalitását hangsúlyozza;
2. az egyén *valláshoz való viszonya*: a vallásosak (nemzetiségre való tekintet nélkül) sírgyalázásnak, isten ellen való vételeknek tartják a park létrehozását;
3. az egyén *származása*: a régi nagyváradiak (magyarok és románok vegyesen) erősen kötődnek a múlthoz, a területben a város egy kiemelt jelentőségű terét látják, az újonnan betelepülők pedig a park európai jellegét és szükségességét hangsúlyozzák;
4. az egyén *lakhelye*: a közelben lakók, akik gyakrabban használ(hat)ják a teret örülnek a változásnak, a Váradról elszármazottak inkább azt sérelmezik, miért nem tették rendbe a területet, miért nem lett belőle történelmi sírkert.

Az életkor úgy tűnik, nem jelenik meg hangsúlyos befolyásoló tényezőként a hozzáállásban, fiatalok, középkorúak és idősek ugyanúgy előfordulnak minden kategóriában.

A fenti kategóriák természetesen nem zártak, a határok elmosódnak, a hozzáállást legtöbbször ezek valamiféle keveréke határozza meg, csupán az arányok változnak, illetve a megnyilatkozás felülete: a facebookon „élő” nagyváradi csoportokban az emlékezők és a sajnálkozók vannak többségben, a parkot használók körében viszont azok, akik alapvetően örülnek a változásnak, a terület rendezésének.

[10] HCL nr. 1147/28.11.2018.

Értelmezési lehetőségek

A szimbolikus térfoglalás, avagy az etnikus olvasat

Impériumváltáskor a hódítók első tettei közé tartozik az őslakosok temetőinek elpusztítása, mint ahogyan az őslakosok is a halottaikhoz, temetőikhez ragaszkodnak a legtovább. A két világháborút követően létrejövő új államhatárok önmagukban nem változtatták meg a népesség etnikai összetételét. A temető 1972-es bezárása, majd sorsára hagyása és teljes felszámolása értelmezhető a románság szimbolikus térfoglalásaként is – a magyarok egy jól meghatározható csoportjának tagjai számára egyértelmű, ez jelenik meg a beszélgetésekben és a közösségi média tematikus csoportjaiban megjelenő bejegyzések hozzászólásaiban is.

A politikai olvasat

Az egyik magyar párt (EMNT) helyi csoportjának akcióiban is felbukkan a temető, mint helyi lerombolt, megcsúfolt pantheon, mint a helyi magyarság egyik szimbóluma. Kötődik ez az olvasat a szimbolikus térfoglaláshoz, a tér szimbolikus visszafoglalása a cél. Ebben az olvasatban eltűnik a funkcionalitás, a tér szimbolikus, történelmi jellege válik annak szinte egyetlen attribútumává.[11] Ebben az olvasatban a tér a politikai emlékezet szimbolikus tere is. Nem a város szerves része többé, hanem egy történelmi konstrukció, mely a helyi magyarságot szimbolizálja: ahogyan a sírokat és az őket jelző (magyar feliratú) fejfákat eltüntették, úgy próbálják eltüntetni a nagyváradi magyarságot is. Ezért különösen fontos az emlékezés, a halottak napi gyertyagyújtás a hajdani temetőben. Az elszármazott nagyváradi magyarok körében, akiknek halottaik is voltak ide eltemetve, ez a retorika a legerősebb, legalábbis ez fejeződik ki leghangosabban, és ezt a retorikát erősítik a helyi magyar napilapok cikkei is (Bihari Napló, Reggeli Újság). Ebben az olvasatban azonban nincs helye mindazoknak a románoknak, akiknek szintén voltak itt halottaik: a halottak napi megemlékezés, melyet a párt szervez minden elemében magyar. Az égő gyertyákból kirakott Olaszi felirat csak magyarul jelenik meg, a rövid megemlékezés nyelve a magyar, a résztvevők magyarok.

A vallási olvasat

Mária Terézia 1775-ben rendelte el a monarchia területén a templom és a temető szétválasztását, új köztemetőket már csak a városokon kívül lehetett nyitni. Ilyen rendelet azonban nem létezett a Román fejedelemségekben, így az ortodox vallásúak számára a templom és környezete – ideértve a közvetlenül mellette, az azt körülvevő temetőt is – a szent tér. A temetők a román falvakban ma is a templom

[11] A halottkultuszhoz kapcsolódó szimbólumok nemzeti szimbólumokká válására a kopjafák eddig nem látott népszerűsége is jó példa.

körül vannak (pl. Máramaros), így ők nem tekintenek a város szélén lévő, templom nélküli temetőre szent helyként – így érthetőbb, hogy a nagyváradi születésű, román nemzetiségű lakosok körében miért nincs a magyarokéhoz hasonlóan hangos felháborodás.

Az urbanisztikai olvasat

A hajdan a település szélén lévő temetőt körbenőtte a város, és bár vannak példák arra, hogy ilyen temetők megmaradnak zárt temetőknek, az emlékezet helyeinek egy városon belül (pl. Prágában a zsidó temető), a pragmatikus urbanisztikai olvasat szerint a városnak nagyobb szüksége van használható, közösségi terekre és zöldterületre, mint emlékezési helyekre. Nagyvárad urbanisztikai fejlesztéseinek egyik központi eleme a zöldterületek növelése, parkok és zöld folyosó létesítése. 2011-ben a város elnyerte a Románia Zöld Fővárosa címet a kétszázezernél nagyobb városok kategóriájában.

Az emlékezet és a történelem közötti különbségek

A Pierre Nora által leírt emlékezet és történelem közötti különbség jól látható, a folyamat tetten érhető a temető recepciójában is, ahogyan az emlékezetből történelem lesz. A temető még képes *lieu de memoire*-ként működni, amíg vannak emlékezők. A jelenlegi magyar közösség tevékenysége éppen erre irányul, ezért volt fontos a név megtartása is.

Végezetül a temető-park története értelmezhető egy *mintába való illeszkedésként* is: nem egyedi eset az, hogy egy már nem működő temetőt a helyi közösség felszámol, ahogyan az sem egyedi, hogy ez a helyiek egy csoportjának tiltakozásába ütközik.

Összegzésként elmondható, hogy a temetőből lett park recepciója vegyes, több értelmezési keret egymásra hatásából rajzolható ki. Ezek az értelmezési keretek vagy síkon szinte minden megnyilatkozó esetében összemosódhatnak és megjelenhetnek, noha eltérő mértékben és arányban.

BIBLIOGRÁFIA

Alapfogalmak
Alapfogalmak. Magyar Tájépítészek Szövetsége. Internet: http://tajepitészek.hu/alapfogalmak [Letöltés: 2018. április 23.]

BÍRÓ 1994
BÍRÓ A. ZOLTÁN: Szocialista urbanizáció a hetvenes-nyolcvanas években. Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki medencében. KAM *Antropológiai műhely,* 2. 1994, 3. sz. 95-136.

CULICIU 2017
CULICIU, CRISTIAN: Oraşul din oraş: Rogerius, cel mai mare cartier din Oradea, de la o întindere de case modeste la labirintul de blocuri comuniste, *BIHOREANUL, 2017. augusztus 27.* Internet: http://www.ebihoreanul.ro/stiri/ultima-or-31-6/orasul-din-oras-rogerius-cel-mai-mare-cartier-din-oradea-de-la-o-intindere-de-case-modeste-la-labirintul-de-blocuri-comuniste-136292.html
[Letöltés: 2017. szeptember 26.]

CSEDŐ–ERCSEY–GEAMBASU–PÁSZTOR 2003
CSEDŐ KRISZTINA – ERCSEY KÁLMÁN – GEAMBASU RÉKA – PÁSZTOR GYÖNGYI 2003: A kolozsvári elsőgenerációs városlakók. *Erdélyi Társadalom,* 1. 2003, 2. sz. 67-84.

CSIZMADY 2008
CSIZMADY ADRIENNE: *A lakóteleptől a lakóparkig.* Budapest,
Új Mandátum Könyvkiadó, 2008.

DEMETER 2014
DEMETER CSANÁD: *Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika Székelyföld elmaradott régióiban – 1968–1989.* Csíkszereda,
Státus Kiadó, 2014.

DC 2011
Delimitarea cartierelor din Municipiul Oradea. Internet: http://oradea.ro/stiri-si-evenimente/se-delimiteaza-cartierele-din-oradea [Letöltés: 2017. október 21.]

DEX ’09 2009
Dictionarul explicativ al limbii romane (editia a II-a revazuta si adaugita). Academia Romana, Istitutul de Lingvistica „Iorgu Iorgan”, Editura Univers Enciclopedic Gold. Internet: https://dexonline.ro/definitie/parc/866120 [Letöltés: 2018. április 23.]

EGEDY 2001
EGEDY TAMÁS: A lakótelepek társadalmi környezetének átalakulása a rendszerváltozás után. *Földrajzi Értesítő*, 50. 2001, 1–4 szám.

KORDICS 1998
KORDICS IMRE: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*. Partiumi füzetek 2. Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, 1998.

MIHAILESCU–NICOLAU–GHEORGHIU–OLARU 2009
MIHAILESCU – NICOLAU – GHEORGHIU – OLARU: Blocul intre loc si locuire. Teme si probeleme de etnologie urbana. In: *Etnografii urbane. Cotidianul vazut de aproape.* Szerk. MIHAILESCU, VINTILA. Iaşi, Polirom, 2009.

NAGY 2019
NAGY EMŐKE: A zöld terek funkcióváltozásai két nagyváradi lakótelepen 1960 után In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv XIII.*, Szerk. KENYERES, István. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2019.

PÉTER 2005
PÉTER I. ZOLTÁN: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége.* Budapest, Noran Kiadó, 2005.

PUG ORADEA 2016
Plan Urbanistic General Oradea, etapa 4. Reglementari urbanistice, Memoriu de sinteza. Internet: http://www.oradea.ro/subpagina/plan-urbanistic-general [Letöltés: 2017. október 21.]

SIDU ORADEA 2017–2023
Strategia Integrata de Dezvoltare Urbana a Municipiului Oradea. Internet: http://www.oradea.ro/dezbateri-publice/dezbatere-sidu [Letöltés: 2018. január 15.]

TIBERIU 1971
TIBERIU, BOGDAN: *Társadalmi integráció Brassó egy új lakótelepén. A szocialista városok és a szociológia.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971.

R. Nagy József

Kozmaszag és sáros papucsok[1]

Terep-asszociációk Bognár László Lépcsőház *című vizuális antropológiai kiállításának képeihez*[2]

Az elmúlt három évtizedben számos hagyományos és dokumentumfilmes terepmunkát végeztem, köztük több olyat is, ahol lépcsőházak szóba kerültek. Központi témaként a lépcsőház sohasem volt a kutatások célja, így az ezekről szóló interjúrészletek többnyire csak érintőlegesen szerepeltek publikációimban. Bognár László vizuális antropológiai kiállításának anyagára azonban számos beszélgetőtársam múltban rögzített interjúra reflektál. Más települések (Rudabánya, Ormosbánya, Alberttelep, Rudolftelep, Kazincbarcika, Salgótarján), más közösségek, más szabályszerűségek, más viszonyok, de ugyanúgy a lépcsőház az összekötő kapocs. Jelen írás az interjúkat, illetve a hozzájuk fűzött kutatói értelmezéseket és asszociációkat tartalmazza.

> *„Régóta lakom a kétszintes házban. Na, azóta minden, de minden vasárnap hallom, hogy az alattam lakó szomszéd felesége reggel nekilát elkészíteni a húslevest, meg a kirántott húst. Klopfolja a húst, aztán 12-kor süti, a szag meg kijön a lépcsőházba. Na, azok vasárnap még soha, de soha nem ettek mást, csak húslevest, meg rántott húst. A változást csak az jelenti, hogy néha rizzsel, néha krumplival, néha meg petrezselymes újkrumplival eszik a húst. Hozzáteszem, mi se sokszor eszünk mást, igazából nem is tudom, mikor volt más, mint húsleves..."*[3]

Az idézet egy idősebb férfi visszaemlékezése, amelyben nemcsak a mindennapi élet unalmas ismétlődése jelenik meg, hanem a szomszédok közötti különleges kapcsolatok is. A lépcsőház, mint közös tér, fontos szerepet játszik ebben az összefonódásban. A lépcsőház nem csupán az a hely, ahol közlekedünk, hanem egy olyan tér is, ahol a szomszédok mindennapjai összefonódnak, találkoznak, a lakók

[1] A tanulmány a NKFI-143598 számú, *„Köztérkutatás nem organikus városokban"* című pályázat keretében készült.

[2] A kiállítás 2024. november 22-én a KVAT folyosógalériájában (Miskolc-Egyetemváros, C/1. épület III. emelet) nyílt meg. A kiállítás képanyagát a *Fényképek* fejezetben jelen kötet is tartalmazza.

[3] Az interjú eredeti megjelenési helye: R. NAGY 2010, 153.

és a látogatók kommunikálnak. Az illatok és hangok – például a főzés illatai, szagai, vagy a klopfolás zaja – mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a különálló lakások határai ideiglenesen elmosódjanak. A magánélet és a közösségi élet határai feloldódhatnak, így válnak a személyes szokások nyilvánvalóvá, mindenki számára ismertté.

Az interjú középpontjában a vasárnapi ebéd áll, ami hétről hétre szinte rituális állandósággal jelenik meg. Az interjúalany alatt lakó szomszéd családja mindig húslevest és rántott húst készít, ami a Magyarországon megszokott életformára utal. A normalitás egyik jele hazánkban, hogy a vasárnapi ebédet az a szentháromság uralja, ami a húslevesben, a rántott húsban és a köretben (esetleg savanyúságban) ölt testet. A konklúzió kézenfekvő – a szomszédom normális. Ez az az étel, amit minden „normális" ember szeret, amivel nem lehet mellélőni, gyerekkori emlékeket idéz fel, nosztalgiázások alapja, alfája a magyar életnek. Bár apró változtatások előfordulnak – például a köret típusa, az alapanyag karaj vagy tarja legyen –, ezek nem hoznak valódi újdonságot. A beszélő is elismeri, hogy az ő családja sem tér el sokkal ettől a hagyománytól, ami egyfajta közös kulturális normát tükröz.

1.kép
Rudabánya, a Petőfi telepi (régebben Rákosi telep) emeletes házai,2006.

A nemzeti traumák és a rántott hús szent jellege összekapcsolódik egy össznépi projekciós tesztben, hiszen szinte mindenki emlékszik arra, hogy látott már Nagy-Magyarország alakú húst. A beszélgetőtárs története mögött egy szélesebb társadalmi kontextus is felsejlik, a hétvégi húsleves és a rántott hús hagyományos magyar ételek, amelyek utalnak a háború utáni generációk étkezési szokásaira és az ételekhez fűződő érzelmi kötődésekre. A férfi története nem csupán az ő élményeit tükrözi, hanem egy egész generáció életmódját is.

Az interjúrészletben két fő helyszín van, a szomszéd lakása és az interjúalany otthona. Bár fizikailag különállóak, az illatok és zajok révén mégis összekapcsolódnak. A szomszéd főzésének részletei annyira élénken jelennek meg, hogy szinte mi magunk is átéljük azokat – főleg úgy, hogy maguk is hiszünk, a rántott hús szentségében. Ez mutatja, hogy bár a két háztartás különbözik, a lépcsőház használata miatt ezek a határok elmosódnak, a minden- és ünnepnapi rutinok monotóniája és kulturális állandósága pedig nosztalgikus keretet ad az emlékeknek.

„Az úgy a '60-as évek körül lehetett, hogy valamiért be kellett mennem egy vasárnap Veresékhez, oda az egyszobás lakásokhoz, s láttam, hogy zsírban pirított apró krumplit ebédelnek, olyan nagyon apró krumplit, amit már semmire se lehet használni. Veresné nagyon elszégyellte magát, s nagyon hosszasan kérlelt, hogy ne mondjam el senkinek, hogy ők vasárnap nem húst ettek. Hiába nyugtatgattam, még akkor is kérlelt, amikor már kifelé mentem."[4]

Az interjúrészlet egy 82 éves nő emlékeit idézi fel a múlt század közepéről, amely nemcsak személyes, hanem társadalmi, gazdasági és kulturális szempontból is betekintést nyújt a korszak mindennapi életébe. A történet középpontjában egy látogatás áll a Veres család egyszobás lakásában, benne a krumpliból készült, egyszerű ebéd, amely a család anyagi helyzetére, illetve a jelen lévő társadalmi normáira mutat rá.

Az interjúrészletben a lépcsőház nem explicit módon jelenik meg, de a történetben szereplő „egyszobás lakások" utalnak egy olyan társasházi környezetre, amely az adott településen (egy vidéki bányászkolónia emeletes házakkal rendelkező részében) jellemző volt. A lépcsőház itt sem csupán fizikai tér, hanem egyfajta szociális színtér is, ahol a közösség normái, elvárásai meghatározó szerepet játszanak.

A látogatás az egyszerű vasárnapi ebéd idején történik, ami lehetőséget nyújt arra, hogy betekintsünk a család magánéletébe. Az egyszobás lakás említése egyértelműen jelzi a Veres család szerény életkörülményeit. Ez a környezet szoros kapcsolatban áll az ebédül szolgáló étellel, a zsírban pirított apró krumplival, amelyet „már semmire se lehet használni", a szűkös anyagi helyzet szimbólumával. A vasárnapi ebéd, amely hagyományosan kiemelt jelentőségű étkezés, általában húsból állt a korszak társadalmi normái szerint, s áll ma is. Ezzel szemben a Veres család egyszerű étele szégyenérzetet kelt Veresnében, utalva arra, hogy az étel nem felel meg a közösség, sem a lépcsőházban lakók, sem a kívülről jött látogató elvárásainak sem.

[4] Az interjú eredeti megjelenési helye: R. NAGY 2010, 153.

A történet mélyen átszőtt a korszak társadalmi normáival. A hús hiánya nemcsak szégyellnivaló gazdasági szintet jelképez, hanem a társadalmi stigmatizációtól való félelmet is. Veresné szorongása és hosszasan ismételt kérlelése, hogy ne mondják el, mit ettek, a közösség ítélkezésétől való félelem kifejezése. Ez a reakció világít rá arra, hogy a közösség tagjai között oly' erős kontroll és elvárás érvényesült, amelyhez az egyén gyakran még saját korlátait is meghaladva igyekezett alkalmazkodni. A lépcsőház kontrollja, a „szégyen hatalma"[5] a ház lakói által létrejövő, nem organikusan kialakult közösségben is működött.

„Mindig a lépcsőház elején kifüggesztett lakónévsor jut az eszembe. Be volt keretezve és üveg alatt voltak a lakók nevei. Így szépen, még talán töltőtollal felírva. Annyira nem volt mozgás a lépcsőházban, hogy vagy 30 évig ugyanazokat a neveket láttam. De más lépcsőházakban sem láttam nagy változásokat. Aki ide született, az innen is halt meg. Még egymás izzadtságszagát is ismertük. És ez nem költői túlzás."

A lépcsőház egy közösség mikrokozmosza, benne és általa a lakók élete összefonódik, s amely az állandóság és a mozdulatlanság jelképévé válik. Annak ellenére, hogy a lépcsőház elsődleges funkciója a közlekedés, az egyes emeletek és lakások közötti kapcsolat biztosítása, az interjúrészletben ez a mozgás hiányzik. Az interjúalany kiemeli, hogy 30 éven keresztül ugyanazok a nevek voltak kifüggesztve, ami a lépcsőház statikus jellegére, a lakók közötti rendkívüli állandóságra utal. Ez a mozdulatlanság nem csupán a hely fizikai jellemzője, hanem a benne élők életmódját is tükrözi: „aki ide született, az innen is halt meg." Ez azt sugallja, hogy a lépcsőház olyan zárt világot alkot, amelyből nincs vagy csak ritkán van kiút. Nem tudjuk eldönteni, hogy ez állandóság vajon rémisztő, vagy épp ellenkezőleg, biztonságot ad.

Az idézet a lakónévsor részletezésével érzékelteti a közösség tagjainak egymáshoz való viszonyát. A nevek változatlanságának következménye az is, hogy a lakók élete hosszú időn át összefonódott. Az „egymás izzadtságszagát is ismertük" kifejezés nemcsak a fizikai közelségre, hanem a mély, szinte már intimitásnak nevezhető ismeretségre utal. Ez a megfogalmazás az emberi kapcsolatokat szinte zsigeri szintre redukálja, ahol mindenki ismeri a másik legapróbb tulajdonságait is.

Az interjúalany megemlíti, hogy más lépcsőházakban sem tapasztalt jelentős változásokat. Eszerint nem csupán egyedi élményről van szó, hanem szélesebb társadalmi helyzetről, általánosságról, amely az adott korra vagy közegre, hely-

[5] Vö: HELLER 1996, 7-92.

színre jellemző. Azok laknak a lépcsőházban, akik évtizedek óta ugyanott dolgoznak, többgenerációs, kasztosodott munkások és tisztviselők családjai, akik nem léptek más társadalmi szintre, sem feljebb, sem lejjebb. A lépcsőházak általánosságban az emberek szociális és gazdasági helyzetének leképeződései, amelyekben a mobilitás hiánya az életkörülmények állandóságát tükrözi. A lépcsőházban való mozgás vertikális, amely a társadalmi emelkedés vagy süllyedés szimbóluma is lehetne, de az idézetből kiderül, hogy ebben a térben ez a mozgás alig vagy egyáltalán nem történik meg. A lépcsőház formailag lehetőséget adna a változásra, de ez a lehetőség kihasználatlan marad. Ez a zártság érzése a lépcsőházat az élet statikus, változatlan terévé teszi, amelyben az emberek sorsai előre elrendeltek.

2. kép
Salgótarján, a helyiek által Kolduspalotának nevezett házsor egyik épülete, 2005.

Az idézet egyszerre fest nosztalgikus és szomorú képet a lépcsőházról, amely a helyi közösség lenyomatát adja. Az állandóság, az ismerősség és a változás hiánya a lépcsőházat olyan szimbólummá emeli, amely a társadalmi mobilitás korlátait, az emberi kapcsolatok mélységét, és a zárt terek fojtogató közelségét egyszerre hordozza. Az akolmeleg jó, mert biztonságot ad, minden és mindenki ismerős, még a lakótársak testszaga is. Aki dolgozik, az izzad meg, s egy munkaközpontú közösségben ez nem lehet alapja az elítélésnek, sőt! Másrészt hol marad a – halmozott – kockázatvállalás? A lépcsőház egy több évszázaddal ezelőtt falu, ahonnan házasodnak, ahová születnek és meghalnak? Jó volt ez az apámnak, jó lesz ez nekem is! Az idézet nemcsak egy helyről szól, hanem az emberi életek alakulásának dinamikátlanságáról is.

„Voltak persze összezördülési pontok. Ilyen volt például a takarítás. Ezt mindig az asszonyok csinálták. Csak egy férfi takarított, mert egyedül élt, elvált volt. Gyereke is elköltözött már. Szigorú rendszer szerint ment a takarítás, a nők és Feri bácsi megegyeztek a sorrendben. Mindig szombaton volt a felmosás. Előtte persze seprés. Ha ezt elmulasztotta volna valaki, kitör a botrány. De soha nem mulasztott senki. A felmosás után kötelező volt mindenkinek várni, amíg a víz felszárad. Aki ekkor végigtrappolt a frissen mosott lépcsőkön, azt megszólták. Megszólták azt is, ha valaki hanyagul takarított, foltos maradt a kövezet. De a szigorúság megtette a hatását, senki sem volt hanyag. […] Az egyik jele annak, hogy édesanyám nagyon beteg az az volt, hogy a többi asszony mondta neki, hogy Erzsike, ne takarítson, majd mi megcsináljuk! Aztán a kórházban két hétre rá meg is halt…"

A lépcsőház használatának módja és rendje világosan tükrözi a közösség életét meghatározó szigorú szabályokat és az emberek közötti viszonyokat. A takarítás, mint közös feladat, központi szerepet játszik a lépcsőház lakóinak mindennapjaiban. Ezt a munkát szinte kizárólag a nők végezték, kivéve egy férfit, Feri bácsit, aki azért vállalta ezt a szerepet, mert egyedül élt. Férfi identitásának egy része elveszett, hiszen női munkát kellett végeznie. A tisztaság fenntartása pontos szabályok szerint történt: a sorrendet és a feladatok végzésének időpontját (szombati seprés és felmosás) szigorúan betartották. A közösség szilárd alapját az adta, hogy senki sem mulasztotta el a feladatát, a hanyagság botrányt okozott volna, a mulasztót megszólták volna.

A lépcsőház közösségi tere olyan, amelyet minden lakó használ, ezért az itt végzett munka egyformán érintette őket. A frissen mosott lépcsők tisztelete – például az, hogy nem trappolnak rajtuk, amíg meg nem száradnak – azt mutatja, hogy az egyéni cselekedetek hogyan hatnak a közösség egészére. Aki nem tartotta tiszteletben ezeket az íratlan szabályokat, azt megfeddték, mert a lépcsőház tisztasága az együttélés harmóniáját jelképezte.

A szigorúság – például a hanyag takarítás miatti megszólás – biztosította, hogy mindenki betartsa a rendet. A közösség elvárásai és normái mindenkit fegyelemre intettek, ami hosszú távon fenntartotta a tisztaságot és a közös életteret. Ugyanakkor ez a szigor nemcsak elvárás volt, hanem a gondoskodás kifejezése is, hisz' mikor az interjúalany édesanyja súlyos beteg lett, a többiek átvállalták helyette a takarítást. Ez a gesztus az emberi együttérzés és támogatás mély megnyilvánulása volt. S ez az, ami mélyebb érzelmi jelentéssel ruházza fel a lépcsőház takarítását. A korábban szigorúan betartott rend és a közös munka hirtelen megszakadása az édesanya állapotának romlására utalt. Szabályokon kívüli lett, fontosabb ügy akadt a lépcsőház tisztaságánál, s ami annál fontosabb, az csak rendkívüli ok lehet. A többiek segítőkészsége és a takarítás átvállalása egyszerre mutatta a közösség támogatását és az édesanya halálának közeledtét.

„Ritkán törtek fel a nyílt indulatok. Ez legtöbbször a lépcsőházba való szellőztetés miatt történt. Lehetett volna szellőztetni az ablakon keresztül is, de akkor télen kihűlt volna a lakás. Egyszerűbb volt kinyitni a kisablakot az ajtón, vagy akár magát az ajtót is. Ilyenkor szinte kiömlött az odaégett kozmaszag a lépcsőházba. Utána meg persze be a többi lakásba az ajtók résein keresztül. Ez főleg az emeleti lakókat zavarta, mert felfelé ment a szag. De kijöttek a finom szagok is, csak azok kevésbé, mert ha valami jól sikerült, akkor nem kellett szellőztetni, az csak éppenhogy kiszivárgott. Tehát a kozmaszagból mindent megkaptunk, a finom illatból meg csak kóstolót. Volt ilyen összehasonlítgatás is a lakók között, hogy hol rosszabb, vagy hol jobb lakni. Fent vagy lent? A fentiek a felszálló büdösség miatt, a lentiek meg a hideg miatt, a nyitva hagyott bejárati ajtón beömlő hideg, meg a zajok miatt érezték úgy, hogy nekik a rosszabb."

Az idézetben bemutatott lépcsőházi élet hétköznapi, mégis szimbolikus konfliktusai a fent és a lent viszonyát állítják a középpontba. A lakók életét meghatározó körülmények – mint a szellőztetés módja, a szagok és zajok terjedése – egyszerre hordoznak praktikus problémákat és a társadalmi együttélés mélyebb kérdéseit. A szövegben megjelenő „kozmaszag" és „finom illat" nemcsak a lakásokból kiszűrődő szagokat idézi fel, hanem az élet minőségével és a másokkal való együttélés elkerülhetetlen hatásaival kapcsolatos érzéseket is. A ritka illat és a gyakori kozmaszag, ami ráadásul nem is mindenkinek ugyanúgy jut, más és más érzéseket kelt, feltehetően mindenki úgy érzi, hogy ő járt rosszabbul. A fent lakók is, meg a lent lakók is. (Jó lenne tudni, mit gondolt erről a kozmaszag oka, az ebédet odaégető nő vagy férfi.)

A fent és a lent viszonya a lépcsőházi hierarchia szimbólumanként is értelmezhető. A fenti lakók előnye, hogy távolabb vannak az utca zajától és a beáramló hidegtől, mégis hátrányként élik meg, hogy a kellemetlen szagok felfelé szállnak, és náluk sűrűsödnek össze. A lentiek ezzel szemben a zajok és a hideg miatt érzik magukat hátrányos helyzetben. Az ilyes típusú különbségek miatt a lakók hajlamosak az összehasonlításra – hol jobb vagy rosszabb lakni? Az elégedetlenség pedig abból fakad, hogy mindenki a másik helyzetét előnyösebbnek vagy igazságosabbnak látja, mint a sajátját.

A szellőztetéssel kapcsolatos konfliktus egy mindennapi, de élesen tapintható problémát mutat be, a közös terek használatát, amely minden lakó életére hatással van. A fenti lakók által érzett „felszálló büdösség" és a lentieket sújtó hideg különböző, de egyaránt zavaró tényezők, amelyek megnehezítik a békés együttélést. Az idézetből azonban az is kiderül, hogy az igazi ellentmondás valójában a közösségi tér és a magánszféra határainak problematikája. Bár a szellőztetés egyéni, az adott lakásban élő család szükséglete, hatása az egész lépcsőházat érinti, így a lakók kénytelenek közös nevezőre jutni, ha el akarják kerülni a nyílt konfliktust.

A konfliktus feloldásának egyik lehetséges módja a kommunikáció és az együttműködés. Ha a lakók közösen megegyeznek a szellőztetés szabályairól – például időkereteket határoznak meg, vagy közösen döntenek egy hatékonyabb

megoldásról, mint a lépcsőházi kisablak nyitogatása –, akkor elkerülhetők az indulatok. Egy másik megoldás a tudatosabb szokások kialakítása, például a lakások jobb szellőztetése ablakon keresztül, még ha ez némi áldozatot is – fűtési többletköltséget s időszakos didergést – követel.

Az interjúrészlet egy olyan közösséget ábrázol, amelynek tagjai kénytelenek alkalmazkodni egymáshoz, miközben mindannyian úgy érzik, hogy a másik helyzete könnyebb vagy előnyösebb. Ez az összehasonlítás azonban nem vezet sehová, mert a problémák eltérőek, de mindenkit érintenek. A fent és a lent tehát nem abszolút kategóriák; inkább a különböző nézőpontok és tapasztalatok jelképei, amelyek összességében meghatározzák a közös létezés dinamikáját. A békesség záloga pedig abban rejlik, hogy a lakók megértsék, hogy mindannyiuk problémája más, de egyaránt érvényes, és csak közös erőfeszítéssel lehet harmóniát teremteni.

„Egy balhéra emlékszem. Mi fent laktunk, mindig jött fel az égett szag. De brutálisan jött fel! És én akkor egy téli napon kinyitottam a közbülső szinten az ablakot. Ez egy ilyen fura, lefelé hajtható ablak volt, szimpla üveggel. A házat az 50-es években építették, akkor jó volt az. Na, ezt észrevette a lejjebb lakó N.-né, ahová nem ment a szag, merthogy őtőle jött ki, ő imádott a lépcsőházba szellőztetni. Viszont a hideg meg bement hozzá. Na, sunyiba' figyeltem a reakciót az ajtónk mögül. Hallom, hogy szentségel a lépcsőházban, próbálja bezárni az ablakot. Fémkeretes ablak volt, jó nehéz, nem bírta megemelni rendesen, kicsúszhatott a kezéből, jól lecsapódott. Kitört az üveg! Úgy állt üveg nélkül az ablak hetekig. Na, ezt én úgy fogtam fel, hogy ez a tiszta levegősök győzelme a büdösséget csinálók fölött. „

A megjelenő konfliktus központi eleme az ablak, amely egyszerre a problémák forrása és megoldásának szimbóluma. Az interjúalany egy égett szagra – ahogyan többen is említették: kozmabűz – panaszkodik, amely a lejjebb lakó N.-né lakásából származik, és a lépcsőházon keresztül áramlik fel, „feljön". A szag a lépcsőházban lévő közös tér kihasználásának módjára utal, hiszen N.-né „imádott a lépcsőházba szellőztetni." Ez a szokás azonban a lépcsőház közösségi terére is hatással van, ami a konfliktus kiindulópontja. Az égett szag zavaró hatása az interjúalany számára kényszerítő erőt jelentett, hogy – még ha indirekt módon is –, de közbelépjen.

3. kép
Lakóház a salgótarjáni Acélgyári úton, 2005.

Az elfojtott konfliktus a lépcsőházban zajló eseményekben érhető tetten. Az interjúalany döntése, hogy kinyitja az ablakot, nem közvetlen konfrontáció, hanem passzív-agresszív válasz N.-né szokására. Az ablak kinyitása és az abból eredő hideg levegő szimbolizálja az interjúalany törekvését a „tisztaság" és a „friss levegő" érdekében, amely a saját igényei szerint történő térhasználatra utal. Ugyanakkor az interjúalany döntése egyértelmű provokáció is, amely előre detektálhatóan váltja ki N.-né reakcióját.

N.-né válasza – a szentségelés és az ablak bezárására tett félresikerült kísérlet – szintén a lépcsőház térbeli és érzelmi jelentőségét erősíti. A nehéz, fémkeretes ablak, amelyet nem sikerül bezárnia, mutatja a tehetetlenségét és kudarcát a helyzet felett. Az ablak kitörése pedig mintegy kulminálja az elfojtott konfliktust, amely immár fizikai formát ölt, az üveg eltörik. Az ablak hetekig való üvegnélkülisége tovább erősíti a lépcsőházi kapcsolat rendezetlenségét és a konfliktus maradandóságát. Egy jel, amit nap mint nap látnak az összezördülés résztvevői.

Az interjúalany szemszögéből a történet győzelemként jelenik meg, amely az általa képviselt „tisztaság" diadalát jelenti a „büdösségcsinálók" felett. Az ablak kitörését a tiszta levegőért folytatott küzdelem eredményeként fogja fel, és ezt az

értelmezést erősíti az a tény, hogy az események megfigyelése és értékelése a lakásajtó mögül, „sunyi” távolságtartással történik. Az, hogy az interjúalany nem lép nyíltan konfliktusba, hanem cselekedetei és kukkolása, hallgatózása révén vesz részt, a lépcsőház közösségi tereinek fojtott, nem kodifikált szabályrendszerét tükrözi. A lépcsőház ebben az esetben érzelmekkel és konfliktusokkal telített térré változott, ahol a lakók közötti viszonyok és hatalmi és emberi játszmák is megjelennek. Az interjúban megjelenő történet jól mutatja, hogy a lépcsőház a magán- és a közösségi terek metszéspontjában áll, és minden egyes döntés vagy tett tovább alakítja a tér funkcióját, új szabályok létrejöttét, régi szabályok megváltozását segíti elő.

„Ahogy haladtunk előre az időben, a cigizés egyre nagyobb probléma lett. Még gyerekkoromban alig számított valamit. Minden férfi cigizett a lépcsőházban, némely asszony is. A csikket meg 'kilőtték' az udvarra. Azaz így kipöckölték, ilyenkor nagyívben repült a csikk, s mikor földet ért, akkor szikrát vetett. Gyerekkoromban ez nagyon tetszett. Még a cigizést is kipróbáltam emiatt. Aztán ez később már nem volt ennyire egyértelműen elfogadott. A cigivel a bűz is bement a lakásokba, a csikk meg ottmaradt. Ha egy nemdohányzó lakó elment egy cigiző mellett, mindig mormogott magában, hogy 'az a büdös bagó'! Mindig ezt hallattam, hogy 'a büdös bagó'! Aztán volt még egy furcsaság. A lépcsőkorlátok között egy tenyérni sávban le lehetett látni a pincéig. Az emeleti cigizők közül többen is itt dobták le a csikket, az meg több emeletet is lejjebb zuhant. Jött itt is a szikraeső, a csikk meg ott maradt pár emelettel lejjebb.”

Az interjúrészlet rávilágít a dohányzás körüli társadalmi attitűdök változására és az ebből fakadó konfliktusokra a lépcsőházi közösségekben. A dohányzás régebben, különösen az 1970-es, 80-as években, a mindennapi élet természetes részének számított, amit az idézet egyértelműen tükröz. Az akkori miliőben a dohányzás a közösségi szokások része volt: férfiak és nők egyaránt cigarettáztak a lépcsőházakban, és a csikkek „kilövése” az udvarra egyfajta játékká, sőt látványossággá vált. Gyerekként az interjúalany még vonzónak is találta a szikrázó csikkek látványát, ami rámutat, hogy abban a korban a dohányzást nem övezte erős elutasítás vagy tiltás.

Az évtizedek során azonban a dohányzás társadalmi megítélése jelentősen megváltozott. Az egészségtudatosabb szemlélet, a passzív dohányzás veszélyeiről szóló ismeretek terjedése, valamint a közösségi terek tisztaságának és használhatóságának kérdése mind hozzájárulhatott ahhoz, hogy a dohányzás egyre inkább a lépcsőházi közösségek problémájává vált. Míg korábban elfogadott volt, hogy a lépcsőházban dohányoznak, és a csikkeket egyszerűen „elengedik”, addig később

ez már a nemdohányzó lakók számára zavaróvá, tiszteletlenséggé vált. A dohányzás nemcsak bűzt és szemetet hagyott maga után, hanem a lépcsőház tisztaságának „szentségét” is megkérdőjelezte, ami folyamatos feszültséget szült a dohányosok és nemdohányzók között.

A kérdés, hogy kinek van igaza, nehezen megválaszolható, mert mindkét oldal szempontjai érthetőek. A 20. század szinte egészében a dohányzás széles körben elterjedt volt, és nem övezte olyan mértékű társadalmi ellenállás, mint manapság. Ezt a társadalmi normát figyelembe véve a dohányosok számára jogos volt a lépcsőházban dohányozni, hiszen senki sem tekintette azt különösebben problémásnak. Ugyanakkor a nemdohányzók nézőpontjából a bűzös füst, a csikkek és a szennyezés már akkor is kényelmetlenséget jelenthetett, amit a társadalmi szokások háttérbe szorítottak. Ahogy az idők változtak, és a dohányzás egyre kevésbé lett elfogadott, a nemdohányzók érvei is nagyobb súlyt kaptak.

„Ami a 70-es meg 80-as években nem volt gond, mármint a lépcsőházban cigizés, az később már az lett. A cigisek mind az erkélyeken kezdtek cigizni, a csikket meg már le sem dobták, mint régebben, hanem összegyűjtötték maguknak. Ilyen kis konzervdobozokba, meg kutyatálkákba. Emlékszem, nálunk is volt ilyen Globus konzervesdoboz, beleesett az eső, ott úszott a barna lé tetején egy csomó szétázott csikk papírja. [...] Mi télen úgy oldottuk meg [a dohányzást], hogy beszereltem a fürdőszobai szellőzőbe egy ventilátort, ilyen kis halk, falba építhetőt, s anyukám mindig a wc-re kuporodott le. Fújta bele füstöt a ventilátorba. S tényleg, alig maradt szag utána. A fehér ventilátorból meg nikotinsárga ventilátor lett, le sem lehetett mosni róla a színt.”

Az interjú a lépcsőház és a dohányzás kapcsolatáról ad képet, kiemelten a változó társadalmi normák tükrében. Az elbeszélő visszaemlékezéseiben a lépcsőház olyan közös térként jelenik meg, amelynek használata az idők során jelentősen átalakult. A dohányosok az erkélyekre szorultak vissza, s már nem is dobálták le a csikkeket a ház mellé, hanem gyűjtögették őket. Ez egyfajta alkalmazkodást és felelősségteljesebb viselkedést sugall, amikor kényelmetlenséget is vállaltak, hiszen a konzervdobozokba gyűlő, esőtől szétázott csikkek undortkeltő látványa, annak tisztántartása az egész családot érintően áldozatokkal járhatott.

4. kép
Lakóház Ormosbányán, a Fő utcában, 2004.

Az interjúalany említi, hogy saját családjuk hogyan oldotta meg a dohányzást télen, elkerülve a közösségi tér, így például a lépcsőház használatát erre a célra. A fürdőszobai szellőzőbe szerelt ventilátor és a „wc-re kuporodott" anyuka képe egyszerre humoros és groteszk, merthogy wc-re kuporodni más ok miatt szokás. Bár ez a megoldás azt jelzi, hogy igyekeztek minimalizálni másokra gyakorolt hatásukat, a lemoshatatlan sárga elszíneződés szimbolikusan is értelmezhető: a dohányzás nyomai még a privát térben is maradandóak, és a lépcsőházhoz hasonló közösségi terekben különösen problematikusak lehettek.

Az idézet alapján a lépcsőház a dohányzás és a társadalmi változások tükrében áll. Az elbeszélő emlékei világossá teszik, hogy a közös terek használatának normái nemcsak az idővel változtak, hanem a dohányzók magatartásában is megmutatkoztak az alkalmazkodás jelei, még ha azok nem is mindig eredményeztek maradéktalan tisztaságot. A lépcsőházban való dohányzás megszűnése és a privát térbe húzódás folyamata egyúttal a közösségi terek tiszteletének és szabályozásának fokozatos erősödését is jelzi

„Egyszer leköptem a lépcsők közötti kis függőleges résen, azt néztem, a nyálbuborék mikor pattan szét. Jó sokat köptem, naponta többször is, s egyszer csak Misi, a házban lakó erőszakos nagyfiú épp felnézett a földszintről. A nyálcsomag meg pont a szemébe csapódott. Évekig rettegtem tőle, nehogy elkapjon és megverjen. Féltem a lépcsőházba kilépni."

A lépcsőház ebben az értelmezésben egyszerre tűnik biztonságos térnek és veszélyforrásnak. Egyrészt menedékként szolgál, hiszen védett helyet kínál a külvilág előtt, idegen gyerekek elől ide lehet bemenekülni, másrészt azonban olyan belső konfliktusok színtereként jelenik meg, ahol a lépcsőházi hierarchia és az erőviszonyok kialakulnak. A gyermek számára a lépcsőház nem idegenek által fenyegetett hely, hanem egy belső, jól ismert közeg, amelyet a közösség tagjai – például Misi – alakítanak félelmetessé.

A lépcsőház alapvetően a védettség és az ismerősség érzetét kelti, hiszen a lakók közössége által körülhatárolt terület. Azonban a gyermek perspektívájából nézve ez a tér nem egyértelműen biztonságos. Az interjúalany számára a lépcsőház egykor a felfedezés és a játék terepe volt. A nyálbuborékok potyogtatása a gyermeki kísérletezés ártatlan – bár undort keltő – gesztusa, amely a környezet határainak próbálgatását jelenti. Ez a játék azonban váratlan fordulatot vett, amikor a „leküldött" nyálcsomag többé már nem csak a fizikához kötődő érdeklődést szolgálta, hanem egy személyes konfliktus forrásává vált. Ezzel a lépcsőház szimbolikus jelentése is megváltozik, és az ártatlanság tere átalakul egy olyan hellyé, amely fenyegetettséget sugároz.

Misi, a ház erőszakos nagyfiúja testesíti meg a lépcsőház belső hierarchiájának működését, amely a gyermek számára elnyomó jellegűek lehetnek. A konfliktus nem kívülről érkező fenyegetésből fakad, hanem a lépcsőház belső világán belülről. Ez a belső hierarchia és a gyermeki közösségekben meglévő hatalmi viszonyok szimbolikus kivetülése. A köpet véletlenszerű találata ugyan kezdetben triviális eseménynek tűnik, ám hosszú távú következményeket von maga után: az állandó rettegést, a bűntudatot és a lépcsőházhoz kötődő negatív érzelmeket.

Érdekes módon a lépcsőház idegenek számára valószínűleg kiismerhetetlen terep. A kívülállók számára csupán egy építészeti elem, amelyet funkcionálisan használnak, például feljutásra vagy átjárásra. Ezzel szemben a lakók, különösen a gyermekek, számára ez a tér sajátos világot alkot, amely tele van érzelmekkel, jelentésekkel és szabályokkal.

„A lépcsőházban voltak nagy összenézések. Mert ami a lakásban volt, az nem maradt ott, a hangszigetelés akkoriban még csak álom volt. Hogy alattunk veszekedtek, mondta a feleség, hogy 'na üss meg, ha mersz'! Utána meg, hogy 'jaj ne bánts'! Meg áthallatszott az éjszakai hancúrozás. Hogy 'ne, ne ne!', meg utána, hogy 'igen, igen igen!' S másnap ott jött velem szemben a lépcsőházban, s nekem faarccal köszönnöm kellett, hogy kezitcsókolom!"

Az idézet egy olyan világot tár elénk, ahol a magánélet, a privát és a közösségi tér határai elmosódnak, s a lépcsőház közössége akaratlanul is tanúja lesz a lakásokban zajló történéseknek. A hangszigeteletlen falak mögött kibontakozó veszekedések, szenvedélyes pillanatok és a mindennapi élet hangjai elkerülhetetlenül átszűrődnek, közös tudássá alakítva az egyéni életek rejtettnek szánt mozzanatait. Ez a tér egyfajta „hangszivárgó", ahogyan egy interjúalany mondta, „kezdődik a műsor!", ahol a privát élet és a közösségi kontroll összemosódik. Bár a lépcsőházi találkozások során mindenki megpróbálja fenntartani a tiszteletteljes távolságot, a kimondott üdvözlések mögött ott húzódik a kimondatlan feszültség, merthogy mindenki tud mindent, mégis úgy tesz, mintha nem tudna semmit. A kommunikáció a főhősök – akik a kéretlen hangjátékot létrehozták – nélkül, azok háta mögött zajlik.

Ez a sajátos miliő rámutat a titkok kettősségére: ezek az „átlátszó titkok" ugyan kimondatlanok maradnak, de mégis meghatározzák az emberi kapcsolatokat. A lépcsőház lakói őrzik egymás magánéleti botlásainak vagy szenvedélyes pillanatainak emlékét, miközben udvariasságból elkerülik, hogy ezekről nyíltan beszéljenek. Nem nyíltan persze esik szó róla. A lakók kettős viszonyban állnak a lépcsőházzal. Egyrészt a hétköznapi találkozások helyszíne, ahol udvariassági gesztusok – például köszönés – kötelezőek. Másrészt azonban kínos emlékek és tudások terhe nyomja ezt a teret. Az interjúalany számára a lépcsőházban való találkozások képmutató helyzetet teremtenek. A kényszerű hallgatás azonban nem jelenti azt, hogy ezek a történetek ne befolyásolnák a közösség működését, memóriájának fejlődését, hiszen a közösen hallott, mégsem kimondott történések összekötik az embereket. De mindig csak a hallgatóságot. A hallgatóság összetétele pedig mindig változik, másnap már más figyel más hangjaira. Más lakókkal, az éppen aktuális hangjáték-hallgatókkal ugyanúgy megszövődik a szociális háló, s mindig más és más marad ki belőle.

Az idézet által megfestett közösségben különbségek lehetnek egyes kulturális rétegek között is. Míg bizonyos társadalmakban elfogadottabb, hogy a szomszédok nyíltan megvitassák a hallottakat, más miliőkben az udvarias hallgatás szabálya uralkodik. A férfiak és nők hozzáállása is különböző lehet: a férfiak sokszor hajlamosak könnyebben elengedni az ilyen ügyeket, talán még imponál is nekik azok nyilvánosságra kerülése, míg a nők – az idézet narrátorához hasonlóan – gyakran érzelmileg árnyaltabban dolgozzák fel ezeket a helyzeteket, például zavart, részvétet vagy feszengést éreznek.

Ez a világ egyszerre kelt nosztalgiát és nyugtalanságot, hiszen rávilágít arra, hogy a magánélet illúziója milyen törékeny lehet egy közeli közösségben. A lépcsőház lakói között a kényszerű közelség és a kölcsönös hallgatás egyedi helyzeteket teremt, amely látszólag az udvariasságra épül, valójában azonban a kimondatlan igazságok és a csendes megfigyelés feszült egyensúlyán nyugszik.

A lépcsőház, mint metafora, azt mutatja, hogy az emberek közötti kapcsolatokban mindig ott van a látható és a rejtett feszültség. A múltban ez a feszültség talán nyersebben, őszintébben volt jelen, míg ma inkább elfojtott vagy rejtettebb formában létezik. A lépcsőház az emberi kapcsolatok bonyolultságának szimbóluma, ahol a közösség és az egyéni magány folyamatosan összeütközik.

Ez egy köztes hely, amely egyszerre köti össze és választja el a lakásokat és a bennük lakókat, egyfajta átmeneti zónaként értelmezhető a privát lét és a nyilvánosság között. A lépcsőház olyan tér, ahol az egyéni életek, sorsok találkoznak, mégis megpróbálnak egymástól elkülönülni. A lépcsőfokok, emeletek, fordulók és a folyosók és az ajtók olyan határvonalakat jelentenek, amelyeken keresztül az emberek ideiglenesen átlépnek, de amelyek sosem oldják fel teljesen az elkülönültséget.

A lépcsőház egyben a titkok metaforája is, amelyek sosem maradnak teljesen rejtve, a felszín alatt lappanganak. Az itt elhangzó faarcú köszönések és a kimondatlan, de közös tudás kettőssége a látszatok fenntartásának szükséges elemei. Itt válik láthatóvá a közösségi normák és az egyéni életek közötti állandó konfliktus, amely a modern társadalmak egyik alapvető feszültsége.

A lépcsőház több mint egyszerű építészeti elem, purgatórium jellege elvitathatatlan, metaforikus jelentése rétegzett és gazdag. A magánélet és a közösség, a titok és a látszat, az egyéni és a kollektív valóság közötti átmenetek és ellentmondások szimbolikus helyszíne.

„Többször is kísérleteztünk a lépcsőházban növényekkel, ilyen szobanövényekre gondolok, de nem vált be. Örök gond volt például, hogy a megöntözött virág cserepéből kifolyt a víz és összesározta a követ. Akkor amiatt ment az óbégatás. Inkább az volt a jellemző, hogy télen azokat a növényeket, amik kint voltak az erkélyeken, azt az asszonyok kitették a lépcsőházba. Ha meg visszajött a jó idő, akkor megint mentek az erkélyre. Ott meg az volt a gond, hogy sok bagós beledobta meg belenyomta a csikkét a virágföldbe."

Az interjúrészletben az interjúalany arról beszél, hogy a növényekkel való kísérletezés során számos praktikus probléma merült fel, amelyek nemcsak az esztétikai szempontokat, hanem a közösségi viszonyokat is befolyásolták. A víz kifolyása és a növények okozta szennyeződés például konfliktust generált, ami nemcsak a közvetlen környezetet, hanem a közösségi kapcsolatok finom egyensúlyát is próbára tette. A „óbégatás" említése azt sugallja, hogy a közösségi térben felmerült kisebb-nagyobb problémák gyakran nem csupán praktikus jellegűek voltak, hanem feszültségeket és érzelmi reakciókat is kiváltottak.

5. kép
Rudabányai emeletes lakóház a József Attila utca elején, az úgynevezett Ördögszigeten, 2006.

A virágok helyzete tovább bonyolódott, amikor a téli hónapokban a kinti növényeket az asszonyok kitették a lépcsőházba. Nem tisztázott, hogy a virágok a lépcsőház díszítése okán kerültek közösségi térbe, vagy csupán önös tárolási szándékkal, amiben nem jelenik az esztétikai szándék. Itt a lépcsőház feltehetően menedékhelyként funkcionált, egyben a benne található növények jelezték az idő múlását is. Kikerültek a virágok? Tél közelít. Eltűntek a virágok? Itt a jó idő! Ez az áthelyezési folyamat jól mutatja a lépcsőház kettős szerepét. Télen a közösségi felelősségvállalás tere volt, nyáron pedig az egyéni szépség- és komfortigények kifejezésének helyszínévé vált. Igaz, a lakóközösség nem tehetett mást, mint elfogadta a hideg időben megjelenő növényeket, hacsak nem akar konfrontálódni miattuk. Paradox módon akkor voltak a lépcsőházban a növények, amikor csupán vegetáltak, s mikor szépségük maximumát adták, azaz tavasszal és nyáron, már elkerültek onnan. Miután elviselték őket csúnyult állapotban, élvezni a közösség már nem tudta őket

A magánszféra – mint oly sok más esetben, pl. a közösségi térben tárolt közlekedési eszközök, bútorok, faliképek stb. – kitüremkedett a lakásból, s teret foglalt a lépcsőházban. Az időszakosan közössé vált virágok földjébe nyomott, dobott csikkek szólhattak ennek a kisajátító viselkedésnek is, ahogyan egy interjúalany megemlítette, „ha foglalnak, akkor megérdemlik, mert ez pofátlanság”.

A kazincbarcikai – és kevésbé virulensen a tiszaújvárosi – virágos lépcsőház mozgalom ezzel szemben átgondoltabb megmegoldásokat kínált a múltban, s kínál napjainkban is. A több évtizedes múlttal bíró kezdeményezések célja az volt, hogy a közös terek szépítését ne csupán alkalmi, hanem szervezett és elismert módon valósítsák meg.[6] Az egyéni kezdeményezések helyett a közösségi összefogást, a közösség belső kohéziójának erősítését hangsúlyozták, amely során az erőfeszítések nemcsak esztétikai, hanem közösségépítő célt is szolgáltak.

„Nálunk a lépcsőház egy követ fújt, tudtunk közösen dönteni. De ugyanebben a házban a másik lépcsőház már nem ilyen volt. Ott mindenki egyedül akart boldogulni, vagy ilyen klikkekben. Néha még az emeleten belül is klikkesedtek. Így jöttek létre azok a megoldások, hogy az egyik szint másféle színűre festette a falat, mint a másik szint. A korlát az első emeletig fekete volt, onnan meg már piros. Mert abban a lépcsőházban nagy volt a mozgás, kihaltak a régi öregek, újak költöztek be. Akik nem is köszöntek. Meg elkezdték a lakásfelújítást, nem is szóltak a többieknek, hogy zaj lesz. Nyeltük a port hetekig. Az egyik ilyen felújító észlény a fürdőszobában elfalazta a szellőző kéményt, mert így nyert egy háromnegyed négyzetmétert, oda tudta tenni a mosógépet. Szó szerint lebontotta, befedte a mennyezetet is, meg a

[6] *Kazincbarcika a „Tiszta, virágos város”-ért,* 1972.

padlót is. De így megszűnt a légáramlás, nem szellőztek a fürdőszobák sehol azon a soron."

Az interjú alapján a lépcsőházak életét a közösségi együttműködés vagy annak hiánya határozza meg. Az első lépcsőház – ahogyan azt az interjúalany kiemeli – a harmónia és az egységes döntéshozatal példája, merthogy ott „egy követ fújtak", és a közösségi döntések meghozatala egyetértésben történt. Ezzel szemben a másik lépcsőházban széthúzás uralkodott, ami klikkesedéshez vezetett. Ez a klikkesedés az emeleten belüli különbségeket is tükrözte, például a falak eltérő színűre festésében, ami vizuálisan is kifejezte a közösség fragmentálódását.

A második lépcsőházban a konfliktusok nemcsak nyíltan, hanem elfojtott formában is jelen voltak. Az interjúalany leírásából kiderül, hogy a lakók közötti kommunikáció hiánya és a közösségi normák figyelmen kívül hagyása állandó feszültséget gerjesztett. A lakásfelújítások során például a lakók nem értesítették egymást a várható zajokról és poros körülményekről. Ez az elfojtott konfliktus azért különösen érdekes, mert a lakók nem nyíltan tiltakoztak, hanem „nyelték a port", ami az alávetettség illetve a konfliktuskezelés képtelenségének egyértelmű jele.

6. kép
Alberttelepi lakóház a Fő úton, a Bartók Béla útról fényképezve, 2004.

A második lépcsőház leginkább sokkoló példája a szellőző elfalazása, ami egy önző, egyéni érdekből fakadó, a közösség egészére káros, érzéketlen, esetleg buta döntést mutat. Ez a cselekedet kettős konfliktust hordoz. Egyrészt a falazás a szellőzés megszüntetésével közvetlenül rontotta mások életminőségét, másrészt egyértelművé tette, hogy ebben a lépcsőházban nincs érvényesülő közösségi kontroll vagy összetartás. A tett ráadásul szimbolikus is, mivel fizikailag is megakadályozta a légáramlást, amely a lakóközösség metaforájaként is értelmezhető, a kommunikáció és a kölcsönös odafigyelés hiánya miatt „megfulladt" a lépcsőház.

„Volt egy szent dolog, de tényleg a legnagyobb szentség, amit soha, senki nem szegett meg. 35 évig éltem ugyanabban a lépcsőházban, oda születtem, meg a tesóm is. De tele volt gyerekkel a lépcsőház, minden lakásban volt minimum egy, de inkább kettő, úgyhogy játszottunk mindenhol a lépcsőházban is. Ha egyetlen hangos szó, vagy zaj, vagy zörej hallatszott volna, előbb utóbb kiszólt valaki, hogy 'itt éjszakások vannak'! S akkor tudtuk, hogy ki kell mennünk vagy csendben kell lennünk. Mikor jött fel a lépcsőn egy-egy felnőtt, s látta, hogy mondjuk ott kártyázunk autóskártyával, akkor mindig odaszólt, hogy 'ugye tudjátok, hogy éjszakások vannak?' És ment is tovább. Mert aki éjszakás műszakban volt, az nappal aludt. Délután már lehetett zajongani, de úgy egyig, kettőig semmit. Mert mindig volt olyan lakó, aki éjszakás volt. Aztán én is műszakos lettem, jártam éjszakára. Azt nagyon is tudtam értékelni, hogy a lépcsőházban napközben csend van."

A szövegben a lépcsőház olyan szent helyként jelenik meg, amelyben a csend kultúrája különleges jelentőséget kapott. Az „éjszakások" jelenléte olyan közösségi tényező volt, amely minden lakót érintett és amelyhez mindenki alkalmazkodott – még a legnehezebben fegyelmezhető, játszó gyermekek is. A lépcsőház nem csupán a gyerekek játékának terepe, hanem olyan tér is, ahol a zajszint kontrollálása kulcsfontosságú volt. Az interjúalany leírásából kiderül, hogy a „szent dolog" fogalmát a pihenő munkásoknak kijáró csend jelentette, amely egyfajta kollektív normaként létezett. Az időbeli szabályozottság (délig tartó csend, délután megengedett zajongás) pedig a lépcsőház közösségi életének szisztematikusan kialakított rendjét és harmóniáját biztosította.

A gyerekek játékai, például az autóskártyázás, snóblizás, 'Amerikából jöttem, mesterségem címere…' stb. a közösségi élet részei voltak, de ezek sem sérthették meg a csend íratlan szabályát. Az felnőtt lakók közbelépése, amikor figyelmeztették a gyerekeket az „éjszakásokra", nem autoriter módon történt, hanem jellemzően tanító, emlékeztető gesztusként. Következtethetünk arra, hogy a lépcsőház lakói között kölcsönös tisztelet létezett, amely az éjszakás műszakban dolgozók

alvásszükségletének elismerésén alapult. Egy munkaalapú társadalomban a legfontosabb érték a munka, amelyet csak megfelelő minőségű és mennyiségű pihenés után lehet végezni. Közös érdek mindenki számára ennek biztosítása, prioritás.

7. kép
Emeletes lakóház Miskolcon, a perecesi kolóniában, 2005.

Külön figyelemre méltó az interjúalany személyes tapasztalata, amely tovább árnyalja a lépcsőház közösségének működését. Miután maga is váltóműszakos lett, új megvilágításba helyeződött számára a csend jelentősége. Ez azt mutatja, hogy a lépcsőház közösségi szabályai nem csak kívülről adott normák voltak, hanem belsővé váltak, amikor a személyes tapasztalatok találkoztak a közösségi élet szabályaival. A gyermek megtanulta a leckét, csendnek kell lenni, majd miután felnőtt, saját maga is profitált ebből a közös tudásból, magából az íratlan, de sokszor hangoztatott, megerősített szabályból. A lépcsőház itt egyfajta közösségi ökoszisztémaként jelenik meg, ahol a csend szabálya nem kényszerként, hanem közös értékként van jelen.

BIBLIOGRÁFIA

HELLER 1996
HELLER Ágnes: *A szégyen hatalma.* Budapest, 1996, Osiris Kiadó.

Kazincbarcika a „Tiszta, virágos város"-ért '72. Kazincbarcika, Kazincbarcikai Városi Tanács VB – Hazafias Népfront Kazincbarcikai Városi Bizottsága – Vöröskereszt Kazincbarcikai Városi Szervezete – Kazincbarcikai Városszépítő Egyesület. 1972.

R. NAGY 2010
R. NAGY József: *Boldog téglafalak között.* Miskolc, Miskolci Galéria, 2010.

Lépcsőház

A fényképeket *Pentax K70* fényképezőgéppel

Bognár László

készítette.

Miskolc-Avas
2024. július 23.; 2024. augusztus 16.

Kazincbarcika-Belváros
2024. augusztus 8.

.

1. KÉP
Kulcsra zárt ajtó, a lépcsőházból a bejárati ajtókhoz vezető folyosóra nyílik. Belépés saját kulccsal vagy csengetni kell a folyosóajtó melletti csengők közül a kívánt lakásba. A hely védett tárolója a lakásból kiszorult holmiknak.

Miskolc-Avas

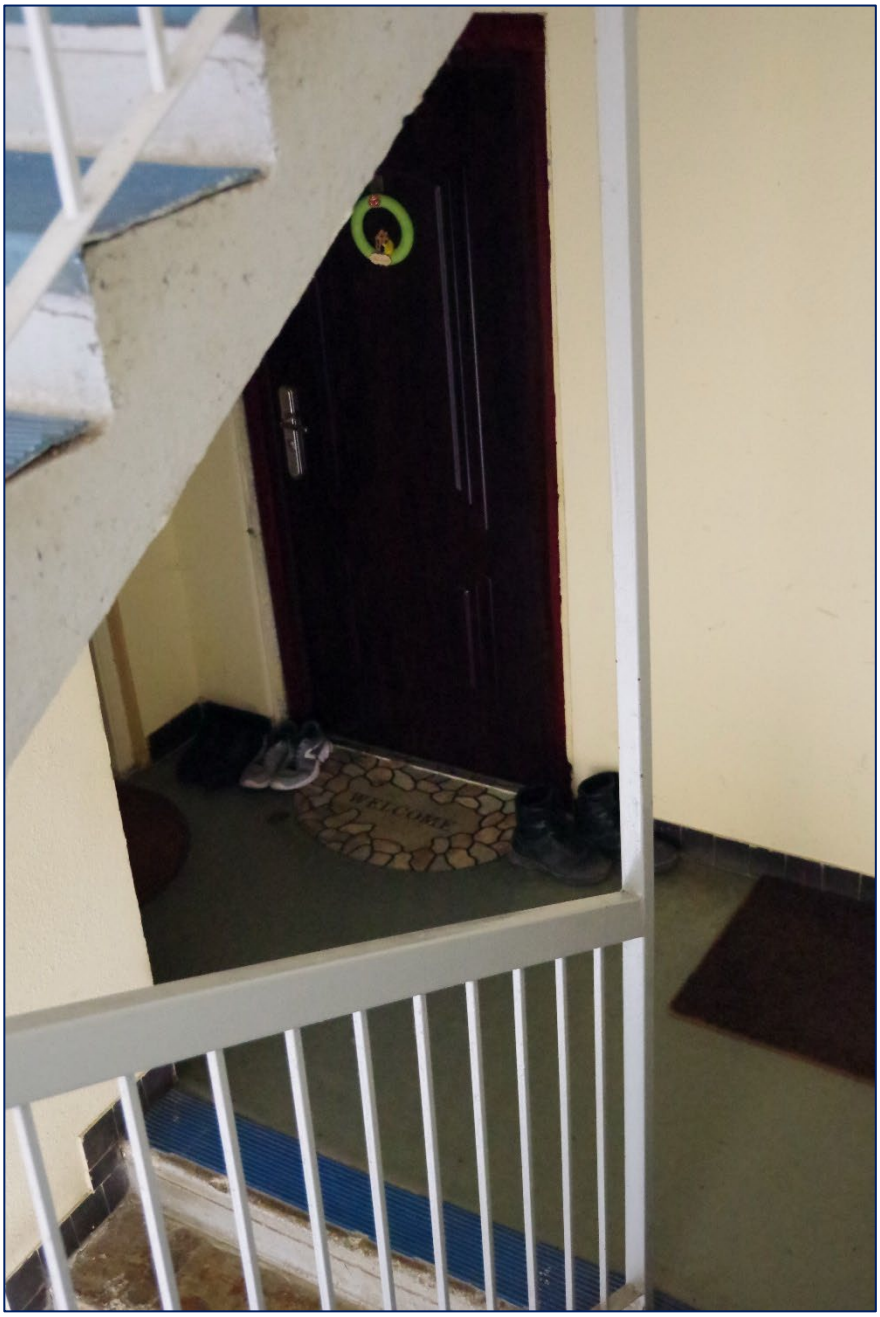
2. KÉP
Rács a bejárati ajtó előtt 1.
Biztonság és kisajátítás. Az osztatlan közös tér magánhasználata, másokat kizár.
Belül már polcokat erősítettek a falra, még üresen állnak.

Miskolc-Avas

3. KÉP
Cipők ajtón kívül 1.
Eldugott helyen, a kanyar után a folyosó végén, külön lábtörlőn.

Miskolc-Avas

4. KÉP
Cipők ajtón kívül 2. – Szem előtt a lépcsőfordulónál. A cipők közt a látogatóba érkezetteké is. Csak az emeleten lakók látják, liftes a ház.

Miskolc-Avas

5. KÉP
Szék a bejárati ajtó előtt.
Nem sajátítja ki a lépcsőházból nyíló fülkét.
Egyszerűség, rendezettség. Nem dohányzóhely.

Miskolc-Avas

6. KÉP
Lépcsőházrészlet 1.
A mélység- és magasságérzet hiánya. Biztonságot ad: nem lehet a mélybe zuhanni. A lépcsőkarok között rácsok védenek: kisebbet sem lehet esni.

Miskolc-Avas

7. KÉP
Lépcsőházrészlet 2.
A mélység- és magasságérzet hiánya. Fallal kerített lépcsőkarok, még az elejtett tárgyak sem eshetnek oldalra, csak előre gurulhatnak lefelé.

Kazincbarcika-Belváros

8. KÉP
Két fedélnélküli alszik.
A liftakna mellett, a lépcsőházból nyíló naptól
túlvilágított fülkében. Ezen a szinten nem áll meg a lift, liftajtó sincs.

Miskolc-Avas

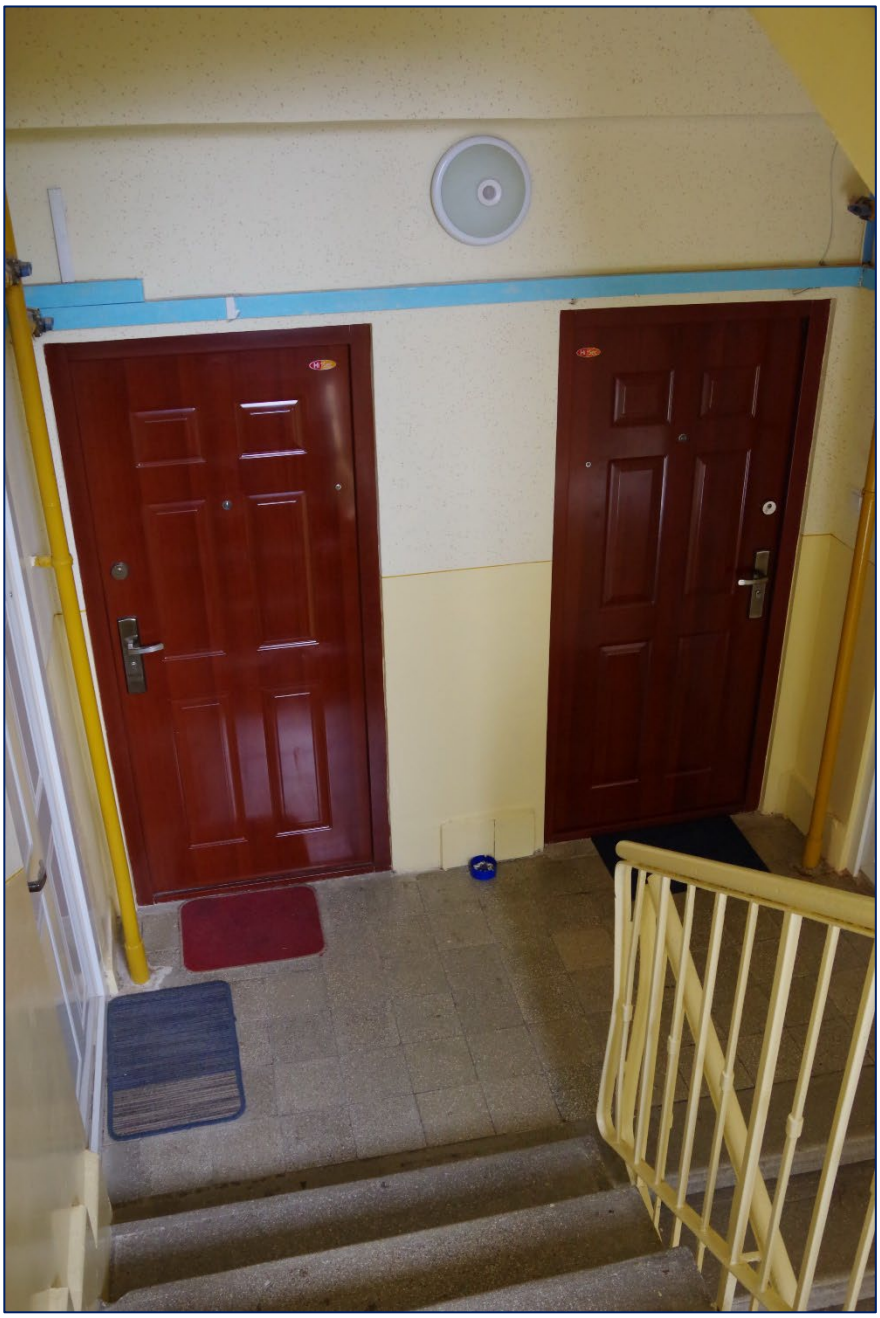
9. KÉP
Göngyöleg az utcai üzletből. – Tágas, ellentétes irányokból benapozott kapualj többszörös emelkedőkkel, mozgalmas térérzet.

Kazincbarcika-Belváros

10. KÉP
Önarckép liftben.
Repedt tükörrel.

Miskolc-Avas

11. KÉP
Tekintélyes tölgyfamintázatú biztonsági fémajtók.
Falon kívül futó vezetékektől keretezve.

Kazincbarcika-Belváros

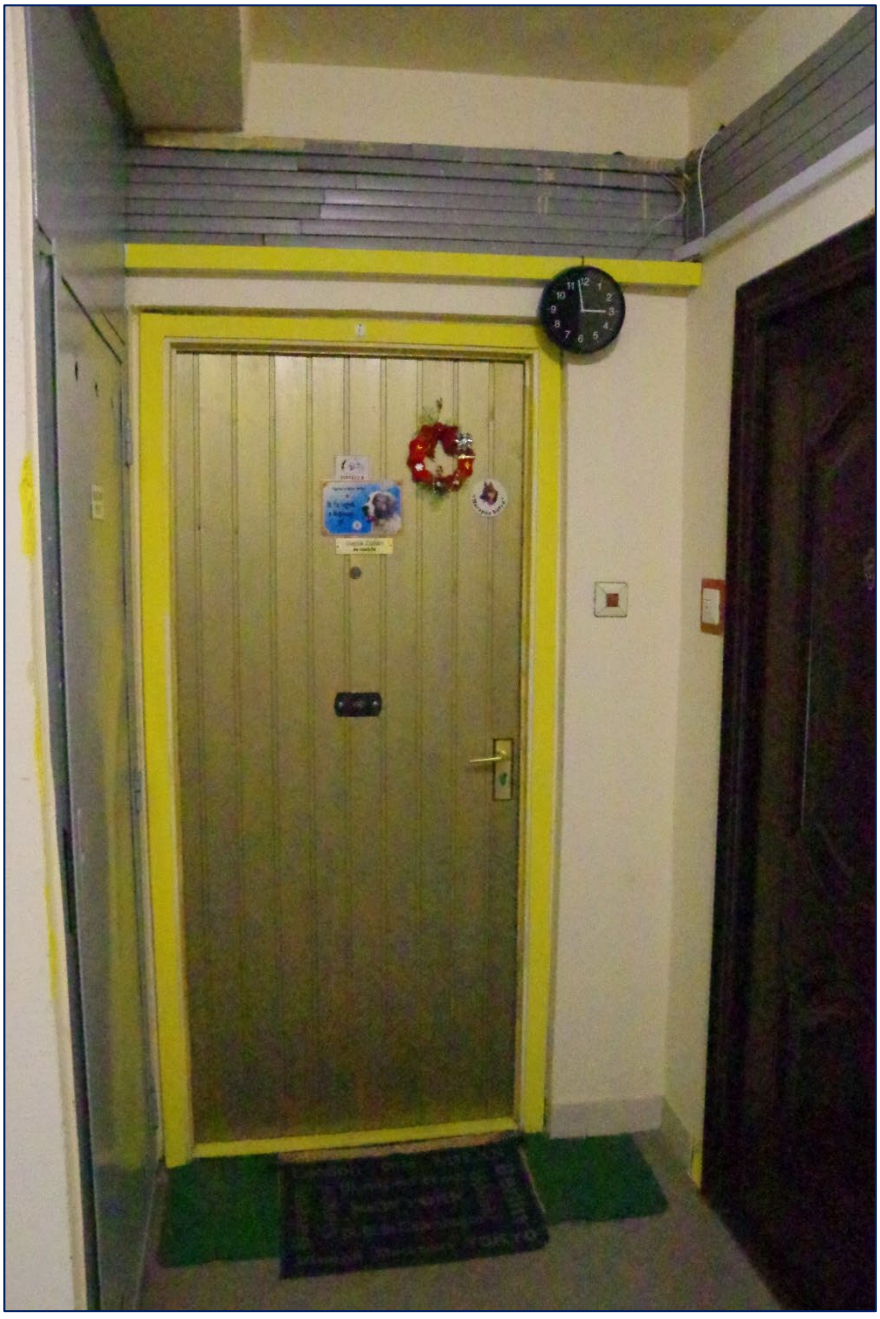
12. KÉP
Kopott, elhanyagolt ajtó ragasztószalaggal rátűzött hatósági felszólításokkal.
Egy visszavakolatlan bontott falrész környezetében.

Kazincbarcika-Belváros

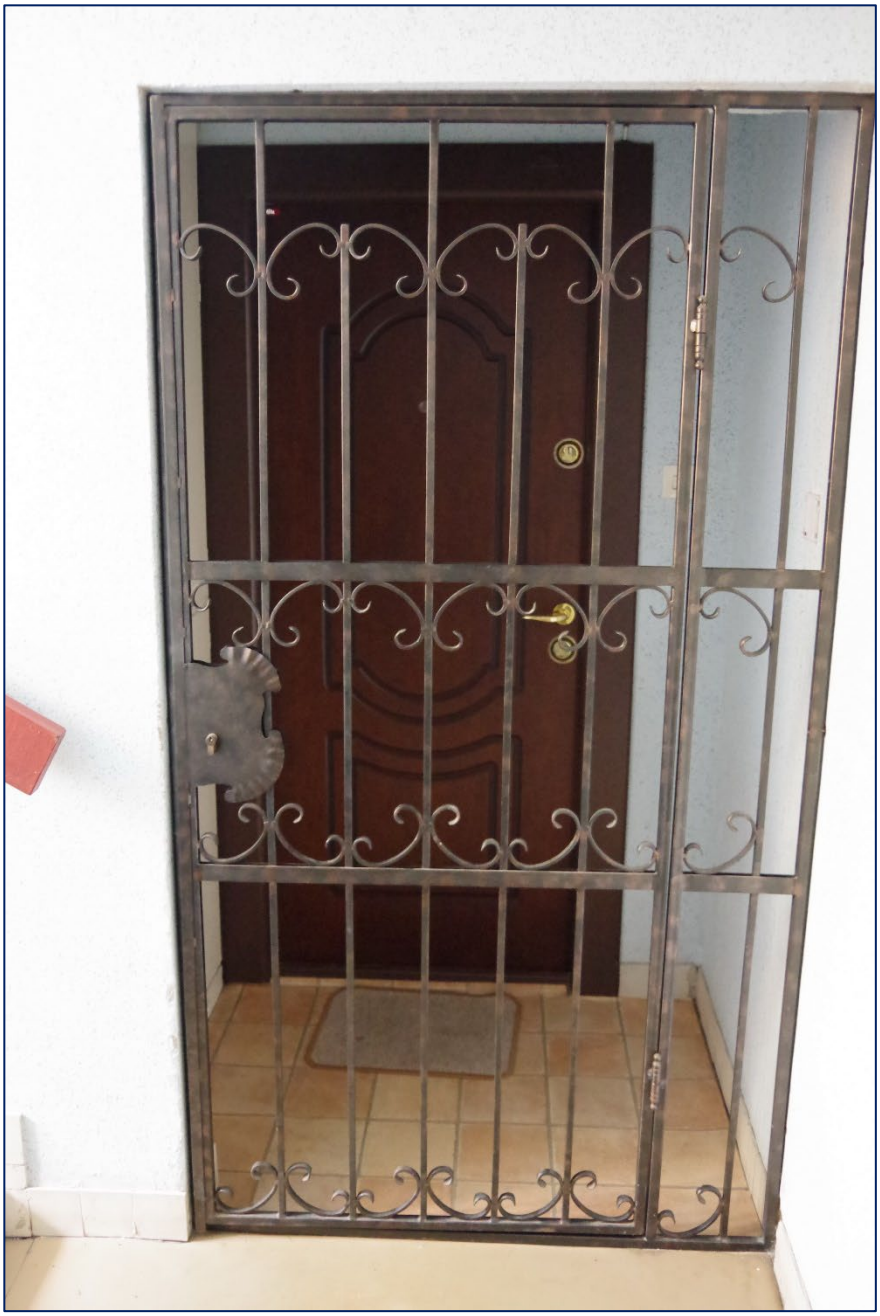
13. KÉP
Geometrikusan rendezett matricákkal egyéniesített bejárati ajtó.
A lábtörlőn négy macska farka a „HOME” feliratot rajzolja ki.

Miskolc-Avas

14. KÉP
Bejárati ajtó a lépcsőházi beugróban. – Háromféle „harapós kutya” felirattal, faliórával, amelyik a pontos időt mutatja, és sárga csíkokkal.

Miskolc-Avas

15. KÉP
Rács a bejárati ajtó előtt 2.
Kovácsoltvasból. Biztonság és kisajátítás tekintélyt parancsolóbb módon.

Miskolc-Avas

16. KÉP
Bejárati ajtó 1.
A keret mellett eldolgozatlan purhab szigeteléssel.

Miskolc-Avas

17. KÉP
Működ és csempeborítású portál.
A fülkéből benyúlik a lépcsőház járóterébe.

Miskolc-Avas

18. KÉP
Műperzsa szőnyeg a lépcsőfordulónál kilépve a liftajtóból.
A környékén levált a lépcsőfokok burkolata.

Miskolc-Avas

19. KÉP
Kilátás a lépcsőfordulóból 1.
Kívül zöldellő természet és évtizedek óta rozsdásodó parabolaantenna.
A reluxa geometriája hordozza a külső és a belső világot.

Miskolc-Avas

20. KÉP
Csendélet a lépcsőfordulóban.
Zöldellő gondozott növény az ázott, málló vakolat, a rozsdafoltos ablaktok,
a levált burkolatú lépcsőfokok környezetében.

Miskolc-Avas

21. KÉP
Újonnan felszerelt kapcsoló.
Körülötte megmaradt a sérült vakolat a lépcsőházfalon.

Miskolc-Avas

22. KÉP
Lépcsőforduló.
Karcos fémkorlát, töredezett csempeburkolat. Hozzáér, aki kapaszkodik.

Kazincbarcika-Belváros

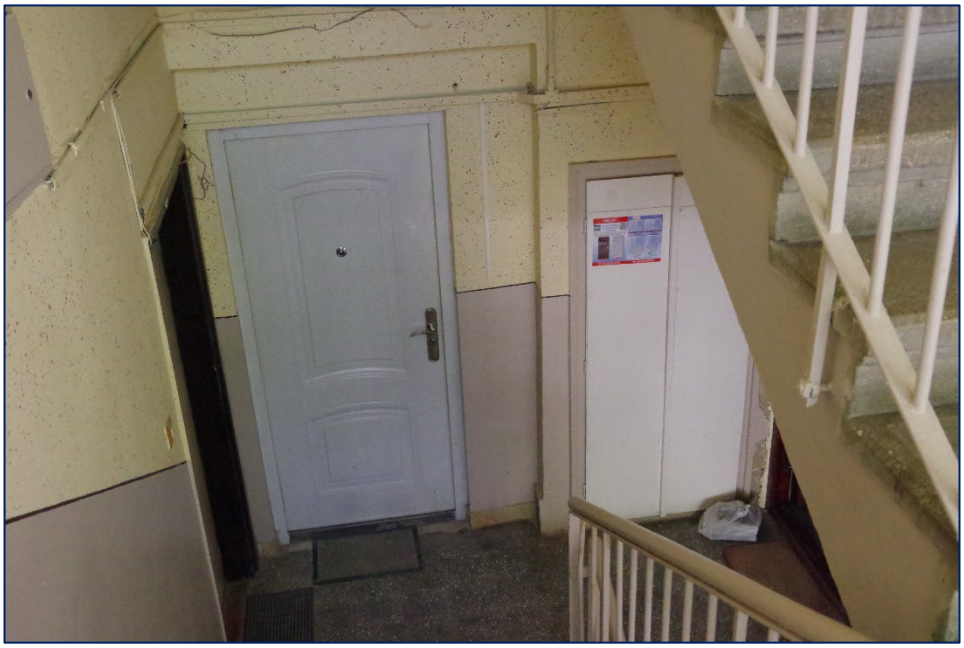
23. KÉP
Fehér tollkoszorú dísz a fehér bejárati ajtón.
A hozzá vezető lépcsősor mellett pereg a falról az olajfesték.

Kazincbarcika-Belváros

24. KÉP
Csendélet a liftes fülkében 1.
Kókadó növény, földjében számtalan elnyomott csikk, mellette felmosórongy vödör nélkül, rozsdásodó ablakkeret, törött üvegbetétek.

Miskolc-Avas

25. KÉP
Szemét nejlonzacskóban a bejárati ajtó előtt.
Környezetében mállott vakolat, koszmintás festett fal.
A szemetet nem viszi le házmester vagy takarító.

Kazincbarcika-Belváros

26. KÉP
Hagyományos és ötletes szemételhelyezés a lépcsőház járóterében.

Miskolc-Avas

27. KÉP
Csendélet a liftes fülkében 2.
Foghíjas fűtőtest, mögötte a falon a villanykapcsolónak
csak a helye maradt meg.

Miskolc-Avas

28. KÉP
Hiány 1.
A fűtőtestet leszerelték. A helyén látni a régi festést.

Miskolc-Avas

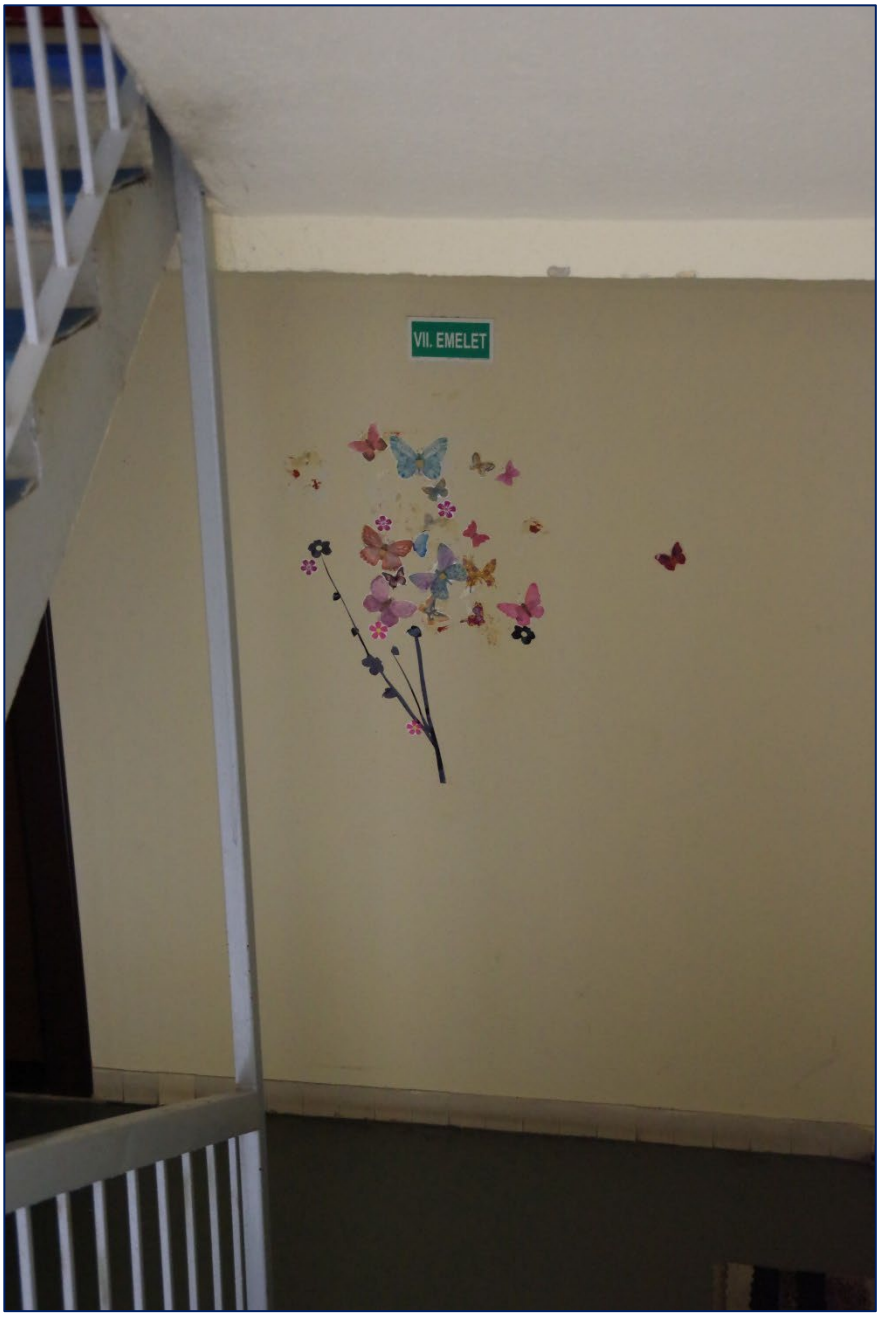
29. KÉP
Hiány 2.
A fűtéscsövet eltávolították, a helyét jelzik a nyílások a padlón
és a mennyezeten.

Miskolc-Avas

30. KÉP
Itt kisgyerek lakik 1.
Kilépve a liftből, a fülke ablakán üvegmatricák ellenfényben.

Miskolc-Avas

31. KÉP
Itt kisgyerek lakik 2.
Ráfordulva a lakások szintjére, egy csokorra való pillangómatrica a falon.

Miskolc-Avas

32. KÉP
Itt kisgyerek lakik 3.
Kiállítás gyerekrajzokból a mérőórák dobozának fémajtaján a lépcsőház beugrójában a lakásajtó mellett.

Miskolc-Avas

33. KÉP
Közlekedési eszközök a magasban 1.
Kerékpár a legfelső lépcsőfordulónál, biztonsági lánc nélkül. A házban nincs lift.

Kazincbarcika-Belváros

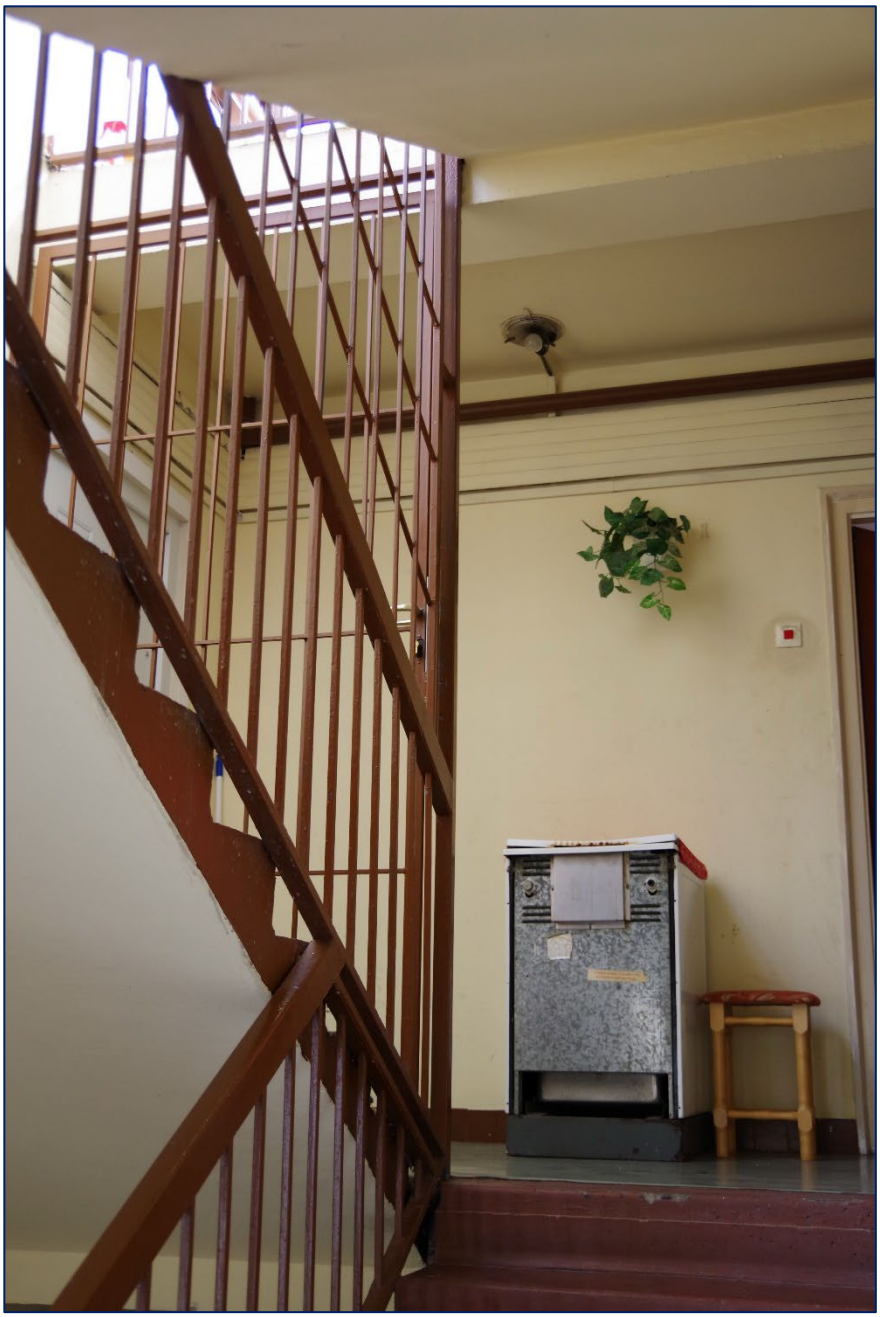
34. KÉP
Közlekedési eszközök a magasban 2.
Babakocsi a kilencediken. Hogyan férnek be vele gyerekkel együtt a liftbe?

Miskolc-Avas

35. KÉP
Bútorozott lépcsőház 1.
Dohányzás a lépcsőház járóterének szabadjában.

Miskolc-Avas

36. KÉP
Bútorozott lépcsőház 2.
Kiselejtezett tűzhely hokedlivel dohányzáshoz, üldögéléshez a legfelső lakószinten. Fölötte a falon időtálló, zöld műanyag növény.

Miskolc-Avas

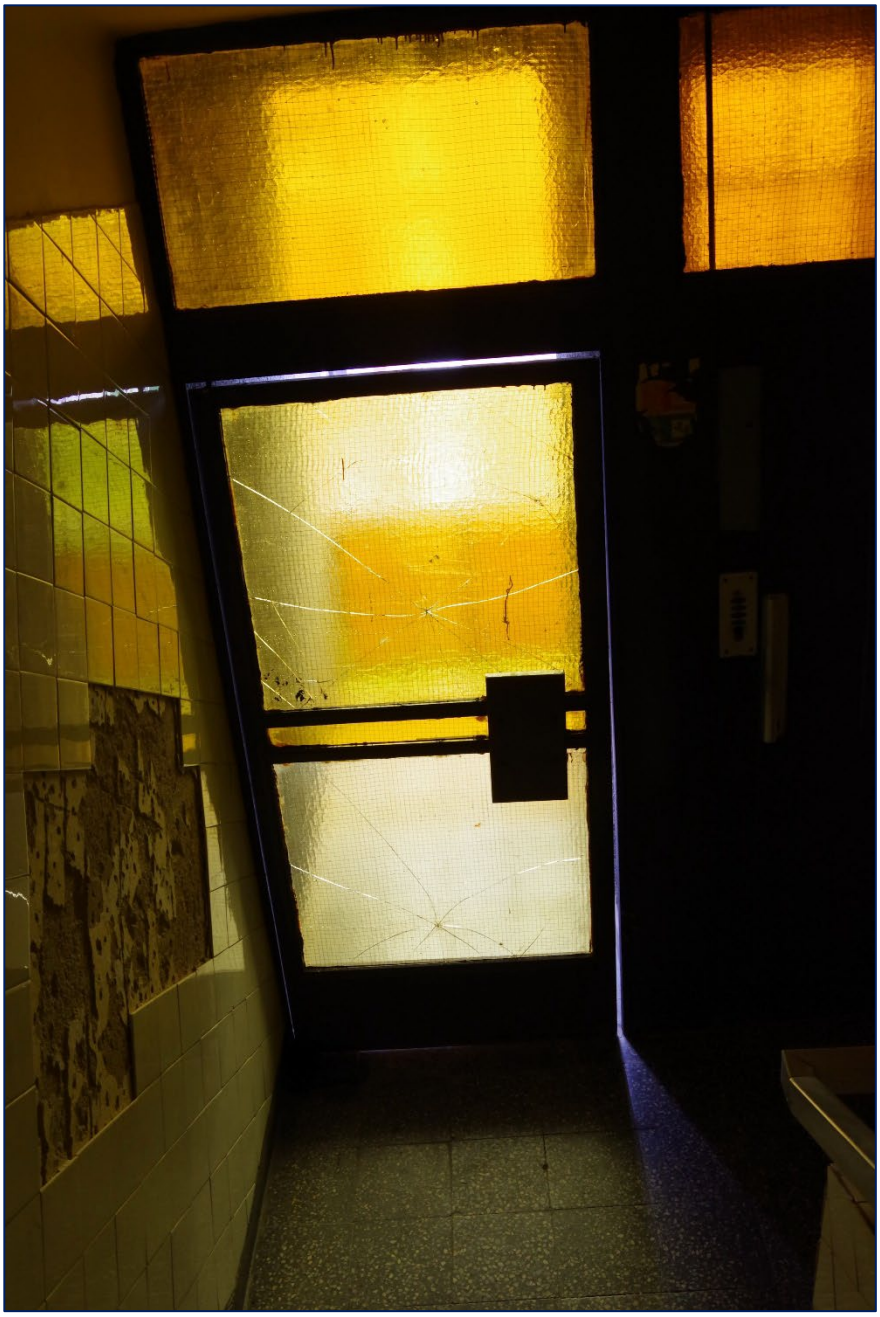
37. KÉP
Falihamutartó a múltból 1.
A liftajtó mellett vállmagasságban. A falhoz rögzítő csavar tengelye mentén lehet elfordítani – vajon ki és hová ürítette?

Miskolc-Avas

38. KÉP
Falihamutartó a múltból 2.
Ami maradt belőle.
Harmonizál vele a több helyütt kopott vakolat a szemközti falon.

Miskolc-Avas

39. KÉP
Loggia 1.
A loggiára nyíló csapóajtó a liftajtó mellett.

Kazincbarcika-Belváros

40. KÉP
Loggia 2.
Kilátás Kazincbarcikára a loggiáról.

Kazincbarcika-Belváros

41. KÉP
Loggia 3.
Műtőcsempe burkolatú lépcsőház a loggiaajtó üvegén át érkező fény megvilágításában.

Kazincbarcika-Belváros

42. KÉP
Loggia 4.
A loggiasor az utca felől nézve.

Kazincbarcika-Belváros

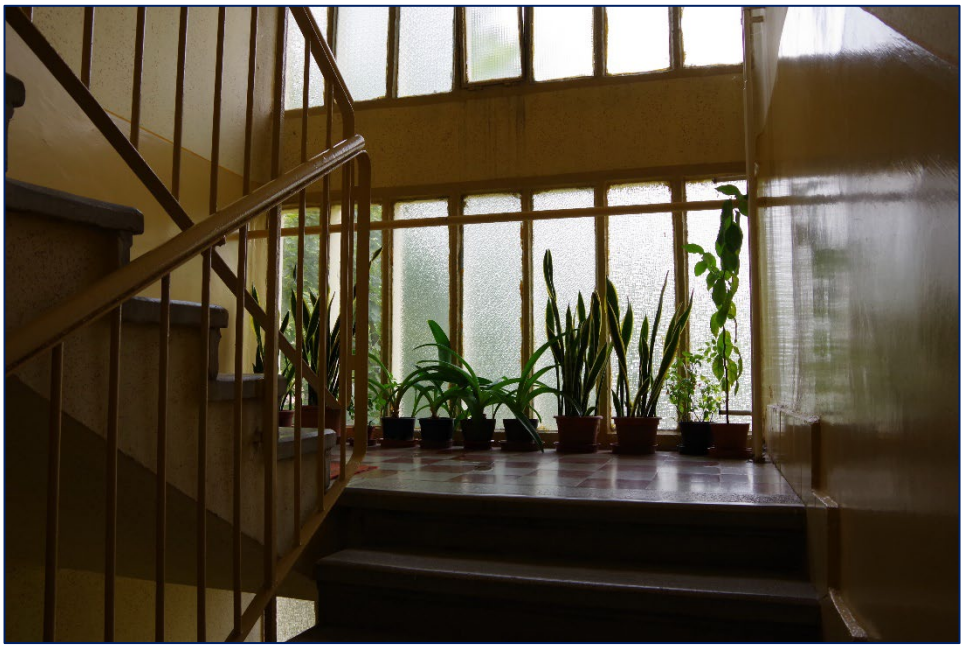
43. KÉP
Dohányzás, társalgás, szomszédolás.
Nyári délután a kapu előtt a padon a virágágyás szomszédságában.

Miskolc-Avas

44. KÉP
Csendélet a lakás előtt. – Geometrikus dekoráció a fa mintázatú biztonsági fémajtón, a tokja körül itt-ott levált a vakolat, a lépcsőfokokról levált a burkolat, rendezett falapok és felmosókészlet a lépcsőház járóterületén.

Miskolc-Avas

45. KÉP
Csendélet a lépcsőfordulóban.
Sorba rendezett, gondozott növények az ablakokon túli világ ellenfényében.
A lépcsőházban nincs lift.

Kazincbarcika-Belváros

46. KÉP
Csendélet a liftes fülkében 1.
Gondozott, dús, zöldellő növényzet fűtőtesttel. A fülkében bennreked a fény, a lépcsőház terébe nem jut el.

Miskolc-Avas

47. KÉP
Csendélet (Une nature morte) 1.
A növény aligha a fűtéstől száradt ki.

Miskolc-Avas

48. KÉP
Csendélet (Une nature morte) 2.
Növények helyett virágföld. Benne csakazértis friss, apró zöld hajtások.

Miskolc-Avas

49. KÉP
Csendélet a liftes fülkében 2.
Karácsonyról visszamaradt hóemberalak
gondozott növénnyel nyár közepén.

Miskolc-Avas

50. KÉP
Kép a falon (sokszorosított virágcsendélet) 1.
A lépcsőházból nyíló liftes fülkében. Kettő is. A fűtőtestre állított, falnak támasztott kép vajon a helyét keresi, vagy csak ideiglenesen tették ide?

Miskolc-Avas

51. KÉP
Kép a falon (sokszorosított virágcsendélet) 2.
A bejárati ajtó mellett. Mezuza gyanánt vagy csupán ellendarabja a nyolcadik emeletet jelző táblának a falon?

Miskolc-Avas

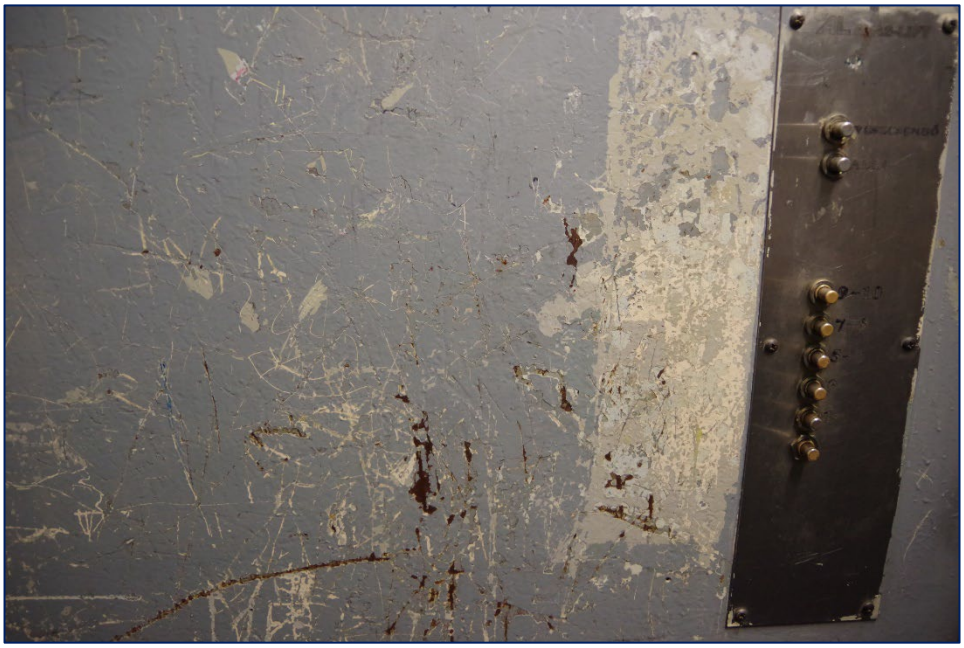
52. KÉP
Lépcsőházi textúrák 1.
Képzelt lények a falon. Az apró rajz felnagyítja a falfelület anyagiságát;
amíg rajzolták, hozzá is kellett érjenek.

Miskolc-Avas

53. KÉP
Lépcsőházi textúrák 2. Dátum a falon, a lépcsőház mint napló. Vajon érkezőben vagy távozóban írták? Olyan valaki, aki helyben maradt, vagy olyan, aki csak erre járt?

Miskolc-Avas

54. KÉP
Lépcsőházi textúrák 3.
Végletesen szétkarcolt, felsértett liftbelső.

Miskolc-Avas

55. KÉP
Lépcsőházi textúrák 4.
Írás nyomai a lépcsőház falán.
Ami látszik, az csupán az eltüntetésének erőszakos szándéka.

Miskolc-Avas

56. KÉP
Együttélő ellentétek. – Túlvilágított koszlott liftes fülke lepusztult, elhanyagolt szerelvényekkel, utóbb rákerült falfirkával, frissen felszerelt, „időtlen” mozgásérzékelővel, fűtéscsővel, vezetékkel. Az ablakon túl végtelenbe tűnő zöldellő természet.

Miskolc-Avas

Aldebaran Kutatóműhely kiadásában megjelent

Bócsi Krisztián – Török Zsuzsanna: *Birokra kelni a valósággal. Vizuális antropológiai esettanulmányok.* Látó Ember Könyvek 3. 2005.
ISBN: 9632181964; ISSN: 1588-5364.

Kocsis Zoltán – Ilyés Zoltán: *Határország a Kárpátokban. Vizuális antropológiai esettanulmányok.* Látó Ember Könyvek 4. 2005.
ISBN: 9632182596; ISSN: 1588-5364.

Beregszászi János – Török Zsuzsanna: *Széki lenyomatok. Vizuális antropológiai esettanulmányok.* Látó Ember Könyvek 5. 2005.
ISBN: 963218288X; ISSN: 1588-5364.

Nagy Károly Zsolt: *A hely keresése. Vizuális antropológiai esettanulmányok.* Látó Ember Könyvek 6. 2005.
ISBN 9632181972; ISSN: 1588-5364.

Dobrik Rezső – Karlaki Orsolya: *Határok mentét keresve. Vizuális antropológiai esettanulmányok.* Látó Ember Könyvek 7. 2005.
ISBN: 9632182588; ISSN: 1588-5364.

R. Nagy József: *Életmód a Tornai-medencében.* 2011.
ISBN: 9789630830553

Dobák Judit: *Intermediátorok. Kulturális antropológusok társadalmi vállalkozásokban.* 2020.
ISBN: 9786156183002

Város és valósága. Városantropológiai, városfilozófiai adalékok a 20. századi város olvasatához. Város és… könyvsorozat 1. Szerkesztette: Bognár László – Dobák Judit – Faragó László – Molnár Ágnes – R. Nagy József. 2022.
ISBN: 9786156183026

Bognár László *Kieślowski-tanulmányok. Város és…* könyvsorozat 2. 2023.
ISBN: 9786156183033

Város és összkép. Benyomások, fotólenyomatok, hangulatképek. Város és… könyvsorozat 3. Szerkesztette: Bognár László – Dobák Judit – Faragó László – Molnár Ágnes – R. Nagy József. 2023.
ISBN: 9786156183040

The Anthropology of Warfare: Cultures, Conflicts, Communities. Abstracts of the Military Anthropology Conference.
Editors: Judit Dobák – Krisztián Sztankai. 2024.
ISBN: 9786156183057

Köztes terek, megosztott életek. Város és… könyvsorozat 4.
Szerkesztette: Bognár László – Dobák Judit – Faragó László – Molnár Ágnes – R. Nagy József – Török Zsuzsanna. 2024.
ISBN: 9786156183064

Aldebaran Kutatóműhely 2024
ISBN 978-615-6183-06-4
ISSN 2939-7162

Város és…

